

VAPAAEHTOISET VUODEOSASTOLLA

ETNOGRAFINEN TUTKIMUS VANHUSTEN
JA VAPAAEHTOISTEN KOHTAAMISESTA

ANNE HARTIKAINEN

Helsinki 2009

ISBN 978-951-806-132-1 (painettu julkaisu)

ISBN 978-951-806-133-8 (pdf-versio)

Valokuvat: Anne Hartikainen, Krista Jännäri, Leena Valkonen
Vanhustyön keskusliiton kuva-arkisto

Layout: Mainospalvelu Kristasta Oy
AD Krista Jännäri

Paino: Vammalan Kirjapaino Oy, 2009

VAPAAEHTOISET VUODEOSASTOLLA

ETNOGRAFINEN TUTKIMUS VANHUSTEN
JA VAPAAEHTOISTEN KOHTAAMISESTA

ANNE HARTIKAINEN

Sosiaalipolitiikan väitöskirja

HELSINGIN YLIOPISTO
Yhteiskuntapolitiikan laitos

Helsinki 2009

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	6
ABSTRACT	8
KIITOKSET	10
1 JOHDANTO	12
1.1 Tutkimustehtävät	14
1.2 Vapaaehtoinen sosiaalinen hoiva	16
1.3 Vapaaehtoistoiminta osana palvelujärjestelmää	19
1.4 Vapaaehtoisuuteen, vanhusten hoivaan ja hoitoon liittyvä tutkimus	22
2 VAPAAEHTOISTOIMINNAN KERAVALAINEN KONTEKSTI	24
2.1 Talkoorengas vapaaehtoisen sosiaalisen hoivan veturina	25
Kirstin kammarista Kaisankammariksi	25
Vapaaehtoisen hyvinvointityön sisällöllinen kehittäminen	28
2.2 Sairaalavapaaehtoiset vuodeosastolla	29
3 ETNOGRAFINEN TUTKIMUS VUODEOSASTOLLA	34
3.1 Etnografia tutkimuksen lähestymistapana	34
3.2 Etnometodologinen lähestymistapa	36
3.3 Tutkimusaineistot ja niiden hankinta	38
Osallistuva havainnointi	39
Haastatteluaineisto	41
Dokumenttiaineistot ja valokuvat	42
4 AINEISTOJEN LUKUTAVAT	43
4.1 Etnografisen aineiston temaattinen luenta	43
4.2 Kasvokkaisen vuorovaikutuksen etnometodologinen luenta	45
4.3 Tutkimuksen eettiset kysymykset ja tutkijan positio	46
5 TILA JA AIKA	51
5.1 Osastolla asuvat vanhukset	51
5.2 Fyysiset tilat	52
Auki ja kiinni olevat ovet	56
Äänimaisema	57
Vaatteet osana identiteettiä	58
5.3 Aika-tilapolkujen yhteensovittaminen	59
Pakottava ympäristö	64
Riisuttu laitoskoti	67
Juhla osana arkea	71
5.4 Musiikki polkuna ja siltana	74
Musiikillisia polkuja lapsuuteen	75
Musiikkielämyksiä	77

6 KÄDET JA KOSKETUS	79
6.1 Ruumiinläheinen hoiva	79
6.2 Kosketus vuorovaikutuksena	81
Kosketuskaipuiset ja oman tilan vaalijat	81
Sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja huolenpitoon liittyvä kosketus	83
6.3 Ruokailu – välttämätön rutiini	86
Ravintoa ja kahvinautintoja	87
Ruokailu yhteisenä rituaalina	90
6.4 Käden työt – käsityölliset kokemukset	92
Käden työt osana sosiaalista toimintaa	93
Käsillä tekemisen nautinto	96
 7 SANAT JA SÄVYT	 99
7.1 Vuorovaikutuksen rakentuminen	99
7.2 Puheen erilaisia järjestyksiä	101
Vapaaehtoinen puhujana – vanhus myötäilijänä	101
Sosiaalisen järjestyksen neuvotteluja	102
Voimavaraistava puhe	105
Häiritty puhe – päällekkäisyydet ja keskeytykset	107
7.3 Muistoja ja muistamattomuutta	109
Muistelupuhetta	109
Muistamaton puhe	111
7.4 Huumoria ja runoutta	113
Huumoripuhe	113
Runollisia elämyksiä	117
7.5 Vanhuksen lähellä	120
Elämän ja kuoleman välissä	120
Kun suru ei jätä -puhe	122
Vierellä-puhe	124
 8 VAPAAEHTOISEN SOSIAALISEN HOIVAN VOIMA	 126
8.1 Kasvokkainen kohtaaminen koostavana lankana	127
8.2 Osallisuus ja tekeminen	128
8.3 Luottamus ja läsnäolo	130
8.4 Vapaaehtoistyön paikka ja rooli	131
 LÄHTEET	 135
 LIITTEET	 152

TIIVISTELMÄ

Tässä etnografisessa tutkimuksessa analysoidaan vanhusten ja vapaaehtoisten välistä kohtaamista Keravan terveyskeskuksen pitkäaikaishoidon vuodeosastolla. Osaston vapaaehtoistoimintaa on kehitetty 1990-luvun alusta lähtien hoitohenkilökunnan ja Keravan vapaaehtoisen hyvinvointityönkeskuksen (Talkoorengas) yhteistyönä. Tutkimukseni käynnistyi vuonna 2003 tutkimallani osastolla kävi yhteensä yhdeksän vapaaehtoista säännöllisesti joko tiettyinä päivinä viikoittain tai oman aikataulunsa mukaisesti. Kaksi vapaaehtoista toimi saattohoitajana, joten he kävivät osastolla tarvittaessa. Tutkimuksessani mukana olevat vapaaehtoiset olivat iältään 54–78 vuoden ikäisiä. He olivat yhtä henkilöä lukuun ottamatta eläkkeellä. Lähes kaikki heistä olivat toimineet vapaaehtoisena yli kymmenen vuoden ajan.

Tutkimukseni on vanhenemisen tutkimusta, jonka keskiössä ovat vanhukset ja vapaaehtoiset. Tutkimuskysymykset ovat:

- Miten vapaaehtoisuutta toteutetaan osaston arjessa?
- Millaista vuorovaikutusta vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa luodaan?
- Mitä vapaaehtoisuus merkitsee vanhuksille ja vapaaehtoisille?

Tutkimukseni ydinaineistona on havainnointiaineisto, jota haastattelu-, dokumenttiaineistot ja valokuvat täydentävät. Aineistojen analysoinnissa olen soveltanut teema-analyysiä ja etnometodologista keskusteluanalyysiä. Esittelen tutkimusaineistoja kolmessa luvussa: tila ja aika, kädet ja kosketus, sanat ja sävyt.

Tila ja aika -luvussa tarkastelun kohteena ovat aika–tilapolut, yksityisyys ja julkisuus sekä juhla osana arkea. Vanhukset sopeutuvat pitkäaikaishoitoon alistumalla. Mitä enemmän apua tarvitaan, sitä useammin vanhus ilmaisee tyytyväisyytensä olemalla hyvä potilas, joka ei kritisoi. Vanhusten viimeisiä vuosia pitkäaikaisessa laitoshoidossa leimaa vaihtoehdottomuus ja myös erällä tavalla ”kodittomuus”. Oma koti sen sijaan merkitsee autonomiaa ja identiteettiä. Vapaaehtoiset avaavat ja tuottavat vanhuksille sosiaalisia areenoita järjestäessään juttu- ja lauluhetkiä, juhlia päiväsalissa tai runotuokioita vanhuksen vuoteen äärellä. Näihin tilanteisiin liittyy toiminnallisuutta, elämyksellisyyttä, huumoria ja leikillisyyttä, joka tuo vaihtelua osaston arkeen.

Kädet ja kosketus -luvun kantavana teemana on ruumiinläheinen hoiva ja siihen liittyvä konkreettinen fyysinen läsnäolo. Läheinen kontakti vanhuksen ja vapaaehtoisen välillä edellyttää luotamuksellista suhdetta, sillä koskettaessa toista astumme myös toisen henkilökohtaiselle reviirille. Luvussa korostuu arkisten rutiinien kuten ruokailun ja rituaalien merkitys turvaa tuovina elementteinä. Arjen virikkeellisyys, kuten käden työt ryhmässä käsillä tekeminen on ajankulua, mutta antaa vanhukselle kokemuksen merkityksellisestä tekemisestä ja herättää mieleen positiivisia muistoja omasta elämästä.

Tutkimus osoittaa, että vapaaehtoistyö on merkittävä voimavara vanhustyössä.

Sanat ja sävyt -luvussa tarkastelun kohteena on sosiaalinen vuorovaikutus ja identiteetti. Vanhusten ja vapaaehtoisten vuoropuhelu nousee arkisista tapahtumista ja muistoista tilannesidonnaisesti. Vapaaehtoisten identiteetti rakentuu auttajan ja hoivaajan identiteetiksi, joka eri tilanteissa muotoutuu muun muassa muistelijan, kannustajan tai aktivoijan identiteetiksi. Vanhusten identiteetti rakentuu hoivattavan identiteetiksi, joka muotoutuu tilanteisesti muun muassa kuulijan, muistelijan, muistamattoman, puolustautujan, runoilijan tai kuolevan identiteetiksi. Se että, vapaaehtoiset ovat itsekin jo ikääntyneitä, lisää heidän ja vanhusten vertaisuuden kokemusta.

Vapaaehtoisen sosiaalisen hoivan kulmakiviä ovat osallisuus, tekeminen, luottamus ja läsnäolo. Vapaaehtoistyön onnistuminen edellyttää vanhusten, vapaaehtoisten ja hoitohenkilökunnan keskinäistä luottamusta ja selkeitä sopimuksia vastuukysymyksistä sekä vapaaehtoisten asemasta ja roolista ammattilaisten rinnalla. Olennaista on myös vapaaehtoisten työnohjaus ja säännölliset tapaamiset osaston henkilökunnan kanssa, mitkä tukevat vapaaehtoisten sitoutumista ja jaksamista. Vapaaehtoisten puhe ”meistä vapaaehtoisista” heijastaa kollektiivista vapaaehtoisidentiteettiä. Tutkimukseni osoittaa, että vapaaehtoistyö on merkittävä voimavara vanhustyössä.

Avainsanat: etnografia, vanhus, vapaaehtoinen, sosiaalinen hoiva, kolmas sektori, vapaaehtoistyö, kohtaaminen.

ABSTRACT

VOLUNTEERS AT THE INPATIENT WARD

– *An Ethnographic Study on the Encounters of Older People and Volunteers*

This ethnographic study investigated encounters between volunteers and older people at the Kerava Municipal Health Centre inpatient ward for chronic care. Volunteer activities have been under development at the inpatient ward, in cooperation with the Voluntary Work Centre Talkoorengas, since the start of the 1990s. When this research began in 2003, a total of nine volunteers regularly visited the ward under study, either on certain days of the week or according to their own timetables. Two of the volunteers served as terminal caregivers who visited the ward as needed. The volunteers participating in the study ranged in age from 54 to 78 years. With one exception, all of them were on pension. Nearly all of them had been volunteers for more than ten years.

This study is research on ageing, the focal point being older people and volunteers. The research questions are: How is volunteer work implemented in daily routines at the ward? What sort of interaction is created in encounters between volunteers and older people? What meaning does volunteer work have for the volunteers and the older people? The core material of this research is observation material, which is supplemented by interviews, documentation and photographs. The materials have been analysed by using theme analysis and ethnomethodological discussion analysis. The research materials are presented in three main chapters: space and time; hands and touch; and words and tones.

The chapter on space and time examines time and space paths, privacy and publicness, and celebrations as part of daily life. Older people adapt to chronic care by being submissive. The more help is needed, the more often the older person expresses satisfaction by being a good patient who doesn't criticise. Older people's last years in institutional chronic care are characterised by the lack of alternatives and also in a way by "homelessness." A home of one's own, by contrast, means autonomy and identity. The volunteers open and create social arenas for the older people through chatting and singing together, celebrations in the dayroom or poetry readings at the bedside. These situations involve activities, experiences, humour and playfulness that introduce variation to the daily routines on the ward.

The supporting theme of **the chapter on hands and touch** is bodily closeness in care and the associated concrete physical presence. Close contact between the older person and the volunteer requires a relationship of trust, because the person touching another person steps into the other's personal territory. The chapter highlights the importance of everyday routines, such as meals and rituals, as elements that bring security. Stimuli in daily life, such as handicrafts in groups, pass time but also give older people the experience of meaningful activity and bring back positive memories of their own life.

The chapter on words and tones focuses on the social interaction and identity. Dialogue between older people and volunteers arises from everyday events and memories, bound in context to the situation. The volunteers' identity is built up into the identity of a helper and caregiver, which in different situations is shaped into, among others, the identity of one who remembers, encourages or activates. The older people's identity is built up into a care recipient's identity, which in different situations is shaped into, among others, the identity of one who listens, remembers, does not remember, defends, composes poetry or is dying. The fact that the volunteers, too, are older people increases the volunteers' and the older people's experience of being peers.

The cornerstones of voluntary social care are participation, activity, trust and presence. Successful volunteer work calls for mutual trust between the older people, volunteers and the health care personnel, and for clear agreements on questions of responsibility, the status of volunteers and their role alongside professional personnel. Occupational guidance of volunteers and regular meetings with the personnel of the ward support the volunteers' commitment and coping. The volunteers' talk of "we volunteers" reflects the collective volunteer identity. This study indicates that volunteer work is a meaningful resource in work with older people.

Key words: Ethnography, older person, volunteer, social care, the third sector, volunteer work, encounter

KIITOKSET!

Vuosia työn alla ollut väitöskirja on nyt valmis, ja on kiitosten aika. Tutkimusmatkani on sisältänyt puhuttelevia kohtaamisia vanhusten ja vapaaehtoisten kanssa. Niistä kokemuksista olen syvästi kiitollinen Talkoorenkaalaisille ja erityisesti tutkimani osaston vanhuksille ja vapaaehtoisille. Lämpimät kiitokset kuuluvat Kirsti Helenius-Aaltiolle, Sulo Aholle, Irmeli Rajalalle ja Tarja Mattilalle! Kiitän Keravan terveyskeskuksen henkilökuntaa mahdollisuudesta tehdä tutkimusta pitkäaikaishoidon osastolla. Erityisesti kiitän yhteistyöstä tutkimusaineistojen keruun aikana osastonhoitajina toimineita Pirjo Kankaanpäästä ja Kaarina Raiviota.

Tutkimukseni ohjaajia Helsingin yliopiston Sosiaaligerontologian professori Antti Karistoa ja lehtori, VTT Marianne Nylundia kiitän kannustuksesta, innostamisesta ja saamistani rakentavista kommenteista. Yliopiston lehtori Anni Vilkolle lämmin kiitos ehdotuksesta soveltaa tutkimuksessani etnometodologista lähestymistapaa. Esitarkastajiani dosentti Ilka Haarnia ja akatemitutkija Anne Birgitta Pessiä kiitän työtäni eteenpäin vieneistä arvokkaista kommenteista. Kiitokset kuuluvat myös Helsingin yliopiston Yhteiskuntapolitiikan laitoksen Vanhenemisen tutkimuksen tutkijajäseniä arjalaisille. Erityisen lämpimästi haluan kiittää Leenaa, Maijaa ja Tuulaa vertaistuesta.

Olen työskennellyt vuosia Laurea-ammattikorkeakoulussa ja tehnyt yhteistyötä lukuisten laurealaisten kanssa. Kiitokset teille! Erityisen lämpimät kiitokset Tainalle kehotuksesta tutustua Talkooreen toimintaan. Nimittäin, siitä tämä kaikki alkoi! Soilia kiitän epävirallisista tutkimusseminaareista! Kiitos entiselle kollegalleni Leenalle käsikirjoitukseni kommentoinnista! Kaikki työkaverini Hyvin kukaan paikallisyksikössä ansaitsevat kiitokseni! Kiitokset teille yhdessä ja erikseen!

Olen saanut taloudellisesta tukea Emil Aaltosen Säätiöltä, Suomen Kulttuurirahaston Uudenmaan rahastosta ja Alli Paasikiven säätiöltä. Työnantajani, Laurea ammattikorkeakoulua, kiitän kolmen kuukauden palkallisesta opintovapaasta. Suuret kiitokset Vanhustyön Keskusliitolle tutkimukseni julkaisemisesta. Kiitos taitavasta taittotyöstä Kristalle. Pinjalle kiitos tutkimukseni kielenhuollosta.

Kiitos kaikille läheisilleni. Isälleni ja aivan liian nuorena edesmenneelle äidilleni lämpimät kiitokset opiskeluun kannustamisesta. Helenaa kiitän kumppanuudesta isäni kanssa. Kaksin on aina parempi kuin yksin! Kiitokset sisaruksilleni Marja-Leenalle, Markulle, Liisalle ja Tapiolle sekä heidän perheilleen. Liisa-sisarelle, joka ennätti kirjoittaa oman väitöskirjansa jo vuosia sitten, kiitokset tutkimustyön tekemiseen kannustamisesta ja erityisesti sen etenemisen varmistamisesta. Kiitos mieheni äidille Tyynelle ja hänen sisarilleen Inkerille ja Toinille. Te olette – isäni ja Helenan ohella – lisänneet ymmärrystäni ikääntymistä. Kiitos myös mieheni veljen perheelle. Pienlahdella sekä nuorten että vähän vanhempien muusikoiden soitto on tyhjentänyt ajatukset tutkimuksesta ja asettanut asiat oikeisiin mittasuhteisiin.

Lopuksi kiitän kaikkien läheisimpiä, puolisoani Eskoa ja poikaamme Lauria, joka on tutkimusprosessini aikana kasvanut koululaisesta lukiolaiseksi. Kiitokset teille molemmille mukana elämisestä! Omistan väitöskirjani Laurille.

Keravalla huhtikuussa 2009

ANNE HARTIKAINEN

Laurille

1 JOHDANTO

Tässä etnografisessa tutkimuksessa tarkastelen vapaaehtoistoimintaa Keravan terveyskeskuksen pitkäaikaishoidon osastolla. Etnografiselle tutkimukselle tyypilliseen tapaan olen koonnut tutkimusaineistot havainnoinnin, haastattelujen ja erilaisten dokumenttien avulla. Keskeisintä etnografisessa tutkimuksessa on kenttävaihe ja etnografinen kirjoittaminen. Olen analysoinut kenttäjaksojen aikana vapaaehtoisten ja vanhusten välisiä kohtaamisia osastolla. Kirjoittaminen puolestaan merkitsee aineiston kunnioittamista, aineiston lähellä liikkumista ja mahdollisimman yksityiskohtaista ja perinpohjaista arjen kuvausta. Tutkimukseni tavoitteena onkin tehdä näkyväksi vapaaehtoistyön arkista toimintaa, sen sisältöä ja merkityksiä.

Vapaaehtoistyötä on tehty pitkään vanhustenhuollossa. Silti keskustelu siitä, että vapaaehtoiset osallistuisivat yhä enenevässä määrin vanhusten huolenpitoon on meillä vielä uusi ilmiö. Vapaaehtoisten auttajien tarve vanhuspalveluissa on kuitenkin ilmeinen. Lähtökohtaisesti vanhusten ensisijaisia hoitajia ovat omaishoitajat. Tänä päivänä on kuitenkin yhä enemmän yksinäisiä vanhuksia, joilla ei ole omaisia tai muita läheisiä. Myös työelämä ja erityisesti naisten työssäkäynti rajoittavat lasten mahdollisuutta huolehtia vanhuksistaan. Vanhuksen perhe ja lähiverkostot voivat kokea jopa uhkana sen, että he joutuisivat osallistumaan vanhusten hoivaan (esim. Nylund 2004, 195). Perherakenteet ja omaissuhteet eivät ole enää pysyviä, joten vanhusten auttamista ei voi laskea omaissuhteiden varaan. Vanhukset eivät usein halua olla riippuvaisia perheenjäsenten huolenpidosta ainakaan silloin, jos he tarvitsevat pitkäaikaista hoitoa. (Tedre 1995, 168.) Vanhusten lukumäärän lisääntyminen tulevaisuudessa tuo haasteita omaisille ja läheisille. Suomessa, kuten muissakaan Pohjoismaissa, ei ole sukupolvisopimusta, joka velvoittaisi lapsia pitämään huolta vanhemmistaan. Moraalinen velvollisuus toki on, mutta muodollinen vastuu on julkisella sektorilla. (Szebehely 2005, 395-396.)

Vapaaehtoinen auttaminen, osallisuus, yhteisöllisyys sekä itsensä toteuttaminen sosiaalisissa sidoksissa ovat olleet viime vuosina säännöllisesti esiin nousseita teemoja. Vapaaehtoistoiminta ja siihen liittyvä välittäminen ja jakaminen ovat olleet kautta aikojen osa inhimillistä käyttäytymistä ja toisesta huolehtimista. Vapaaehtoistoiminta on syntynyt yhteisöllisyyden, naapuriravun ja erilaisten talkoiden perinteestä, joissa autettiin toinen toistaan ilman palkkaa ja tavallisen ihmisen tiedoin ja taidoin. (Ruohonen 2003, 40; Hakkarainen & Syrjänen 2003, 13.)

Vapaaehtoistyö on pitkistä perinteistä huolimatta suomalaisessa hoiva- ja hoitotyössä vielä näkymätöntä. Tämä johtuu osin siitä, että vapaaehtoistyötä ei ole organisoitu, eikä tehtyä vapaaehtoistyötä dokumentoida systemaattisesti. Myös muissa Pohjoismaissa on kasvava poliittinen kiinnostus lisätä vapaaehtoisjärjestöjen roolia vanhustenhuollossa. Kunnissa ollaan yhä enemmän kiinnostuneita palkattomasta vapaaehtoistyöstä, kuten esimerkiksi ystäväpalvelutoiminnasta, jota vapaaehtoisjärjestöt, kirkko sekä eläkeläisjärjestöt ovat jo pitkään tehneet. Erona on nyt se, että taloudellisesta tilanteesta johtuen vapaaehtoiset nähdään yhä enemmän myös julkisten palvelujen korvaajina. Tätä vaatimusta lisätä vapaaehtoisten vastuuta julkisista palveluista on kritisoitu. (Szebehely 2005, 396.) Suomessa vapaaehtoistoiminnan rooli on yhtäältä täydentää julkisen ja yksityisen sektorin toimintaa ja toisaalta korvata lähiyhteisöjä ja sosiaalisia verkostoja. Esillä ovat olleet vapaaehtoisten ja ammattilaisten työnjako, vastuut ja velvollisuudet. Vapaaehtoisuus on kiinnostanut erityisesti poliitikkoja kansalaisten voimavarana. (Nylund & Yeung 2005a, 13.)

Tämän päivän vanhustyöhön liittyvä keskustelu antaa ikääntymisestä osin ristiriitaisen kuvan. Julkisuudessa vanhuus määritellään edelleen kurjuuspuheen kautta eläkepommina tai yhteiskuntaa taloudellisesti raskastavana ajanjaksona. Toisaalta vanhenemisesta puhutaan uutena kulttuurisena käänteinä, jossa ikääntyminen nähdään mahdollisuutena ja ikääntyvät yhteiskunnan voimavarana (Karisto 2004a, 33). Eläkkeelle siirtyviin kohdistuukin yhä suurempia odotuksia olla aktiivinen kansalainen työelämästä siirtymisen jälkeen. Heihin liitetään muun muassa termejä onnistunut, tuottava ja aktiivinen ikääntyminen. (Leinonen 2007, 295.) Vapaaehtoistyö on yksi aktiivisen kansalaisuuden konkreettinen ilmentymä (Harju 2005, 70). Tutkimukseni vapaaehtoiset edustavat aktiivisia eläkeläisiä, mitä on kuvattu avaimena hyvään, onnistuneeseen vanhuuteen. Onnistunut vanhuus on määritelty elämän mielekkyyden kokemiseksi niin yksilö- kuin yhteiskuntatasolla. Elämän tarkoituksellisuuden kokemista edistäviä merkittävimpiä tekijöitä ovat kestävien ja antoisien ihmissuhteiden löytäminen ja ylläpitäminen sekä sellaiset aktiviteetit, jotka ylläpitävät terveyttä, sosiaalisia suhteita sekä mielenvireyttä (Rantamaa 1996, 166). Vaikkakin onnistunut vanheneminen on eräänlainen "iskulause", se heijastaa vanhenemiseen liittyviä mahdollisuuksia ja optimistista vanhuuskäsitystä (Ruoppila 2000, 34; myös Caro ym. 2005) sekä elämän tarkoituksellisuuden kokemusta (Takkinen 2000, 215-216).

Tutkimukseni päähenkilöitä ovat vanhukset ja Osastolla¹ vierailevat vapaaehtoiset. Vapaaehtoistoiminta käynnistyi Keravan pitkäaikaishoidon Osastolla vuonna 1993. Toiminnan käynnistämistä vauhditti lama, jonka vuoksi terveyskeskuksessa muun muassa kiellettiin sijaisten palkkaaminen. Pitkäaikaishoidon vapaaehtoistoimintaa on kehitetty hoitohenkilökunnan ja Keravan Vapaaehtoisen hyvinvointityön keskuksen, Talkoorenkaan, yhteistyönä. Osaston vapaaehtoistoiminta on organisoitua vapaaehtoistyötä. Tutkimukseni käynnistyessä vuonna 2003 Osastolla toimi 14 vapaaehtoista. Vapaaehtoisista kaksi toimi saattohoitajana käyden Osastolla tarvittaessa, ja kolme vapaaehtoista vietti taukoa vapaaehtoistoinnasta. Aktiivisesti toimivia vapaaehtoisia oli yhdeksän, ja he olivat iältään 54–78 vuoden ikäisiä. He olivat yhtä henkilöä lukuun ottamatta eläkkeellä. Lähes kaikki heistä ovat toimineet vapaaehtoisena yli kymmenen ja osa jopa viidentoista vuoden ajan. Monet heistä ovat edelleen aktiivisesti mukana toiminnassa.

Tutkimuksessani mukana olevat vapaaehtoiset auttavat Osaston potilaita, joista suurin osa on iäkkäitä vanhuksia. Tutkimukseni vanhukset ovat paljon apua tarvitsevia henkilöitä, joihin liitetään usein negatiivisia stereotyyppisiä käsityksiä kuten fyysinen kykenemättömyys, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn lasku, sairaudet ja kuoleman läheisyys (ks. Gubrium & Holstein 2003, 4-5). Pitkäaikaishoidon osasto määrittyy vanhusten hoitopaikaksi fyysisen toimintakyvyn eli ruumiin ehdoilla, milloin myös sosiaalinen identiteetti muuttuu. Vanhuksesta tulee pitkäaikaishoidon potilas, mikä asettaa hänet marginaaliin. Marginaalissa olevista puhutaan ikään kuin ulkopuolelta "niistä toisista", ei meistä. Osastolla asuvat vanhukset ovat kaksinkertaisesti marginaalissa. (Kulmala 2006, 5-6.) Yhtäältä he edustavat marginaalia siinä, että he ovat toisenlaisia verrattuna fyysisesti parempikuntoisiin vanhuksiin. Toisaalta he poikkeavat myös niistä vanhuksista, jotka asuvat kotonaan tai hoitolaitoksessa, mutta joilla on oma koti vielä olemassa. Vanhukset elävät ikään kuin "ei enää -tilassa", jossa ei ole juurikaan toivoa kotiin pääsystä tai paranemisesta. (ks. Lallukka 2000, 175.) Huolimatta fyysisen toimintakyvyn rajoitteista vanhukset voivat olla psyykkisesti ja sosiaalisesti virkeitä ja heillä voi olla edelleen taitoja, joita he voivat käyttää.

¹ Osasto kirjoitettuna isolla alkukirjaimella viittaa tutkimaani osastoon.

Käytän tässä tutkimuksessa Osaston iäkkäistä potilaista nimitystä vanhus. Mielestäni vanhus sana on kaunis ja se kuvaa hyvin elämänsä viimeistä vaihetta elävää henkilöä. Oma kiinnostukseni ikääntymisen ja vapaaehtoistyön tutkimukseen on peräisin 1990-luvun alkuvuosilta. Tein tuolloin lisensiaattityötäni Helsingin kaupungin Pohjoisen suurpiirin ja Vanhustyön keskusliiton yhteisessä Vuoroahoito-kokeiluhankkeessa (Hartikainen 1995). Haastatellessani tutkimustani varten vanhuksia heidän kotonaan ja vanhainkodissa, tapasin myös omaisia ja vapaaehtoisia auttajia. Muutettuani Keravalle vuonna 1995 sai Talkooreenkaan toiminta minut uteliaaksi. Erityisesti minua viehätti Talkooreenkaan toimijoiden aito innostus ja lähimmäisistä välittäminen. Vuosia seurasin Talkooreenkaan toimintaa sivusta osallistuen silloin tällöin Talkooreenkaan järjestämiin luentotilaisuuksiin. Rohkeutta tarttua tutkimustyöhön edisti Marianne Nylundin vierailu Talkooreenkaassa ja vapaaehtoistoiminnan kirja-hanke, jonka kirjoittajaryhmässä olin mukana. (Nylund & Yeung 2005b; Hartikainen 2005.)

1.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄT

Tutkimukseni on paikallistutkimusta, joka sijoittuu Keravalaiseen kontekstiin. Se on luonteeltaan myös tapaustutkimus, joka asettuu tiettyyn aikaan ja paikkaan eli yhden pitkäaikaishoidon Osaston vapaaehtoistyön, vapaaehtoisten ja vanhusten välisten kohtaamisten tarkasteluun. Vapaaehtoistoiminta ja Keravalainen konteksti ovat näin ollen vahvasti tutkimusta rajaavia piirteitä. (ks. Yin 2003, 13; Jokinen ym. 2004, 30.) Määrittelen vapaaehtoistoiminnan ja vapaaehtoistyön käsitteet myöhemmin luvussa, jossa käsittelen vapaaehtoistoimintaa osana palvelujärjestelmää.

Tutkimuksessani etnografia ei ole yksittäinen metodi, vaan tutkimuksellinen tyyli, jossa käytän erilaisia metodeja ja teorioita (Hammersley & Atkinson 2003, 214; Jokinen ym. 2000, 22). Oma tutkimukseni edustaa uutta etnografiaa. Olen koonnut tutkimusaineistoni kenttävaiheiden aikana havainnoinnin ja haastattelujen avulla. Viime aikoina on etnografiaksi nimetty myös tutkimuksia, joissa tutkija ei ole varsinaisesti viettänyt aikaa kentällä enempää kuin haastattelujen vaatiman ajan. Uudessa etnografiassa tutkittavat ymmärretään aktiivisiksi toimijoiksi, jotka luovat todellisuutta ja siten tuottavat aineistoa tutkijalle. (esim. Tedre 1999, 34; Juhila 2004a, 175-176.) Lähtökohtana on, että vapaaehtoiset ja vanhuksat luovat yhdessä vapaaehtoisuuden todellisuutta. Keskiössä ovat vapaaehtoisten ja vanhusten sanat ja teot ja niiden kautta välittyvät kokemuksellisia tai kielellisiä ilmaisuissa olevat merkitykset.

Tutkimukseni kohteena ovat vapaaehtoistyön arkiset käytännöt: miten niitä toteutetaan, muokataan ja sovitetaan yhteen ammatillisten käytäntöjen kanssa. Arki sisältää Osaston käytäntöjen lisäksi erilaisia puhetapoja ja arjen toimintaa sääteleviä normeja, jotka tulevat esille vuorovaikutuksessa. Olennaista on myös se, miten pitkäaikaishoito muokkaa vanhuksen arkea ja toisaalta, miten vapaaehtoiset uusintavat ja muokkaavat Osaston arkista toimintaa (Jyrkämä 1995, 220).

Tavoitteenani on ymmärtää, mitä Osastolla tapahtuu. Pyrin tulkitsemaan vapaaehtoisuuteen liittyviä kokemuksia ja merkityksiä. Merkitykset syntyvät ihmisten kokemusten ja elämysten pohjalta sekä siitä, miten ihmiset ajattelevat eri asiayhteyksistä tietyissä toiminnoissa. Merkitykset ovat luonteeltaan kontekstuaalisia, ja niitä tuotetaan yhteisesti jaetuissa kohtaamisissa, puheessa ja teoissa. (ks. Jaffe & Miller 1994, 51-53.) Puhuessamme käytämme kieltä, konstruioimme eli merkityksellistämme kohteet, joista puhumme. Juha Varto (1992, 55) on todennut, että merkitykset ovat aina läsnä kun ihminen on läsnä. Tässä tutkimuksessa merkityksiä nousee yksilöllisten kokemusten, vapaaehtoisten, vanhusten ja henkilökunnan välisestä vuorovaikutuksesta sekä Osaston

toimintakulttuurista. Myös pitkäaikaishoidon osasto instituutiona on elämismaailma, jossa yhteisön toiminta, hallinnolliset rakenteet, arjen rutiinit, sosiaaliset suhteet ja jopa esineet sisältävät merkityksiä. (ks. Varto 1992, 24.) Tutkijan tehtävänä on pyrkiä tarkentamaan ja määrittelemään näitä merkityksiä. Merkitykset ovat läsnä arkielämän erilaisissa tilanteissa, jotka eivät välttämättä tule esille haastattelussa. (ks. Suoninen 1997, 23, 42; Lehtonen 2004, 17.)

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on kuvata ja ymmärtää vapaaehtoistyön toteuttamista. Pyrin kuvaamaan, miten vapaaehtoistyö toteutuu ja tulkitsemaan vapaaehtoisuuteen liittyviä kokemuksia ja merkityksiä osallistuvan havainnoinnin, haastattelujen ja erilaisten vapaaehtoistoimintaan liittyvien dokumenttien avulla. Osaston vapaaehtoiset toimivat ammatillisen työn alueella, terveyskeskuksen vuodeosastolla, jossa organisoitunut vapaaehtoistoiminta ei ole vielä vakiintunutta, eikä sitä ole juuri tutkittu.

Tutkimuskysymykseni ovat:

1. *Miten vapaaehtoisuutta toteutetaan Osaston arjessa?*
2. *Millaista vuorovaikutusta vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa luodaan?*
3. *Mitä vapaaehtoisuus merkitsee vanhuksille ja vapaaehtoisille?*

Tutkimukseni on arjen tutkimusta, jonka haasteena on sen moninaisuus. Siksi olen hyödyntänyt työssäni useilta eri tieteenaloilta tulleita virikkeitä ja kirjallisuutta. Vapaaehtoistyön tutkimuksena se kuuluu sosiaalipolitiikan alaan, mutta tärkeää on myös se, että tutkimuksen päähenkilöt ovat ikääntyneitä. Tämä liittyy tutkimuksen myös sosiaaligerontologiseen tutkimukseen. Etnografinen tutkimusote yhdistää työni kasvokkaisen vuorovaikutuksen tutkimukseen ja puheen tutkimukseen sekä vie sen lähelle sosiologista tutkimusta ja kulttuuritutkimusta. Jotakin on kulkeutunut mukaan myös aikaisemmista hoitotyön ja terveydenhuollon tutkiminnoistani sekä kaunokirjallisuudesta.

Tutkimukseni rakentuu kahdeksaan päälukuun, joissa vaihdan katseeni suuntaa ja rytmiä. Lähdän liikkeelle kuvaamalla tutkimuksen lähtökohtia ja tutkimustehtäviä sekä vapaaehtoisuutta sosiaalisena hoivana ja vapaaehtoistoimintaa osana palvelukokonaisuutta. Toisessa luvussa esittelen tutkimukseni paikallista kontekstia eli Keravan Vapaaehtoisen hyvinvointityön keskuksen, Talukoorenkaan, perustamista ja toiminnan muotoutumista. Lisäksi esittelen tutkimuksessa mukana olevat vapaaehtoiset.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa tarkastelen tutkimuksen metodologisia lähtökohtia, aineistonkeruuta ja aineistojen analysointitapoja sekä tutkimukseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. Seuraavissa luvuissa 5-7 tarkastelen varsinaisia tutkimustuloksia. Aluksi kuvaan Osaston fyysisiä tiloja, aika-tilapolkuja sekä vanhusten että vapaaehtoisten näkökulmasta. Kuudennessa luvussa analysoin vapaaehtoisuutta tekojen ja tekemisen, kuten kosketuksen, ruokailussa auttamisen sekä käden töiden näkökulmasta. Seitsemännessä luvussa tarkastelun keskipisteessä ovat vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamiset ja niissä käyty vuoropuhelu. Tutkimuksen päättävässä luvussa kokoan yhteen tutkimuksen keskeiset tulokset ja niistä tehtävät johtopäätökset.

1.2 VAPAAEHTOINEN SOSIAALINEN HOIVA

Määrittelen tutkimani vapaaehtoistyön vapaaehtoiseksi sosiaalseksi hoivaksi. Pysin seuraavaksi erittelemään vapaaehtoisen sosiaalisen hoivan eroja ammatilliseen ja omaisten sekä läheisten tekemään hoivaan. ”Hoiva” ja ”sosiaalinen” ovat haastavia käsitteitä, joita ei ole helppo määritellä yksiselitteisesti. Tutkimani vapaaehtoistyö on luonteeltaan perinteistä ystävällisyyttä, johon liittyy hoivan ja hoidon kaltaisia piirteitä kuten ruokailussa auttaminen. Vapaaehtoistoiminnan ymmärtämisen tutkimisen Marianne Nylundin ja Anne Birgitta Yeungin (2005a, 15) määrittelyn mukaisesti: vapaaehtoistoiminta on palkatonta, vapaasta tahdosta kumpuavaa yleishyödyllistä toimintaa, joka useimmiten on organisoitunut jonkin tahon avustuksella.

Hoiva ja hoito käsitteitä käytetään sekä sosiaali- että terveydenhuollossa. Vaikka ne eroavat lähtökohdiltaan toisistaan, on niiden ero liukuva. Sipilän (2003, 23-25) mukaan hoiva on kokonaisvaltaista fyysistä, psyykkistä, sosiaalista ja emotionaalista päivittäistä huolenpitoa. Hoivaa tuotetaan sekä sosiaali- että terveydenhuollon palvelujen piirissä. Sen sijaan siivoaminen ei ole hoivaa, mutta hoivaaminen voi kyllä edellyttää siivoamista. Hoivan tavoitteena on sosiaalisen turvallisuuden tuottaminen, arkisten elämänprosessien käynnissä pito ja sosiaalisten katkeamien korjaaminen. Hoivaa voidaan tuottaa maksetulla tai ilmaisella työllä ja se voi perustua sopimukseen, ammatillisuuteen, vapaaehtoisuuteen tai moraaliseen velvollisuuteen.

Sosiaalinen hoiva liittyy arkiseen, ei-ammattilliseen huolenpitotyöhön, jota voi periaatteessa tehdä kuka tahansa. Näin ollen se on aina palautettavissa ihmisten arjessa tapahtuvaan ei-ammattilliseen huolenpitotyöhön. Tämä erottaa sosiaalisen hoivan hoito- ja lääketieteessä käytettävien hoiva ja hoito -käsitteiden välillä, mitkä perustuvat ammattilaisten antamaan asiantuntemukseen. Hoivan tavoitteena on, että esimerkiksi ikääntyvä ihminen voi säilyttää niin paljon toimintakykyisyyttä kuin mahdollista ja tuntea vanhenevansa arvokkaasti ja viettää mahdollisimman hyvää elämää (Johansson 2001, 15; Seppänen 2006, 36).

Sosiaalinen hoiva on alkulähteiltään ruotsalainen käsite, joka on muokkautunut pitkän ajanjakson kuluessa. Sosiaalisen hoivan keskiössä ovat hoivan sosiaaliset, kulttuuriset ja emotionaaliset ulottuvuudet. Silva Tedre (1999; 2003, 99; 2007, 118-119) peräänkuuluttaa sosiaalisuutta, joka hänen mukaansa puuttuu hoivasta. Hän määrittää sosiaalisen ihmisten jokapäiväisen elämän ympäristöksi, jossa ihmiset ovat totunnaisilla ja kulttuuriin kuuluvilla tavoilla yhteyksissä toinen toisiinsa. Tämä tarkoittaa, että ihmiset kuuluvat johonkin ja toimivat jossakin.

Vanhuuden sosiaalisuus on sosiaaligerontologian peruslähtökohta, mutta silti sen paikka on epäselvä, monimerkityksellinen ja vaikeasti tulkittavissa. Jyrki Jyrkämä (2001a, 276-277) mukaan sosiaalinen sisältää vanhenemisen tietyssä ajassa, paikassa, ryhmässä ja yhteisössä. Vanhuuden sosiaalisuus liittyy ajallisuuteen ja yksilön ja ympäristön sekä yhteiskunnan välisiin suhteisiin. Vanhenemiseen sisältyvät myös yhteiskunnalliset rakenteet, tavat ja perinteet, jotka muovaavat vanhenemista ja joiden ylläpitämissä ja rajaamissa olosuhteissa vanheneva yksilö elää. Vanheneva ihminen on aktiivinen toimija, joka rakentaa valinnoillaan vanhenemistaan ja vaikuttaa siten myös ympäristöönsä (Jyrkämä 2003a, 267; 2007, 209-210).

Kari Salonen (2007, 114) on tutkinut väitöskirjassaan sosiaalisen olomuotoisuutta vanhustyössä. Hänen mukaansa sosiaalinen merkitsee vanhusten kokemusta siitä, että he ovat muille ihmisille merkityksellisiä ja ainutlaatuisia ihmisiä. Tämä tulee esille erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa ihmisten

välillä, kuten teoissa, tunteissa, puheissa ja mielipiteiden vaihdossa. Sosiaalisuus sisältää myös sen, että vanhuksat kykenevät olemaan sosiaalisissa suhteissa, kuuluvat yhteisöihin ja kokevat olevansa osa sosiaalista ja fyysistä ympäristöä. Kokemus siitä, että elämällä on tarkoitus, ja myös kokemus itseään hallinnasta ja oman elämän hallinnasta ovat tärkeitä.

Sosiaalinen sisältää hoivan kontekstuaalisuuden, arkisen toisesta huolehtimisen sekä vanhuksen jatkuvaisen ympäristön, missä he elävät ja toimivat. Sosiaaliseen hoivaan liittyy myös sosiaalisten ja kulttuuristen ulottuvuuksien ymmärtäminen. Tätä Jyrki Jyrkämä (2003a, 267) valottaa kuvaamalla dementoivan sairauden vaikutusta ihmiseen. Kun kuka tahansa meistä saa diagnoosin alkavasta dementiasta, tapahtuu meissä vahva sosiaalinen ja kulttuurinen siirtymä ei-dementikosta dementikoksi. Myös vanhuksen muuttaessa tutkimalleni pitkäaikaishoidon Osastolle, vanhuksen arkinen konteksti ja ympäristö muuttuvat, jolloin hänessä tapahtuu siirtymä ei-potilaasta potilaaksi.

Hoivan perusta on löydettävissä maallikotiedosta ja useista eri tieteistä, kuten sosiaalitieteistä (ks. Twigg 2000, 106-107, 114; Tedre 2001, 180-181; 2003, 99; 2004, 81; 2007, 115). Hoivan käsite on edelleen kiistelty ja aliteorisoitu (Leira & Saraceno 2006, 7-8). Silja Tedren (2001, 180-183) mukaan hoivatyön tutkimuksessa painottui alun perin hoivan mentaalinen, psykologinen ja emotionaalinen näkökulma, mitä on myös kritisoitu. Sittemmin hoivassa on korostettu toiminnallisuutta, aktiivisuutta ja erityisesti ihmisten ruumiillista kohtaamista sekä kosketusta ja ruumiillisiin avun ja hoivan tarpeisiin vastaamista.

Pirkko-Liisa Rauhala (1993, 14-15) puolestaan on nostanut esille emotionaalisten aineiden rinnalle hoivan tiedollisen ja kädentaidollisen puolen. Selvää kuitenkin on, että hoiva sisältää erilaisia suhteita, toimijoita ja konteksteja sekä henkilökohtaisia, tunteellisia, normatiivisia ja moraalisia elementtejä. (Rauhala 1993; myös Leira & Saraceno 2006, 8.) Tedren (1999, 41) mukaan hoiva sisältää avun tarvetta, kykenemättömyyttä, voimattomuutta tai osaamattomuutta. Siitä huolimatta hoivasuhteen molemmilla osapuolilla, sekä hoivan antajalla että autettavalla, on oltava mahdollisuus moraaliseen itsenäisyyteen, itsetuntoon ja eheyteen. Molemmille hoivasuhde voi merkitä joko identiteetin vahvistumista positiivisesti tai negatiivisesti. (ks. Leira 1994, 190.)

Vapaaehtoinen sosiaalinen hoiva eroaa omaishoivasta toteuttamisen tavan, kontekstin ja hoivaan sitoutumisen suhteen. Vapaaehtoisen hoivan erityisyytenä on se, että vapaaehtoiset auttavat heille aiemmin vieraita ihmisiä. Näin ollen naapurin, tuttavien tai puolison auttaminen ei ole vapaaehtoistyötä. Vapaaehtoisen hoivan tuottajia ovat yksilöt, järjestöt ja erilaiset ryhmät. Sen sijaan omaishoivan tuottajia ovat perhe ja läheiset. Sekä vapaaehtoinen hoiva että omaishoiva perustuvat erityiseen ja henkilökohtaiseen suhteeseen hoivattavan kanssa. (Mikkola 2009.)

Vapaaehtoista hoivaa voidaan toteuttaa hyvin erilaisissa laitos- ja asumispalveluissa, kotona tai järjestöjen tiloissa. Omais- ja puolisoahoivassa hoivan näyttämönä on useimmiten koti tai omaiset ja läheiset käyvät tapaamassa vanhusta hänen hoitopaikassaan (Kirsi 2004; Andersson 2007; Mikkola 2009). Vapaaehtoinen hoiva eroaa omaishoivasta sitoutumisen asteen suhteen. Vapaaehtoinen voi pääsääntöisesti valita ajankohdan ja aikataulun milloin tekee vapaaehtoistyötä, sillä vapaaehtoisuus ja siihen liittyvä vapaus on yksi vapaaehtoistoiminnan kantavia periaatteita. Vapaaehtoisia sitoo toki tehty sopimus vapaaehtoisena toimimisesta autettavan henkilön tai yhteisön kanssa, mutta ehdotonta velvollisuutta jatkaa vapaaehtoisena ei voi edellyttää. Vapaaehtoisen ja vanhuksen suhde voi muotoutua ystävyydeksi, mikä ei kuitenkaan ole välttämätöntä. Sen sijaan omaishoitaja, etenkin puolisoahoivassa, on hoivavastuussa ympärivuorokauden. Läheisten tai puolison antama

hoiva perustuu keskinäiseen sopimukseen. Puolisohoiva kodissa merkitsee elämän normaaliutta ja jatkuvuutta, mutta se myös pakottaa elämään entistä tiiviimmin yhdessä. Omaishoiva ja puoliso hoiva sisältävät myös hoivan muuttumisen intiimiksi, vahvasti ruumiinläheiseksi työksi, mikä muuttaa yhä enemmän arkielämää kotona.

Hoiva ei edellytä vain halukkuutta tuottaa toiselle hyvinvointia, vaan myös positiivista, hellää tai rakastavaa asennetta. Muun muassa Silva Tedre (2001, 179-180) jakaa pohjoismaisen hoivatutkimuksen pioneerin Kari Wærnessin (1996; myös Eliasson 1996, 235) ajatuksen siitä, että kun hoiva määritellään erityisenä tunteena, rakkautena sisältäen palvelun ja hoivan, sitä voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta: se voi olla velvollisuus tehdä toisen puolesta tai se voi olla omistautumista hoivaamiselle. Keskustelua ei kuitenkaan yleensä käydy siitä kuinka hoivasuhteen käy kun hoivatyö kestää pidempään kuin rakkaus. (ks. Leira 1994, 185-189.)

Hoivasuhde pitää sisällään monia ristiriitaisiakin tunteita. Tedren (1996, 5) mukaan hoiva on palkitsevia tai uuvuttavia ja alistavia suhteita että rankkaa ja usein rutiininomaista ruumiillista tekemistä. Pertti Koistinen (2003, 11-13) tarkastelee hoivaa omakohtaisesta lähtökohdasta kuvaessaan omaishoitajuuttaan äitinsä hoivaajana. Hänen mukaansa hoiva on oma maailmansa, mihin kätkeytyy väsymystä ja nääntymystä tuottavia asioita, mutta myös iloa. Hän kuvaakin kirjoittavansa hoivasta surun, kärsimyksen ja luopumisen viitekehyksessä, mutta tavoittelevansa samalla elämän suurta arvoitusta ja iloa. Hoivaan kuuluvat elämän vaaliminen, halu ja toivo. Hoivaan liittyy puhtautta, terveyttä, huolenpitoa, avunantoa ja yhteistyötä hoivan antajan ja hoivattavan välillä. Hoivassa on kyse eettisestä asenteesta sekä omaan elämään että toisten elämään.

Hoiva sisältää sekä vahvuutta että avuttomuutta, jotka voidaan ymmärtää haurastuvan ihmisen ominaisuudeksi (Tedre 2007, 101). Vapaaehtoistyössä tämän voi liittää vastavuoroiseen auttamiseen, jolloin hoiva liittyy myös etiikkaan ja hyvinvointivaltion kansalaisuuteen. Williamsin (2004, 22-23) mukaan hoivan etiikassa keskinäinen riippuvuus on inhimillisen vuorovaikutuksen perustana. Vaikka hoiva rajautuu helposti yksilöiden väliseksi ja kahdenväliseksi, hoiva ei kuitenkaan ole vain henkilökohtaista vaan kyse on julkisesta ja poliittisesta asiasta, jonka sosiaalinen dynamiikka toimii paikallisella, kansallisella ja kansallisarajat ylittävällä tasolla. Vaikka ammatillisella hoivalla, omaishoivalla ja vapaaehtoisella hoivalla on eroja, on kyseessä aina arkisen elämän jatkumiselle välttämättömistä toiminnoista ja niihin liittyvistä suhteista. Hoiva käsitteenä kuvastaa vapaaehtoisen ja vanhuksen välisen hoivasuhtetta reproduktiotyönä, jossa hoivan jatkuvuus ja ruumiinläheisyys ovat tärkeitä. Merja Ala-Nikkola (2003, 66) painottaa, että hoivan onnistuminen on ennen kaikkea riippuvaista siitä, että työntekijöillä on riittävästi aikaa tehdä työnsä. Näin ollen hoivan onnistumisessa on ennen kaikkea kyse siitä, miten hoivan tuottaminen on organisoitu ja resursoitu.

Erityiseksi keravalaisen vapaaehtoistyön tekee sen säännönmukaisuus ja yhteistyöhön perustava Welfare mix -tyyppinen toimintamalli, jota on rakennettu yhteistyössä eri toimijoiden kanssa. Monitoimijuus ei kuitenkaan saa pirstoa vanhuksen hoivaa ja hoitoa pieniin osiin, jolloin hoivan ydin ja inhimillinen kohtaaminen ovat vaarassa hävitä vaan hoito ja hoiva tulisi järjestää yksilöllisesti räätälöiden (Kröger 2005, 261).

1.3 VAPAAEHTOISTOIMINTA OSANA PALVELUJÄRJESTELMÄÄ

Kansainvälisessä keskustelussa nostettiin jo 1970-luvulla julkisen sektorin ja markkinoiden toimintamallin rinnalle ”toisin toimimisen alue”, joka myöhemmin sai nimekseen kolmas (epävirallinen, harmaa) sektori. Kolmannen sektorin toiminta on muotoutunut hyvin erilaiseksi eri maissa. Suomalainen vapaaehtoistoiminta nähdään osana pohjoismaista mallia, jolle on tyypillistä, että järjestöt toimivat vuorovaikutuksessa kuntien ja valtion toimijoiden kanssa erityisesti hyvinvointipalveluissa. (Helander 1998; Matthies 2006.) Tarkastelen seuraavaksi kotimaista keskustelua vapaaehtoistoinnista.

Ensimmäisellä sektorilla tarkoitetaan yksityistä markkinaperusteista sektoria, toisella julkista sektoria ja neljännellä sektorilla kotitalouksia. Neljanteen sektoriin kuuluva omaisten tai naapureiden antama apu tai hoiva on epävirallista, mutta se ei ole varsinaisesti vapaaehtoistoimintaa. (ks. Matthies 1991; Matthies 1996; myös Evers & Laville 2004; Paasivaara ym. 2004.) Kolmas sektori on määritelty voittoa tavoittelemattomaksi, organisoiduksi, autonomiseksi, yksityiseksi ja vapaaehtoisuuteen perustuvaksi. Helanderin (1998, 26) mukaan kolmas sektori on syntynyt pääosin yksityisen sektorin eriytymiskehityksenä tai täsmennyksenä, joten sen organisatorista osaa eli järjestökenttää on kohdeltu osana yksityistä sektoria. Kolmannen sektorin sijasta on puhuttu myös välitasosta tai välittävästä organisaatioista. Välittäviä organisaatioita ovat erilaiset järjestöt, yritykset, säätiöt, yhdistykset, osuuskunnat, kirkon ja muiden yhteisöjen tuottamat palvelu- ja tukimuodot (Matthies 1991; Matthies 1996).

Kolmannen sektorin toiminta voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: palvelutuotantoon, organisoituun vapaaehtoistyöhön ja ei-organisoituun vapaaehtoistyöhön. Toimintatavat vaihtelevat hyväntekeväisyydestä ja vapaaehtoistyöstä kansalaisaktiivisuuteen, edunvalvontaan tai keskinäiseen apuun. Yhdistysten ja järjestöjen tarjoama palvelutuotanto ei kuitenkaan kuulu vapaaehtoistoinnin piiriin. Rajat eri sektoreiden välillä ovat epäselviä. Kuitenkin voidaan määritellä, että kolmas sektori kattaa epävirallisen, hyötyä tavoittelemattoman toiminnan arkisesta lähipiiristä huolehtimisesta järjestöjen avustustyöhön. (ks. Helander 1998; myös Yeung 2002.)

Käsitteitä vapaaehtoistoiminta ja vapaaehtoistyö käytetään tutkimuksissa myös neutraaleina synonyymeinä, vaikka niillä on sisällöllisiä painotuseroja (esim. Yeung 2002, 11). 1980-luvun alussa järjestöt ryhtyivät korostamaan vapaaehtoistoinnin palkkatyön ja vapaaehtoistyön eroja. Toiminta-sanalla haluttiin painottaa vapaaehtoisuuden palkattomuutta ja vapaaehtoisuutta. Käsite vapaaehtoistyö (Voluntary work, Frivilligt arbete) on puolestaan kansainvälisesti käytetty käsite, jolla halutaan painottaa tekemisen tärkeyttä ja vapaaehtoisuuden työn kaltaisia piirteitä. (Hakkarainen & Syrjänen 2003, 13.) Tässä tutkimuksessa vapaaehtoisten tekemä konkreettinen työ määritellään vapaaehtoistyöksi ja Talkoorengas vapaaehtoistoimintaa organisoivaksi vapaaehtoistoinnaksi (ks. Koskiahio 2001, 16).

Kolmanteen sektoriin liittyvässä keskustelussa on Liisa Hokkasen ym. (1999, 7) mukaan ollut kolme kehitysvaihetta. Aluksi haettiin yhteisiä käsitteitä ja ylipäänsä pyrittiin tunnistamaan kolmas sektori uutena yhteiskunnallisena ilmiönä. Toisessa vaiheessa, 1990-luvun puolivälissä käynnistyi ylioptimistinen keskustelu, jossa kolmas sektori nähtiin ratkaisuna sekä työttömyyden että individualisoitumisen ongelmaan uudenlaisen yhteisöllisyyden avulla. Pessimistit eivät uskoneet kolmannen sektorin mahdollisuuksiin vaan suhtautuivat niihin varauksella. Seuraavassa vaiheessa kolmas sektori hahmottui yhteiskunnallisena ilmiönä, ja sen käsitteet alkoivat hahmottua. Sen seurauksena

myös vapaaehtoistoiminnan merkitys hyvinvointipalvelujen tuottajana valtion, yksityisten yritysten ja yhteisöinstituutioiden ohella vahvistui (ks. Helander 1998, 27; Vapaaehtoistoiminta, vertaistuki ja kilpailuttaminen. 2004, 3-4).

Vapaaehtoistoiminta ja sen merkitys on ollut sidoksissa suomalaisen hyvinvointivaltion kehittymiseen. 1980-luvulla sillä ei ollut suurta merkitystä ihmisille. Se määriteltiin palvelujärjestelmän näkökulmasta järjestöjen toiminnaksi, jolla tuetaan ja täydennetään julkisia palveluja. Vielä 1990-luvulla ajateltiin, että vapaaehtoistoiminta on järjestöjen organisoitua palvelutoimintaa. Tuolloin oli kuitenkin jo olemassa organisoitunutta vapaaehtoistoimintaa, muun muassa oma-aputoimintaa. (Lehtinen 1997, 17.) Pirkko-Liisa Rauhalan (1993, 25) mukaan 1990-luvun alun murrosvaiheessa alkoi ”talouden ehdoilla” keskustelu. Tuolloin sosiaalialan voimavarat niukkenivat, hyvinvointivaltio-malli joutui vaikeuksiin ja ryhdyttiin puhumaan hyvinvoinnin monituottajamallista (welfare mix), jolla korostettiin järjestöjen, yritysten ja yhteisöjen osallistumista hyvinvointipalvelujen tuottamiseen julkisen sektorin ja valtion ohella.

Vuoden 1990-luvun alun laman myötä julkisen sektorin taloudelliset voimavarat vähenivät, mikä heijastui myös palvelujärjestelmään. Palvelurakennetta muutettiin avohuoltopainotteisemmaksi ja lisättiin omaishoidon määrää. Usko siihen, että hyvinvointivaltio voi tuottaa rajattomasti palveluja, heikkeni. 1990-luvulla tapahtui myös käänne kohti markkinavaltaisuutta. (Kröger 1997, 158, 160.) Julkisten palvelujen tilalle haluttiin luoda pluralistinen hyvinvointiyhteiskunta, jossa kansalaisten oma vastuu lisääntyy ja valtion vastuu puolestaan kapenee (Henriksson & Wrede 2004, 15).

Sakari Möttösen ja Jorma Niemelän (2005, 17) mukaan 1990-luvulla elettiinkin vaihetta, jossa järjestötoiminta nähtiin vain julkisen palvelun täydentäjänä. Heidän mukaansa järjestöt olivat itse vähitellen kadottaneet omaleimaisen tehtävänsä. Myös yhteiskuntakäsitys oli kaventunut valtiokeskeiseksi. Taustalla oli hyvinvointivaltion kehitys, jolloin ajateltiin, että sosiaaliturva ja kunnalliset hyvinvointipalvelut kykenevät hoitamaan ihmisen ”kehdosta hautaan”. Vapaaehtoistyötä ei arvostettu myöskään koulutuksessa ja tutkimuksessa.

Kiinnostus kansalaisyhteiskuntaa kohtaan on Hautamäen (2005, 33) mukaan viime vuosina kasvanut selvästi. Kolmanteen sektoriin liittyvät käsitteet ovat monimuotoistuneet 2000-luvulla. Kolmas sektori -käsitteen sijasta puhutaan myös kansalaissektorista ja kansalaistoiminta -käsitteistä (Harju 2003, 16). Kansalaisyhteiskunta on kokoava käsite, joka koostuu kansalaisten omaehtoisesta toiminnasta eli kansalais- ja järjestötoiminnasta, säätiöiden, rahastojen ja pienimuotoisten osuuskuntien toiminnasta, ammattiliittojen ja puolueiden toiminnasta sekä vapaasta sivistystyöstä. Kansalaisyhteiskunnan käsitteellä viitataan laajasti kansalaisten ruohonjuuritason aktiivisuuteen, omaehtoisuuteen, vapaaehtoisuuteen ja yhteisöllisyyteen. (ks. Koskiahho 2001, 17; Yeung 2002, 12; Harju 2005, 33; Oikeusministeriö 2005, 13.) Kansalaisyhteiskunnassa kansalaisten tarpeet ja aktiivisuus ovat keskiössä. Siitä huolimatta kansalaisyhteiskunnan ja paikallisyhteisöjen merkitys hyvinvointivaltion palveluja täydentävänä ja rinnakkaisena tekijänä on jäänyt vähälle huomiolle. (Möttönen & Niemelä 2005, 6.) Olennaista on kuitenkin, että kansalaisyhteiskunta avaa kansalaisille tilaisuuksia omaehtoiselle toimimiselle ja osallisuudelle (Pohjola 1999, 66).

Sosiaali- ja terveysalaan ja erityisesti vanhuspalveluihin liittyvää keskustelua ovat hallinneet 2000-luvulla huoli henkilökuntapulasta, julkisten palvelujen hankinnasta sekä siihen liittyvästä palvelujen tuotteistamisesta ja kilpailuttamisesta. Lasse Murron (2001, 66) mukaan näyttää siltä, että Suomes-
sa ollaan luopumassa hyvinvointivaltion universaalien peruspalvelujen tuottamisesta ja rahoituk-

sesta. Muutokset heijastuvat myös sosiaali- ja terveysjärjestöjen rooliin edunvalvojina, palvelujen tuottajina ja yhteiskunnallisina muutosagentteina.

Oikeusministeriön Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportin (2005, 26) mukaan pohjoismaisessa hyvinvointiajattelussa on korostunut julkisen sektorin vastuu ja rooli palveluiden, hoivan ja huolenpidon järjestäjänä. Suomessa valtio on siirtänyt kunnille yhä enemmän vastuuta hyvinvointipalvelujen järjestämisestä. Kuntien taloudelliset edellytykset eivät kuitenkaan ole lisääntyneet, joten kunnat ovat joutuneet hankkimaan palveluja yksityiseltä sektorilta, järjestöiltä ja säätiöiltä. Tämän seurauksena myös kansalaisjärjestöjen rooli palvelujen tuottajana on aiempaa suurempi. Hyvinvointivaltioajattelu on korvattu hyvinvointiyhteiskunta-ajattelulla. Erityisesti Welfare mix -ajattelu on nostanut järjestöjen painoarvoa erilaisten palvelujen ja tuen tuottajana niin paikallisesti, alueellisesti kuin valtakunnallisestikin. Monitoimijuuden merkitystä onkin korostettu erityisesti kuntien ja kolmannen sektorin yhteistyössä (Oikeusministeriö 2005, 26; Paasivaara ym. 2004, 179).

Helander ja Laaksonen (1999, 71, 74) arvioivat kriittisesti kolmanteen sektoriin liittyvää keskustelua, mitä käydään voittopuolisesti talouden näkökulmasta. Kolmas sektori tulkitaan myös liian usein rakenteelliseksi eikä toiminnalliseksi kokonaisuudeksi. Kolmannella sektorilla on kuitenkin oma toimintalogiikkansa. Keskeisiä piirteitä ovat voittoa tavoittelematon jakaminen, riippumattomuus valtiosta ja yksityisestä yrityssektorista sekä ennen kaikkea toiminnan vapaaehtoisuus. Erityisesti suomalaisen kolmannen sektorin silmiinpistävä piirre on sen verraten suuri riippumattomuus julkisen sektorin tuesta. Julkisen rahoituksen osuus on pieni, kun taas vapaaehtoisten panos on suhteellisen suuri. Erityisen suuri vapaaehtoispanos on kulttuurissa ja liikunnassa (Helander 2000, 7).

Heinosen (1999, 92-95) mukaan Pohjoismaiseen hyvinvointiajatteluun liittyi ajatus siitä, että julkisin varoin ja ammatilliseen osaamiseen perustuen voidaan kehittää toimeentuloturva- ja palvelujärjestelmä, jossa kansalaisilla on tasa-arvoiset ja oikeudenmukaiset mahdollisuudet saada palveluja. Tuolloin vapaaehtoistoiminta ja vertaistuki nähtiin toissijaisina suhteissa ammatilliseen työhön. Organisaatiokeskeinen palvelujärjestelmä sai myös kritiikkiä, jolloin ryhdyttiin vaatimaan kokonaisvaltaista näkemystä ja yhteistyötä eri ammattilaisten välillä.

Raija Julkunen (2006, 129) näkee yhdistystoiminnan tulevaisuuden keskeisen jännitteen olevan siinä, ovatko järjestöt palaamassa juurilleen sosiaalisen yhteisyyden ja tuen paikoiksi vai painottuvatko ne yhä ammatillisempaan palvelutuotantoon ja sitä kautta rinnastettavaksi ja sulautettaviksi yrityksiin. Tämä sisältää jännitteen toisaalta järjestöjen itsenäisen roolin ja toisaalta osallisuuden elvyttäjänä ja palvelujen tuottajana. Marianne Nylund (1998, 43) puolestaan painottaa kolmannen sektorin toimijoiden välittävää roolia julkisen sektorin, yksityisen sektorin ja kotitalouksien välillä. Näin ollen myös yksilöiden kokemuksellista tietoa tulisi tuoda esille.

1.4 VAPAAEHTOISUUTEEN, VANHUSTEN HOIVAAN JA HOITOON LIITTYVÄ TUTKIMUS

Vapaaehtoistoimintaa ja kolmatta sektoria on tarkasteltu kansainvälisessä tutkimuksessa jo ainakin kolmen vuosikymmenen ajan. Suomessa kolmannen sektorin tutkiminen käynnistyi pääosin 1990-luvulla (esim. Matthies 1991; Matthies 1996; Helander 1998; Hokkanen ym. 1999; Yeung 1999, 2002; Nylund 1999; 2000). Tutkimus keskittyi aluksi kolmannen sektorin roolin analysointiin tai kolmannen sektorin mahdollisuuksiin työllistäjänä. Tuolloin etsittiin vastausta kysymykseen, millaiseksi kolmannen sektorin asema ja yhteiskunnallinen tila ja arvostus muodostuvat. (Kinnunen 1998, 7.) Haasteena on myös se, että kolmannen sektorin kysymyksenasettelut liittyvät moneen tieteenalaan (Helander 1998, 108).

Aila-Leena Matthieksen (2000, 210-211) mukaan tutkimus jakautui kvantitatiivisesti painottuneeseen makrotason ilmiöitä tarkastelemaan tutkimukseen ja kvalitatiivisista lähestymistapaa käyttävään kolmannen sektorin toimintamuotoja tarkastelemaan tutkimukseen. Jälkimmäisen tutkimuskohteena olivat muun muassa sosiaali- ja terveysalan organisaatiot, oma-apuryhmät, yhteisöt ja kansalaisten aktiivisuus. Haasteena on ollut tutkimuksellisten lähestymistapojen moninaisuus ja käsitteiden hajanaisuus. Vaikeutena on myös ollut, etteivät vapaaehtoistyöntekijät ja vapaaehtoisjärjestöt edusta yhtä yhtenäistä ilmiötä, eikä niitä voida paikantaa yhteen yhteiskunnalliseen osa-alueeseen (Nylund 2000, 13).

Ikääntyneistä vapaaehtoisina on keskusteltu Suomessa vielä hyvin vähän julkisuudessa. Heitä houkutellaan vapaaehtoisiksi paikallisesti, mutta varsinaisia laajoja vapaaehtoistoiminnan kehittämishankkeita ei juuri ole ollut. Tällainen on ollut esimerkiksi Saksassa toteutettu Senior Trainerin -hanke, jossa koulutettiin ikäihmisiä ”trainereiksi”, tukihenkilöiksi, vertaistukeen. (Braun ym. 2004; Jeppson Grassman 2005; Nylund & Yeung 2005a, 20.) Vastaavanlaisia aloitteita esimerkiksi ikäihmisten tukihenkilötoiminnan kehittämiseen on olemassa myös meillä. Vanhus- ja lähimmäispalvelujen liitolla oli vuosina 2001–2003 valtakunnallinen Ikäihmisten oma-apuryhmätoiminta -projekti, jossa koulutettiin eläkeläisiä oma-apuryhmien vetäjiksi. Tavoitteena oli kehittää, kokeilla ja vakiinnuttaa ikäihmisten oma-apuryhmätoimintaa liiton jäsenjärjestöjen toimipaikoissa. (Virkkunen 2003.)

Suomessa on kuitenkin vielä hyvin vähän tutkimusta, jossa on tarkasteltu iäkkäiden vapaaehtoisten ja ammattilaisten yhteistyötä ja toisin tekemisen malleja erityisesti vanhustyössä. Vanhustyön keskusliiton (Vapaaehtoiset vanhustyössä 1995) raportissa kuvataan vapaaehtoisten kokemuksia Kauhavalla, Kiimingissä, Lahdessa, Loviisassa ja Nurmeksessa tehdystä vapaaehtoistyöstä. Kaikenikäisten vapaaehtoisten motiiveja on tutkittu muun muassa palvelevan puhelimen vapaaehtoisilta (Sorri 1998), vertaisryhmissä (Nylund 2000), Pelastusarmeijan vapaaehtoisiksi ryhtyneiltä (Yeung 1999) sekä Suomen evankelisluterilaisen kirkon tai sen kirkollisten yhdistysten vapaaehtoisilta (Yeung 2004a). Marja-Liisa Vaskin (1996) on tutkinut pro gradu -työssään Talkoorenkiaan vapaaehtoisia auttajia. Ikääntyvien yleistä osallistumista järjestö- ja vapaaehtoistoimintaan on tutkittu Suomessa jonkin verran (esim. Helander 2001), mutta varsinaisesti ikäihmisten vapaaehtoistoimintaa kuvaavaa tutkimusta on niukasti.

Näitä aihepiirejä on sen sijaan tarkasteltu lukuisissa ulkomaalaisissa tutkimuksissa. Vapaaehtoisuutta on tutkittu muun muassa yli 55-vuotiaiden ja ikäihmisten vapaaehtoistoimintaan osallistumisena ja ajankäyttönä (esim. Young & Glasgow 1998) ja kymmenessä eurooppalaisessa maassa yli 50-vuotiaiden osallistumisena vapaaehtoistyöhön (Erlinghagen & Hank 2005). Tutkimuksissa on

havaittu, että ikääntyvät vapaaehtoiset ovat tyytyväisempiä, sitoutuneempia, luotettavampia ja tehokkaampia kuin nuoremmat.

He kokevat myös hyvinvointinsa lisääntyneen ja itsetuntonsa vahvistuneen vapaaehtoisena toimiessa (esim. Omoto ym. 2000; Wilson 2000; Morrow-Howell 2003). Useissa tutkimuksissa näkökulmana on aktiivinen eläkeläisyys: ikääntyvät potentiaalisina resursseina ja tuottavina kansalaisina työuran jälkeen (esim. Zweigenhaft ym. 1996; Wilson 2000; Mutchler ym. 2003; Siegrist ym. 2004; Caro ym. 2005).

Ruotsalaisten tutkijoiden Lars Svedbergin ja Eva Jeppsson Grassmanin (2001, 78-79) mukaan osallistuminen vapaaehtoistoimintaan voi olla osittain myös sukupolvi-ilmiö. Heidän mukaansa 1990-luvulla lisääntyi erityisesti 45–54 -vuotiaiden, siis 1940-luvulla syntyneiden osallistuminen vapaaehtoistyöhön. Sitten 60–74 -vuotiaiden eli saman sukupolven osallistuminen on kasvanut eniten. Naisten ja miesten osallistumisesta vapaaehtoistoimintaan on saatu osin erilaisia tuloksia. Yleinen tulos on, että naiset osallistuvat useammin vapaaehtoistoimintaan kuin miehet (Wilson 2000, 227), mutta aina ero ei ole yhtä suuri (Moen 2001, 187).

Vanhuspalveluihin liittyvissä tutkimuksissa vapaaehtoisten rooli on nousut esille yhtenä vanhustyön toimijana (esim. Viljaranta 1991). Usein vapaaehtoiset ovat kuitenkin jääneet sivurooliin, kuten Hilikka Sandin (2000) saattohoitoa koskevassa etnografisessa tutkimuksessa tai Sari Rissasen (1999) omaishoitoa ja hoivayrityksiä vanhusten huolenpidon ratkaisuihin tarkastelevassa väitöskirjassa. Rissasen väitöskirjassa kolmatta sektoria tarkastellaan teoreettisesti osana palvelujärjestelmää, mutta se ei ole varsinaisesti tutkimuskohteena. Vapaaehtoiset eivät ole tutkimuskohteena Raija Tenkasen (2003) vanhusten kotihoidon yhteistyömuotoja kehittävässä tutkimuksessa, mutta hän esittää johtopäätöksissään vapaaehtoistoiminnan kehittämistä kotihoidossa. Merja Ala-Nikkola (2003) kuvaa tutkimuksessaan uutta koti- ja laitoshoidon päätöksenteon toimintamallia, jossa formaali ja informaalit täydentävät toisiaan, mutta siitä huolimatta kolmannen sektorin rooli jää työssä vähäiseksi. Terhi Utraisen (1999; 2000) etnografiaa ja tekstitutkimusta hyödyntävä tutkimus käsittelee naisia kuolevien vierellä. Tutkimuksessa käsitellään tutkimuksen kirjoituskilpailuun osallistuneita sekä ammattinsa puolesta että vapaaehtoisesti kuolettajina toimineita. Vapaaehtoisuus ei kuitenkaan ollut varsinaisesti tutkimuksen kohteena. Etnografista tutkimusta ikääntyvistä vapaaehtoisista ei ole Suomessa tehty.

Lähellä omaa tutkimustani ovat Muriel Mellowin (2007) tutkimus sairaalassa toimivista vapaaehtoisista ja Elissa Fosterin (2002) etnografisen tutkimus, jossa tarkastellaan vapaaehtoisten ja saattohoidossa olevien potilaiden välistä vuorovaikutusta. Myös ruotsalaisessa haastattelututkimuksessa (Andersson & Öhlén 2005), jossa analysoidaan vapaaehtoistoiminnan merkitystä saattohoitokodissa, käsitellään samoja teemoja kuin omassa tutkimuksessani. Marta Szebehely (2005, 398) puolestaan on analysoinut Pohjoismaisen vanhustutkimuksen painottumista. Hänen mukaansa julkista vanhustenhoitoa on tutkittu enemmän kuin omaishoitoa, yksityisiä palveluja tai vapaaehtoistoimintaa. Kotiin vietäviä palveluja on tutkittu useammin kuin laitostasumista, palveluasumista tai päivätoimintaa. Yllättävästi myös henkilökunta on ollut useammin tutkimuksen kohteena kuin vanhukset.

2 VAPAAEHTOISTOIMINNAN KERAVALAINEN KONTEKSTI

Tarkastelen tässä luvussa ensiksi Keravan Vapaaehtoisen hyvinvointityön keskuksen (Talkoorengas) perustamisen ja toiminnan sisällöllisen kehittämisen vaiheita. Kuvaus perustuu Talkoorengasta koottuun historiikki (Laitinen & Pylväinen 1998), lehtiartikkeleihin, Talkoorengaan esittelyyn sen kotisivulla ja haastatteluihin. Lisäksi esittelen tutkimuksessani mukana olevat vapaaehtoiset, joita kutsutaan myös sairaalavapaaehtoisiksi.

Sairaalavapaaehtoistoiminnan käynnistämistä Keravalla vauhditti lama ja sitä seuranneet säästöt hoitohenkilökunnan palkkakustannuksissa. Tuolloin Osaston henkilökunta pohti, miten turvata hyvä hoito ja riittäisikö enää hoitajia pitämään vanhuksia kädestä ja juttelemaan. Sairaalavapaaehtoiset toimivat terveyskeskuksen kahdella vuodeosastolla. Tutkimukseni käynnistyessä vuonna 2003 tutkimallani Osastolla toimi aktiivisesti yhdeksän vapaaehtoista, joista kuusi kävi Osastolla säännöllisesti kerran tai kaksi viikossa ja kolme vieraili oman aikataulunsa mukaisesti. Tutkimusjaksojeni aikana Osastolla käyneet vapaaehtoiset olivat yhtä henkilöä lukuun ottamatta eläkkeellä. Kaksi heistä on miehiä.

Sairaalavapaaehtoistoiminta on yksi Keravan Vapaaehtoisen hyvinvointityön keskuksen, Talkoorengaan, toimintamuodoista. Näin ollen tutkimukseni kohteena oleva vapaaehtoistoiminta on organisoitua vapaaehtoistoimintaa, mikä määritellään viralliseksi vapaaehtoistyöksi. Sen sijaan omaishoiva tai kahdenkeskinen vapaaehtoistoiminta, kuten naapuriapu ovat organisoimatonta vapaaehtoistoimintaa (Helander 2001, 62; Hokkanen 2003a, 70). Sairaalavapaaehtoistoiminta on vapaaehtoista sosiaalista hoivaa, mikä voidaan rinnastaa perinteiseen ystäväpalveluun.

Talkoorengas on esimerkki vapaaehtoistoiminnan toiminta-areenoista, joita ovat erilaiset kahvilat, kammarit ja tuvat. Talkoorengaan tavoitteena on mahdollistaa eri-ikäisten ihmisten keskinäinen kohtaaminen ja tuen saaminen. Erityisesti 1990-luvun laman aikana Talkoorengaan kaltaiset kohtaamispaikat tarjosivat muun muassa työttömäksi jääneille mahdollisuuden osallistua vapaaehtoistoimintaan, jolloin he saivat vertaistukea ja kokemuksen kuulumisesta yhteisöön (Nylund 1999, 51). Tarvetta vapaaehtoisille auttajille oli, sillä Voutilaisen (2004) tutkimuksen mukaan 1990-luvulla pitkäaikaisessa laitoshoidossa työskentelevää henkilökuntaa oli vähän.

Talkoorengaan kaltaisia olutiloja, kohtaamispaikkoja ja toimintakeskuksia oli Kansalaisareenan ylläpitämässä rekisterissä vuonna 2008 yhteensä 207. Osa niistä on julkisen sektorin koordinoimia ja rahoittamia, jolloin ne eivät liity varsinaisesti kolmannen sektorin toimintaan (ks. Helander 1998, 60). Erilaisten kohtaamispaikkojen runsas lukumäärä heijastaa osallisuuden ja osallistumisen tärkeydestä ihmisille (Nylund 2005, 144). Kohtaamispaikkoja voidaan pitää myös yhdenlaisena kollektiivisena ja kulttuurisena elämäntähtäytönä (Jyrkämä 2003b, 205).

2.1 TALKOORENGAS VAPAAEHTOISEN SOSIAALISEN HOIVAN VETURINA

Kirstin kammarista Kaisankammariksi

Kirsti Helenius-Aaltio ja Sulo Aho perustivat avoimen kohtaamispaikan vuonna 1991. Idea kohtaamispaikasta syntyi jo edellisenä vuonna Keravan evankelisluterilaisen seurakunnan palvelulautakunnassa, jossa he molemmat toimivat. Lautakunnan jäsenet olivat jo pitkään pohtineet, miten seurakunnan, kaupungin ja vapaaehtoisten voimavarat voitaisiin yhdistää. Samaan aikaan oli myös kaupungin vanhustenhuollossa suunniteltu uutta vanhustyön organisaatiota, johon oli varattu yksi ”lokero” myös vapaaehtoistyölle. Vaikka ideaa synnytettiin seurakunnan palvelulautakunnassa, oli alusta asti selvää, että haluttiin perustaa poliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumatonta vapaaehtoistoimintaa. Mallia toimintaan haettiin Tampereelle vuonna 1989 perustetusta Mummonkammarista. Kirsti Helenius-Aaltio oli toiminut oman työnsä ohella pitkään seurakunnan vapaaehtoisena muun muassa vanhainkodissa. Sulo Aho puolestaan oli ollut Keravan kaupungin sosiaalijohtajana vuosina 1965–1975 ja sen jälkeen Kunnallisliitossa suunnittelijana 1975–1990 välisen ajan. Sulo Aho kuvaa toiminnan suunnitteluvaihetta seuraavasti:

”Minun kohdallani vaikutti se, että minä olin viimeiset työvuoteni kaks ja puoli vuotta Toimiva vanhustenhuolto -projektissa, johtoryhmän puheenjohtajana. Ja siinä kehiteltiin monen kokeilukunnan kanssa, myös miten vapaaehtoiset voitais käyttää vanhustenhuollossa. Ja siitä tarttu monenlaisia ideoita.... Ja Kirstillä taas, kun hän jäi yrittäjäeläkkeelle, niin hänellä taas oli semmonen idea, että pitäis saada joku paikka missä kokoontua. Ja se sopi hyvin meillä yhteen.” (Aho 2003)

Vapaaehtoistoimintaa esiteltiin erilaisissa tilaisuuksissa ja muun muassa lokakuussa 1991 vanhustenviikolla Keravan keskustassa Aleksintorilla. Kirstillä ja Sulolla oli eläkeläisjärjestöjen joukossa oma ”laman torjuntapiste”, jossa he kertoivat vapaaehtoistoiminnan ideasta ja houkuttelivat ihmisiä mukaan toimintaan. Vapaaehtoisia ilmoittautuikin viikon aikana noin 50. Ensimmäiset yhteiset kokoontumiset pidettiin Hopeahovin vanhainkodin tiloissa. Kirsti aloitti vapaaehtoisten välittämisen vanhusten avuksi kotoa käsin. Vapaaehtoisten määrän kasvaessa tuli myös toimitilojen tarve ajankohtaiseksi:

”Kodinhoitajat rupes sanoon, että on niin kurjaa kun vanhukset ei kehtaa soittaa mulle kotiin kun se on yksityinen puhelin. Että etteks te nyt mistään saa semmosta paikkaa, mikä olis kodin ulkopuolella ja se anto säsäyksen, että me ruvettiin tuolla kaupungin herrojen luona ja sitten me itse sattumalta huomattiin, että tossa Aleksintorilla oli semmonen vapaa.” (Helenius-Aaltio 2003)

Tilojen järjestely vaati tiivistä yhteistyötä kaupungin työntekijöiden ja päättäjien kanssa. Touko-kuussa 1992 järjestyivät tilat Aleksintorilta kaupungin keskustasta, minkä nimeksi tuli Kaisankammari. Vapaaehtoistoiminta sai myönteisen vastaanoton sekä kaupungin taholta että lehdistössä. Muun muassa Keravan Sanomat ja Helsingin Sanomat uutisoivat seuraavasti:

Talkooringin muodostamiseen sisältyy mainio ajatus herättää henkiin oikea tapa välittää lähimmäisistä. Hyvinvoinnin huumassa on sitäkin totuttu tekemään vain maksusta.
(Keravan Sanomat 10.10.1991)

Kaisankammarissa on päivittäin ohjelmaa niille vanhuksille ja vammaisille, jotka pääsevät liikkumaan. Kaisankammarissa lauletaan, juodaan kahvia, kuunnellaan alustuksia vaikkapa terveydenhoidosta tai muistellaan millaista oli, kun kaikki oli kortilla. Kaisankammarissa on myös jumppatunteja ja kimppekävelijät kokoontuvat sinne aamuisin. Joka aamu lähtee liikkeelle kaksi kävelijöitten ryhmää. Toinen on tarkoitettu hitaammille ja toinen nopeammille kulkijoille. Kaisankammari on järjestänyt myös hoitorenkaita, joiden avulla muun muassa N:N voi asua kotonaan. Hoitorenkain jäsenet käyvät vuoron perään lauantaisin ja sunnuntaisin pukemassa ja riisumassa hänet. Viikonloppuisin ei saa kaupungin kotiapua.
(Helsingin Sanomat 23.11.1992).

Vapaaehtoistoiminnalle oli myös virkamiesten tuki:

Keravan kaupungin osastopäällikkö Leena Multanen sanoo, että ilman vapaaehtoisapua oltaisiin kaaoksessa. Kotiapua on jouduttu laman vuoksi karsimaan. Monet vanhukset ja vammaiset tuntisivat itsensä täysin turvattomiksi ilman vapaaehtoisia auttajia ja ystäviä.
(Helsingin Sanomat 23.11.1992).

Kirjoituksissa korostettiin myös, etteivät vapaaehtoiset korvaa ammattityötä ja että kunnan vastuuta vanhusten hoidosta ei milloinkaan voida poistaa. Talkoorenkain perustajien mukaan tiivis yhteistyö kaupungin ja Keravan evankelisluterilainen seurakunnan, työvoimaviranomaisten sekä keravalaisten yritysten, järjestöjen ja yhdistysten kanssa on ollut merkittävä tekijä.

Helmikuussa 1993 Talkoorengas muutti Aleksintorin toimipisteestä Viertolan vanhusten palvelukeskukseen. Viertolan tilat kävivät kuitenkin nopeasti ahtaaksi, sillä jo toiminnan alkuvaiheessa siellä kokoontui 30 eri järjestöä (Keski-Uusimaa 15.2.1993). Talkoorenkalaiset ryhtyivät jälleen etsimään uusia tiloja. Vuonna 1994 perustettiin ja 1995 rekisteröitiin Lähde ry Talkoorenkain taustajärjestöksi, jotta voitiin hakea toiminta-avustusta Raha-automaattiyhdistykseltä. Raha-automaattiyhdistyksen avustuksien lisäksi Talkoorenkain toimintaa rahoitetaan vapaaehtoisin lahjoituksin. Lähde ry sai nimensä vapaaehtoisuuden filosofiasta. Lähde ilmaisulla on kaksi merkitystä. Se kuvastaa sekä vapaaehtoistyötä hyvinvoinnin lähteenä että kehottaa lähtemään mukaan vapaaehtoistyöhön.

Nykyiset toimitilat löytyivät keskustasta, Savion Kirjapaino Oy:n kiinteistöstä, jonne avattiin vuonna 1996 kahvila Kaisankammari ja Sininen Sali kokoontumistilaksi. Yläkertaan valmistui seuraavana vuonna toimistotiloja, kerhohuoneita sekä kaupungin avoimen päiväkodin (Satupaja) tilat.

Kahvila Kaisankammari.

Talkooreenkaaseen perustettiin 1.1.1997 Hyvinvointiakatemia yhteistyössä Keravan Opiston kanssa. Yhteistyöhön liittyi sopimus "oravannahkojen vaihdosta", jolloin Keravan Opistolle varattiin oikeus käyttää Talkooreenkaan tiloja. Viralliset Keravan vapaaehtoisen hyvinvointityön keskuksen avajaiset vietettiin 24.2.1997. Avajaisissa paljastettiin Hyvinvointilinna-reliefi, joka on sijoitettu Talkooreenkaan sisääntuloaulan seinälle. Reliefi kuvastaa keravalaista hyvinvointilinnaa, joka symbolisoi Talkooreenkaan tukijoiden merkitystä hyvinvointityölle. Sen on muotoillut keramiikkataiteilija Sirpa Vapaavuori ja sen lahjoitti arkkitehti Aini Sarsa. Reliefin sai nimensä jokainen yritys ja yhteisö, joka oli tukenut taloudellisesti hyvinvointityötä.

Talkooreenkaan hyvinvointityön sisällön kehittämisen lähtökohtana ovat olleet yleiset vapaaehtoistoiminnan arvot ja periaatteet. Talkooreenkaan toiminnan arvoina ovat ihmiskeskeisyys ja inhimillisyys, suvaitsevaisuus, yhteisöllisyys, työn ilo, turvallisuus sekä uskonnollinen ja poliittinen sitoutumattomuus. Talkoorengas on koko toimintansa ajan ollut matalan kynnyksen paikka, jossa on jatkuvasti kehitetty uusia toimintatapoja.

Hyvinvointireliefi.

Vapaaehtoisen hyvinvointityön sisällöllinen kehittäminen

Hyvinvointiakatemiat järjestää vapaaehtoistyönkurseja, oma-apuryhmiä, ikäihmisten ATK-kurseja ja erilaisia koulutustilaisuuksia, jotka liittyvät usein terveyteen, hyvinvointiin ja elämän hallintaan. Luennoitsijoina toimivat asiantuntijat ovat mukana talkootyönä ilman rahallista korvausta. Tavoitteena on ennen kaikkea tarjota vapaaehtoisille ja kaupunkilaisille ilmaisia koulutus- ja kulttuuritilaisuuksia.

Toiminnan punaisena lankana on yhteistyö kaupungin, yritysten, työvoimaviranomaisten ja erilaisten järjestöjen kanssa. Vaikka yhteistyö kaupungin kanssa on ollut tiivistä jo yli vuosikymmenen, ei kaupunki tue Talkoorenkkaan toimintaa automaattisesti, vaan Talkoorengas hakee vuosittain rahoitusta kehittämisprojekteihin. Taloudellista tukea haetaan myös yrityksiltä. (Orlow 2006.) Talkoorenkkaan päätoiminta-alueena on koko toiminnan ajan ollut ikääntyvien ihmisten hyvinvoinnin edistäminen. Tänä päivänä hyvinvointityötä tehdään yhä enemmän mielenterveyskuntoutujien, eri vammaisryhmien ja maahanmuuttajien parissa sekä muun muassa elinkaarityön parissa, missä etsitään varamummoja ja -pappoja lapsiperheisiin. Erityisesti vanhuksille ja vammaisille henkilöille suunnattuja toimintamuotoja ovat avunvälityskeskus, puhelinystävä-, sairaalavapaaehtois-, saattohoito- ja kirjastoystävätoiminta. Sairaalavapaaehtoisten ja saattohoitoon osallistuvien koulutukset alkoivat vuonna 1993. Koulutukset järjestetään yhteistyössä Suomen Punaisen Ristin ja Keravan evankelisluterilaisen seurakunnan yhteistyönä. Koulutuksissa korostetaan vapaaehtoisille, että he toimivat tavallisen ihmisen taidoilla. Vapaaehtoistoiminnassa on, talkoorenkkaalaisten periaatteiden mukaisesti, eräänlaiseksi sloganiksi muodostunut ”ihminen ihmiselle”, olla oma itsensä.

Talkoorenkkaan avunvälityskeskuksesta välitetään auttajia ystäväksi, kaveriksi, ulkoiluttajaksi, lukijaksi, saattajiksi, kirjastoystäväksi, asiointiauttajaksi ja jopa pieniin korjaustöihin. Talkoorenkkaan vapaaehtoisia toimii terveyskeskuksen lisäksi vanhusten kotona, yksityisessä hoivakodissa, palvelutaloissa ja Hopeahovin palvelukeskuksessa. Talkoorenkkaan avunvälityskeskus saa vuosittain noin 200 avunpyyntöä, joista 60–70 % tulee Keravan kaupungin kotihoidosta ja loput vanhuksilta ja omaisilta.

Talkoorenkkaan aktiivisten vapaaehtoisten toimijoiden todellista määrää toiminnan alkuvaiheesta viimeisiin ei voi suoraan verrata keskenään. Toiminnan käynnistyessä vuonna 1992 mukana oli 170 vapaaehtoista, joista 40 oli sitoutunut työskentelemään ystäväpalvelussa tai Talkoorenkkaan eri tehtävissä. Jäsenmäärä oli korkeimmillaan vuonna 1993, jolloin vapaaehtoisia laskettiin olevan jo 240. Huippuvuosien jälkeen on toimijoiden määrä vähitellen laskenut niin, että vuonna 2003 oli vapaaehtoisten postituslistalla yhteensä 170 vapaaehtoista, joissa kaikki eivät olleet aktiivisesti mukana. Vuonna 2005 oli mukana 120 vapaaehtoista, joista toimi aktiivisesti noin 80.

Vapaaehtoisten lukumäärän lasku johtuu enemmän kirjaamistavasta kuin siitä, että vapaaehtoisten määrä olisi vähentynyt. Vuonna 2006 ilmoittautui lähes 60 uutta vapaaehtoista ja sairaalavapaaehtoistoiminnan -kurssin kävi 13 henkilöä. Jokainen Talkoorenkkaan vapaaehtoinen on kirjannut seurantalomakkeeseen (liite 1) tekemänsä vapaaehtoistyön määrän vuodesta 2004 alkaen. Sairaalavapaaehtoiset ovat kirjanneet työtänsä jo hieman aiemmin. Heidän tekemänsä tuntimäärä on vapaaehtoisten lukumäärän lisääntyä kasvanut vuoden 2003 tuhannesta tunnista 1400:n vapaaehtoistyötuntiin vuonna 2005. Vuonna 2006 sairaalavapaaehtoisena ja saattohoitajina toimi jo 32 vapaaehtoista. Tunteja he tekivät yhteensä vuodessa 1700. Vuonna 2008 Talkoorenkkaassa oli yhteensä 140 vapaaehtoista, jotka tekivät yhteensä 8000 tuntia vapaaehtoistyötä. Sairaalava-

vapaaehtoisia terveyskeskuksessa oli yhteensä 20 ja he käyttivät aikaansa Osastolla 2 291 tuntia. Lisäksi saattohoitoon osallistui vuonna 2008 neljä vapaaehtoista, jotka tekivät yhteensä 736 tuntia vapaaehtoistyötä.

2.2 SAIRAALAVAPAAEHTOISET VUODEOSASTOLLA

Tutkimusjaksojeni aikana vuonna 2003 ja kevään 2004 aikana Osastolla toimi yhdeksän vapaaehtoista, jotka kaikki olivat mukana vapaaehtoistyössä havainnointijaksojeni ajan ja esiintyvät myös tutkimuksessani. Seitsemän heistä kuuluu sodanjälkeisen jälleen rakentamisen sukupolveen, ja he ovat syntyneet 1920- ja 1930-luvuilla. Heistä vanhin on ollut sotien loputtua 19-vuotias, joten hänellä on eläviä muistikuvia sota-ajasta. Kuusi vapaaehtoista on syntynyt kolmekymmentäluvulla, joten heilläkin voi olla varhaisia muistoja tai heille on kerrottu niistä. Kahdesta 1940-luvulla syntyneestä toinen on syntynyt sotavuonna 1941 ja toinen lukeutuu suuriin ikäluokkiin. He edustavat suuren murroksen sukupolvea, jonka elämä on ollut hyvin erilaista verrattuna edelliseen sukupolveen. Heillä ei ole omia kokemuksia äkillisistä muutoksista tai sodasta. (Roos 1985, 24-25.) Vapaaehtoiset ja vanhuksset ovat sekä samanikäisiä että eri-ikäisiä. Vapaaehtoinen saattaa olla toisaalta vanhempi kuin autettava tai edustaa samaa tai nuorempaa sukupolvea kuin autettava. Vanhuksista puolestaan vanhin oli yli sadan vuoden ikäinen.

Vapaaehtoisia ja vanhuksia voi luonnehtia Peter Laslett'in (1996, 192-195) tunnetuksi tekemillä käsitteillä kolmas ja neljäs ikä (ks. Jyrkämä 2001a, 309; Karisto 2002, 138; Karisto 2004a, 102; Jyrkämä 2005, 354-355; myös Phillipsen 1998, 133-136). Ensimmäisellä iällä viitataan lapsuuteen ja nuoruuteen. Toisella ikävaiheella tarkoitetaan aikuisuutta, joka on kypsyyden, riippumattomuuden, ansaitsemisen mutta myös perheestä ja sosiaalisista vastuista kantamisen aikaa. Sairaalavapaaehtoiset elävät kolmatta ikää, joka on työelämän ja varsinaisen vanhuuden väliin jäävä riippumattomuuden ja itsensä toteuttamisen ajanjakso. Suurin osa Osaston vanhuksista kuuluu neljanteen ikään, joka on varsinaisesti se kausi, jolloin ikääntyvän ihmisen hoivan ja hoidon tarve on lisääntynyt, eikä hän pärjää ilman ulkopuolista apua. Viides ikä -käsitteellä tarkennetaan Helinin (2002, 38) mukaan neljännen iän määrittelyä. Viidettä ikää käytetään vaiheesta, jolloin vanhus on suuresti riippuvainen toisten henkilöiden avusta.

Sairaalavapaaehtoiset ovat toimineet kotiäitinä, toimistotyössä, vanhustyössä, päivähoitajana, opettajana, rakennustyössä, postinkantajana ja kirjapainoalalla. Lähes kaikilla vapaaehtoisilla oli lapsia ja lapsenlapsia. Suurin osa heistä on ryhtynyt vapaaehtoiseksi elämäntaitetekohdassa eli jäätyään eläkkeelle ansiotyöstä (ks. Wilson 2000, 215; Mutcher ym. 2003, 1288). Työroolin vaihtuminen eläkeläisen rooliin on yksi keskeisimpiä vanhenemiseen liittyviä roolimuuutoksia, josta selviää parhaiten, mikäli sen pystyy korvaamaan uudella roolilla (Atchley 2000, 124; Jyrkämä 2003a, 268). Vapaaehtoisuus antaa vapaaehtoisille toisenlaisen roolin, joka tuo elämään säännönmukaisuutta. Vapaaehtoiseksi kukin heistä on päätenyt erilaisten henkilökohtaisten polkujen kautta.

Minä tutustuin vapaaehtoiisiin vähitellen tutkimukseni edetessä. Sisko ja Irja ovat Talkoorenkaan sairaalavapaaehtoistyön uranuurtajia. ² Sisko aloitti ensimmäisenä tutkimukseni vapaaehtoisista jo vuonna 1992, jolloin ei vielä ollut edes vapaaehtoistoiminnan kursseja. Hän oli työskennellyt työuransa aikana vanhusten hoitolaitoksissa, joten hänelle vapaaehtoiseksi ryhtyminen oli helppoa. Hän oli jäänyt vuosia aikaisemmin leskeksi ja lapset elivät jo omillaan.

² Vanhusten ja vapaaehtoisten nimet on muutettu.

Hän naurahtaa, ettei ole kotona viihtyvä, joten vapaaehtoisuus tarjoaa hänelle mahdollisuuden olla mukana ryhmässä. Hänelle vapaaehtoisuus merkitsee ajassa kiinni olemista: Ilman *"tätä, mä en tietäis mitään, mitä tapahtuu"*. Sisko on iältään vanhin vapaaehtoisista. Hän kertookin olevansa *"jo jäähdyttelylinjalla"* mutta aikoo kuitenkin jatkaa vapaaehtoisena *"niin kauan kuin jaksaa"*. Hän korostaa ymmärtävänsä vanhoja ihmisiä, koska itsekin on jo niin pitkään elänyt.

Sisko on vapaaehtoisten *"vanha rouva"*, joka omalla positiivisella tyyllillään luo Osastolle välittömän tunnelman. Joinakin aamuina tuntuu kuitenkin siltä, että *"ettei lähtö maistuis"*:

"Jos joskus on väsynyt ja ajattelee, että jaa tää on se päivä. Tuntu, ettei oikein maistuis se lähtö. Sitte kun tulee ton matkan ja tulee tänne, niin se tunne on ihan poissa. Sitä on sitten aina niin kauhean onnellinen sitte taas." (Sisko, vapaaehtoinen)

Irja puolestaan on ollut mukana ensimmäisellä vapaaehtoistoiminnan kurssilla, jonka järjestivät Keravan kaupunki ja Talkoorengas. Irja aloitti vapaaehtoistyön jo työnsä ohessa vuonna 1993. Jäätyään leskeksi hänelle *"jäi ylimääräistä aikaa"* ja hänestä tuntui, että *"pitää saada jotain tilalle"*. Irja käy Osastolla viikoittain oman aikataulunsa mukaisesti tervehtimässä ja syöttämässä kahta vanhusta. Irja painottaa vapaaehtoisuuden merkitsevän hänelle paljon. Ylpeys siitä, että hän kuuluu vapaaehtoiisiin, tulee esille myös tavasta, miten hän esittelee nimikylttiään: *"Kyltti on aito, se alkuperäinen, vuonna 1993 saatu"*.

Katri ja Sinikka hakeutuivat vapaaehtoistyöhön jäätyään eläkkeelle työelämästä. Katri muistelee nähneensä paikallislehdessä ilmoituksen, jossa kerrottiin vapaaehtoistyöstä ja Kaisankammarista.

"Mä vaan luin tästä ja olin jo työssä ollessa lukenut tästä Kirstin mummonkammarist ja mua viehätti se ajatus, että on joku paikka mihin ne menee ja sitte mä näin sen kurssin ja ajattelin, että jos joku mua tarvitsis. Se sellanen tunne. Ja jossain taka-alalla voi olla, en tiedä, että mä oon joskun nuorena haaveillu sairaanhoitajan ammatista".
(Katri, vapaaehtoinen)

Katri kuvailee, miten hänelle tuli tunne, että *"jos joku mua vielä tarttis"*. Hänellä oli *"aikaa ja ehkä jonkinlainen tyhjiö"* työelämän jälkeen. Katrin mielestä on hyvä, että hän ryhtyi vapaaehtoiseksi heti eläkkeelle jäätyään, *"ettei oppinut vain olemaan"*. Vapaaehtoisuus on hänen mukaansa *"kykyä lähestyä ihmistä, halua mennä ihmisen lähelle ja yrittää ilahduttaa"*. Katri korostaa vapaaehtoisuudessa omana itsenä olemista ja muistuttaa, että vapaaehtoisen tärkeimmät työvälineet ovat persoona, kosketus ja läheisyys.

Sinikka toimii sairaalavapaaehtoisuuden lisäksi kirjastoystävänä. Kipinä vapaaehtoisuuteen syttyi jo vuosi ennen eläkkeelle jäämistä, kun Talkoorengas toiminnanjohtaja vieraili hänen työpaikallaan esittelemässä vapaaehtoistyötä. Sinikalle vapaaehtoistyö rytmittää arkea: *"...on ihan hyvä kun on runkoja semmosta. Mä tykkään, että pitää olla, kun vielä toimintakykyinen, että pitää olla jotain ohjelmaa"*. Sinikka on työskennellyt lähes koko työuransa lasten ja nuorten parissa, joten hän kertoo halunneensa *"vastavoimaksi jotain muuta"*. Sinikka korostaa haastattelussa vapaaehtoisuu-

den palkitsevuutta ja nostaa esille myös kiitollisuudenvelan yhteiskunnalle. Hän kokee olevansa vanhuksen luona ystävänä, *"kuin kylässä"*. Sinikka kertoo nauttivansa myös siitä, että toimiessaan kirjastoystävänä hän voi hyödyntää hänelle niin tärkeää kirjallisuuden harrastusta.

Silja aloitti vapaaehtoisena vuonna 1994. Silja halusi eläkkeelle jäätyään *"tehdä jotain tarpeellista"*. Hän kertoo kokeneensa, että jotain *"jäi vielä kesken"*. Hänellä on aina ollut lähipiirissä vanhoja ihmisiä, joihin hänellä on ollut hyvä suhde. Myös Osastolla häntä kiehtovat vanhusten kertomukset elämästään. Silja kokee olevansa vanhuksille *"omaisen korvike"* ja oppivansa koko ajan vanhuksilta: *"Se on sukupolvelta toiselle tiedonsiirtoa"*. Osastolla tapahtuu *"joka kerralla jotain sellaista pientä kivaa, joka jää mieleen"*. Silja korostaa vapaaehtoisten ja vanhusten välisen vuorovaikutuksen vastavuoroisuutta: *"Se on kyllä ihan tärkeää, että minä myös saan sen vuorovaikutuksen"*. Hän kertoo olevansa *"jaloista huono"*, joten joutuu miettimään pitäisikö vapaaehtoistyö lopettaa:

"Mä joudun monta kertaa olemaan pois ja mä mietin, että mitähän ne nyt ajattelee tästä, että eikö se nyt taaskaan tule. No, minä sitten ajattelen, että tulen vain ja sanon että parempi se on rikka rokassa ja hämähäkki taikinassa."

Elisan vahvuutena on kaunis lauluääni. Hän vetää maanantain laulutukiota ja käy lisäksi keskiviikkoisin tapaamassa nimikkovanhuksiaan. Hän aloitti vapaaehtoisena vuonna 1995. Elisa kokee, että vaikka hänellä on harrastuksia, kuten yksinlaulu, vapaaehtoisuus merkitsee hänelle *"näkyvää ja kerrankin jotain oikeaa tekemistä"*. Osasto on hänelle paikka, jossa voi kokea tuottavansa hyvää oloa, vaikkakin joskus *"täytyy kovettaa sieluansa"*. Perheellisenä hän arvostaa sitä, että voi itse säädellä aikataulujaan ja voi pitää kesälomansa, eikä *"tartte tuntee huonoo omatuntoa"*.

Vappu on hoitanut työelämänsä ajan lapsia, mutta sen lisäksi hänellä on riittänyt energiaa auttaa tuttuja vanhuksia. Hän kertoo miten autettavia vaan aina *"tupsahti"* naapureiden tai tuttavien kautta. Lopulta hän ryhtyi Talkooreenkaan kautta vapaaehtoiseksi kotihoidossa oleville vanhuksille. Sairaalavapaaehtoiseksi hän ajautui *"oman vanhuksensa"* siirryttyä vuodeosastolle keuhkotalvella 2003. Vappu kertoo *"muuttaneensa"* vanhuksen mukana, sillä hänelle on kunnia-asia hoitaa omat vanhuksset *"loppuun saakka"*. Jäätyään eläkkeellä hänellä on myös enemmän aikaa. Vapaaehtoisena hän haluaa olla *"niin kauan kun pää ja kroppa toimii"*.

Eero ja Aaro tuovat miesnäkökulmaa vapaaehtoisten naisvaltaiseen joukkoon. Eerolla, joka liittyi sairaalavapaaehtoisten ryhmään vuonna 1995, on oma roolinsa sairaalavapaaehtoisten joukossa. Hän on seremoniamestari, jonka vastuulla on muun muassa juhlien esiintyjien varaaminen. Lisäksi hän toimii vapaaehtoisena esimerkiksi miesten keskustelukerhon vetäjänä palvelutalossa ja toimii aktiivisesti paikallisessa kulttuuritoiminnassa. Hän perustelee valintaansa seuraavasti:

"Vapaaehtoisuuteen kuuluva ajanmenetys on pieni, verrattuna miten palkitsevaa se on, etenkin kun syntyy ystävyssuhde vanhuksen kanssa. Terveiden menettäminen on ainoa hyväksyttävä syy lopettaa vapaaehtoisena toimiminen. Ja vaikeinta olisi perustella itselle, miksi luopuisi."

Aaro on "vapaaehtoisuusiltään" muiden joukossa nuori sillä hän on aloittanut Talkooreenkaan vapaaehtoisena vuonna 2000. Hän käy osastolla lauantaisin ja sunnuntaisin auttamassa vanhuksia ruokailussa. Hän on aikaisemmin käynyt myös ulkoiluttamassa kotona asuvia vanhuksia. Pyörätuolin työntäminen alkoi kuitenkin käydä raskaaksi, joten hän siirtyi Osastolle vapaaehtoiseksi. Nuorempana hänelle ei omien sanojensa mukaan vapaaehtoisuus *"olisi tullut edes mieleen, mutta nyt on aikaa"*. Omaan tyyliinsä, Aaro kuvaa olevansa seurallinen ihminen: *"Näin savolaispoikana, että muitakin ihmisiä näkkee"*.

Vapaaehtoisuuden merkit; omat siviilivaatteet, essu ja nimineula symbolisoivat vapaaehtoisen asemaa Osastolla vanhuksen ja ammattilaisten rinnalla ja luovat vapaaehtoisen identiteetin. Vapaaehtoiset sitoutuvat noudattamaan vapaaehtoistyön periaatteita, joita ovat tasa-arvoisuus, suvaitsevuus, puolueettomuus, vastavuoroisuus, luottamuksellisuus ja vaitiolovelvollisuus, luotettavuus sekä sitoutuminen toimintaan.

Kaikki tutkimuksessa mukana olevat vapaaehtoiset allekirjoittavat Keravan kaupungin vaitiolovelvollisuussitoumuksen (liite 2) ja ovat käyneet vapaaehtoistoiminnan ja sairaalavapaaehtoistoiminnan kurssit. Lisäksi osa on käynyt saattohoitokurssin. Ensimmäinen sairaalavapaaehtoistoiminnan kurssi toteutettiin Keravan terveyskeskuksen ja Talkooreenkaan yhteistyönä 26.10.–9.11.1993. Talkoorengas hankkii kaikille uusille vapaaehtoisille vapaaehtoistoiminnan kurssin jälkeen vakuutuksen. Osastonhoitaja järjestää sairaalavapaaehtoisten ja henkilökunnan yhteisen tapaamisen noin kerran kuukaudessa terveyskeskuksen tiloissa, joihin kutsutaan alustajiksi ulkopuolisia asiantuntijoita. Tapaamisten tavoitteena on vaihtaa ajatuksia vapaaehtoisten ja henkilökunnan kokemuksista mutta myös nostaa esille teemoja, joista vapaaehtoiset toivovat saavansa uutta tietoa. Teemoina on ollut muun muassa suru, omaishoitajuus, dementia-oireyhtymänä ja saattohoito.

Lisäksi vapaaehtoiset osallistuvat Talkooreenkaan järjestämään työnohjaukseen. Myös Talkooreenkaan luento- ja koulutustilaisuudet ovat avoimia kaikille vapaaehtoisille. Kaikki nämä yhteiset tapaamiset luovat yhteistä perustaa sairaalavapaaehtoistoiminnan sisällölle. Vapaaehtoiset arvos- tavat sitä, että he saavat myös *"teoreettista tietoa, uusia kokemuksia ja kuulee mitä toiset tekee"*. He kokevat, että kuukausipalaverit ja työnohjaus toimivat paitsi kokemuksen välittäjänä, myös osoituksena siitä, että vapaaehtoisista halutaan *"pitää huolta"*.

"Ja jos on niin, että jotain sattuu, niin kyllä sä melkein sen kuukauden jaksat miettiä yksin että mitähän tässä ja sit kertoo siellä sen toisille. Keksitään sitten yhdessä, mitä pitäis tehdä. Ja sitten ihan tommonen suru. Kun olet pitkään käynyt täällä, kiintynyt, jotenkin se riipasee kun he nukkuu pois."

Katri kuvaa haastattelussa vapaaehtoisten ryhmän merkitystä seuraavasti:

"Mä voin ihan sanoa, että tää ryhmä ja sitten nää vanhukset, ne ovat niin kivoja, että se pitää tässä. Meidän joukko on hyvin yhtenäinen, se auttaa, eihän sitä oikein niinku kuuluis mihinkään."

Vapaaehtoisia Keravan terveystieteiden vuodeosastolla vuonna 2007.

Yhteinen toiminta on liimannut vapaaehtoiset yhtenäiseksi, vapaaehtoistyöhön sitoutuneeksi ryhmäksi. Vapaaehtoistyön yhtenä kulmakivenä on joustavuus. Vapaaehtoisille on tärkeää, että he pystyvät myös itse asettamaan rajoja ajankäytölleen (Yeung 2005, 114). Vappu (vapaaehtoinen) kuvaa seuraavassa haastattelukatkelmassa erään aamupäivän tunnelmia:

"Minä ajattelin, että kun minä käyn tän Siirin syöttämässä puol kakstoista ja sitä ennen käyn katsomassa tämän toisen vanhuksen Hopeahovissa ja mä olin viistoista vaille yksi-toista, kun rupesin pukeen päälleni ja katoinkin ikkunasta, niin vettä tuli kuin aisia. Niin minä otinkin takin pois päältä ja pistin naulakkoon ja ajattelin, että enhän minä lähde kastelemaan itseäni, semmonen tunne, että ei mun niin pakko ole, koska ei he ole pulassa siellä. Että heidät hoidetaan siellä joka tapauksessa, että minä menen sinne iltaruokailuun. Ja niiku minä sitten teinkin."

3 ETNOGRAFINEN TUTKIMUS VUODEOSASTOLLA

Tutkimukseni metodologisena lähestymistapana on etnografia, jonka lisäksi nojaan etnometodologiseen lähestymistapaan. Etnografisen tutkimuksen tarkoitus on kuvata erilaisia toiminnallisia käytäntöjä ja oppia yhteisöstä kokemalla, pyrkien pääsemään sisälle yhteisöön ja sen kulttuuriin sisältäpäin (Hammersley & Atkinson 2003, 205). Etnometodologian perusidea puolestaan on tehdä näkyväksi arkielämän päättelyprosesseja ja kollektiivisesti jaettu perusolettamuksia, joita käytämme ymmärtääksemme erilaisia vuorovaikutustilanteita (Garfinkel 1967/1994, 10-11; Alasuutari 2001, 86). Etnometodologinen tapa tulkita aineistoa syventää etnografista tutkimusotetta, sillä se pakottaa tarkastelemaan myös aineistossa olevia itsestäänselvyyksiä ja pohtimaan miten ihmiset luovat sosiaalista todellisuutta (Pollner & Emerson 2005, 118-119).

Tarkastelen tässä luvussa etnografiaa tutkimukseni lähestymistapana ja etnometodologiaa sitä täydentävänä menetelmänä. Sovellan etnometodologista lähestymistapaa väljästi erityisesti analysoidessani vanhusten ja vapaaehtoisten välisiä kohtaamisia. Lisäksi esittelen tutkimuksen aineistonkeruumenetelmiä ja aineistojen analysointitapoja.

3.1 ETNOGRAFIA TUTKIMUKSEN LÄHESTYMISTAPANA

Etnografisen tutkimuksen juuret ovat antropologisessa vieraiden kulttuurien tutkimuksessa, joka levisi sosiaalitieteisiin 1920 ja 1930-luvuilla Chicagon koulukunnan piirissä. (Tesch 1990, 21; Burgess 1997, 16-18). Sekä sosiaali-antropologisessa että etnografisessa tutkimuksessa on perinteisesti käytetty tutkimusmenetelmänä osallistuvaa havainnointia. Perinteisessä etnografiassa tavoitteena oli havainnoida sosiaalista ympäristöä systemaattisesti, etsiä merkitys- ja vuorovaikutusmalleja, kuvata ympäristöä ja tutkittavien elämäntapaa mahdollisimman totuudenmukaisesti ilman etnografian omia tulkintoja ja selityksiä. Tutkijat menivät kentälle (going there), viipyivät siellä tietyn ajan ja tulivat takaisin mukanaan tieto siitä, miten ihmiset elivät ja jalostivat sen jälkeen tiedon tekstiksi. Tärkein vaihe etnografista tutkimusta onkin ollut aina laadullisten tutkimusmenetelmien käyttö, osallistuva havainnointi ja läsnäolo kentällä (being there). (Geertz 1973, 10, 23; Tesch 1990, 15-16, 21.)

Sosiaalitieteisiin näkökulma levisi niin ikään Chicagon koulukunnan piirissä kehittyneen symbolisen interaktionismin kautta (Rock 2005, 26). Symbolisessa interaktionismissa korostetaan ihmisen toiminnan sosiaalista ja symbolista luonnetta, jolloin sosiaalisia prosesseja tarkastellaan sellaisena kuin ne sosiaalisessa kanssakäymisessä tapahtuvat. Kalliolan (2001, 332) mukaan perusolettamuksena on, kuinka merkityksenanto ja tulkinta prosesseina pitävät yllä, suuntaavat uudelleen ja muokkaavat niitä tapoja, joilla ihmiset sovittavat yhteen toimintaansa. Tarkastelun kohteena on yksilöiden tai pienryhmien välinen vuorovaikutus. (ks. myös Rock 2005.)

Tutkimukseni edustaa uutta etnografiaa, joka on saanut vaikutteita sosiaalisesta konstruktionismista, jossa ollaan kiinnostuneita siitä, miten tutkittavat luovat aktiivisesti sekä toiminnallaan että kielenkäytöllä sosiaalista todellisuutta (Juhila 2004a, 166, 175). Vaikka sosiaalinen konstruktionismi ei ole selkeä metodi, se voi kuitenkin antaa suuntaa tutkijan katseelle. Yhteistä etnografialle ja sosiaaliselle konstruktionismille on kiinnostus tekstien ja puheen tutkimiseen. Tekstiä ja puhetta

tutkitaan sellaisenaan, eikä niiden "takaa" pyritä etsimään "oikeaa" todellisuutta. Myös kielenkäyttö, toimijasta riippumaton todellisuus ja käsitteiden tuottamat merkitykset liittyvät erottamattomasti yhteen. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta tieto on aina sosiaalisesti neuvoteltu ja tuotettu. (Gubrium & Holstein 1994; Jokinen 2002, 39-40; Juhila 2004a, 176.)

Arja Jokisen (2002, 38-39) mukaan etnografia, diskurssianalyysi, retoriikka, keskusteluanalyysi ja semiotiikka jakavat sosiaalisen konstruktionismin mukaisen kiinnostuksen tekstien ja puheen tutkimiseen. Nähdään, että ihmisten käyttämät kielelliset resurssit ja vuorovaikutuksellinen kompetenssi ovat todellisuuden olennaisia osia, jolloin niiden tutkiminen nähdään tärkeäksi ja haastavaksi tehtäväksi. Toiseksi traditioille on yhteistä, että analyysissä lähdetään liikkeelle paikallisesti rakennetuista käytännöistä eli sosiaalisen todellisuuden rakentumista tarkastellaan alhaalta ylöspäin tapahtuvana toimintana. Kielenkäyttö ja toimijasta riippumaton todellisuus kietoutuvat käsitteisiin liittyvien merkitysten välityksellä yhteen. (Suoninen 1997, 12; Juhila 2004b, 20-22.)

Edellä luetellut metodit mahdollistavat aineiston jäsentämisen niin, että siitä etsitään merkityksellisiä analyysiyksiköitä, käsitteellistetään sitä, miten tuotettu puhe ja muu toiminta rakentuvat laajemmiksi merkityksiä kantaviksi kehyksiksi ja osoittaa miten merkitykset rakentuvat aina osana toiminnallista prosessia. Orientaatiot ovat vahvasti aineistolähtöisiä eli aineistoa ei lähdetä jäsentämään mistään ulkopuolisesta teoriasta, vaan olennaiset jäsennykset rakentuvat aineiston analyysin tuloksena. (Jokinen ym. 2000, 20; Jokinen 2002, 38-39.) Etnografian ja diskurssianalyysin keskeisin yhtäläisyys on kiinnostus toimijoiden kulttuuristen itsestäänselvyysien tutkimiseen. Aineiston analysointi on aina vahvasti kontekstisidonnainen. Todellisuuden tulkinnallinen luonne korostuu ja myös tutkijan tulokset ovat tulkintaa. (Strandell 1995, 17; Jokinen 2002, 42.)

Etnografisten aineistojen analysointi on kulttuurin osien ja niiden välisten suhteiden etsintää ja esiin tuomista siten kuin tutkittavat ne käsitteellistävät. Kulttuuri tulee näkyviin paikallisissa käytännöissä, siinä miten työtä organisoidaan ja tavoissa, joilla eri osapuolet keskustelevat keskenään. Se ei sanele toimintaa, vaan pikemminkin sitä käytetään joustavasti tulkintojen tekemisessä ja muokkaamisessa. Etnografian tavoitteena on tutkia miten ja millaisia havaintoja, kokemuksia ja merkityksiä ihmisten välisessä kohtaamisessa rakentuu ja millaiseksi tilannekohtainen kielenkäyttö muotoutuu. Tässä suhteessa etnografia eroaa fenomenologiasta. Fenomenologille haastateltavien puhe kertoo ennen kaikkea ihmisten yksilöllisistä kokemuksista, havainnoista ja niiden merkityksistä sellaisena kuin ne ihmisille ilmenevät. (Juhila 2004a, 177.) Etnografisen tutkimusaineiston luonne eroaa myös keskusteluanalyytikon aineistosta. Etnografi kysyy kysymyksiä ja kokoaa erilaisia tutkimuskohteeseen liittyviä aineistoja mutta etnografinen aineisto ei ole niin selväpiirteinen käsite, kuten keskusteluanalyysissä. Etnografikin voi käyttää aineistoina tarkkaa keskusteluaineistoa, mutta etnografian näkökulma on keskusteluanalyysiä holistisempi. (Jokinen 2002, 41; Jokinen ym. 2000, 22.) Etnografian ei myöskään tarvitse sitoutua vain yhteen teoreettiseen näkökulmaan analysoidessaan tutkimusaineistoja (Hammersley & Atkinson 2003, 214).

Etnografinen lähestymistapani sisältää sekä tulkinnallisen että reflektiivisen etnografian piirteitä. Tulkitsevassa etnografiassa korostetaan kokemuksellisuutta ja arkipäivän kertomuksia sekä niiden merkityksien tulkintaa. Tutkimukseni päähenkilöt – vapaaehtoiset ja vanhukset – ovat kokevia ja aktiivisia toimijoita, jotka tuottavat aineistoa tutkimukseeni. Juuri reflektiivisyys mahdollistaa myös tutkittavien osallistumisen aineiston tuottamiseen. (ks. Hammersley & Atkinson 2003, 16-17, 240.) Pitkäaikainen läsnäolo yhteisössä edesauttaa luottamuksellisen suhteen syntymistä tutkijan ja tutkittavan välillä.

Maritta Törrönen (1999, 131-132) painottaa reflektiivisyyden vaativan tutkijalta herkkyyttä tunnistaa toisten tunteita ja löytää tilanteisiin sopivat tutkimustavat. Reflektiivisyys ja vuorovaikutus tutkijan ja tutkittavien kanssa voivat tuottaa tutkimukseen ajallisesti etenevän, kontekstiin sidotun monipolvisen ja -sävyisen prosessin. Toisena olennaisena seikkana on tutkijan itsereflektiiviset pohdinnat teoreettisista lähtökohdista, käsitteistä ja metodologisista valinnoista. Kolmanneksi tutkimuksessa tulee tukea tutkittavien omaa tapaa ilmaista itseään, jolloin tutkittavien ääni tulee kuulluksi.

Etnografinen tutkimus on prosessi, johon kirjoittaminen liittyy olennaisena osana. Etnografisessa tutkimuksessa puhutaan tiheästä kuvauksesta. Tiheä kuvaus on Clifford Geertzin (1973, 9-10) tunnetuksi tekemä käsite, jolla viitataan asioiden sensitiiviseen kuvaamiseen tutkittavan yhteisön sisältä päin, siten että tutkimukseen osallistujien äänet ovat kuuluvissa. Tutkimusaineistoa voidaan myös tarkastella erilaisia analysointitapoja käyttäen. Etnografinen tutkimusraportti voi olla myös tarinallinen kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. Tiheän kuvauksen vastakohtana on ohut kuvaus, jossa arkitodellisuus otetaan annettuna (Alasuutari 2001, 74). Tiheällä kuvauksella tarkoitetaan sekä tutkimuskohteen tarkastelua erilaisten aineistojen ja menetelmien avulla että kirjoittamisen tyyliä. Kirjoittamisen tapana tiheä kuvaus merkitsee aineiston kunnioittamista, aineiston lähellä liikkumista ja mahdollisimman yksityiskohtaista ja perinpohjaista kuvausta, jossa aineisto ja teoreettinen tarkastelu käyvät vuoropuhelua.

Etnografia on myös tutkijan identiteetin työtä, sillä etnografi kuvaa kirjoittaessaan tutkimuskohteena olevien henkilöiden lisäksi myös omaa toimintaansa (Coffey 1999, 115). Etnografisessa aineistossa tarkastellaan konkreettisia tapahtumia ja tekoja, joten on luontevaa tarkastella niitä eri lähestymistavoilla. Arkisen toiminnan merkityksiä ei ole kuitenkaan aina helppo muuttaa tekstiksi. Etenkin tutun arkisen asian, kuten ruokailun kuvaaminen on haasteellista. Kirjoittaminen on myös tärkeä osa laadullisen tutkimuksen luotettavuutta. Laadullisessa tutkimuksessa luotettavuus perustuu kirjoittamisen avoimuuteen, tasapuolisuuteen, ratkaisujen perustelemiseen ja omien lähtökoh-
tien tunnistamiseen. (ks. Coffey & Atkinson 1996, 16; Hammersley & Atkinson 2003, 240-241.)

3.2 ETNOMETODOLOGINEN LÄHESTYMISTAPA

Analysoidessani vapaaehtoisten ja vanhusten välistä sanallista ja sanatonta vuorovaikutusta, liikun lähellä etnometodologisen vuorovaikutuksen tutkimuksen perinteestä nousevaa keskustelunanalyysiä. Myös kaikelle vuorovaikutuksen tutkimukselle on ominaista kontekstuaalisuus, eikä siten voi perustua pelkästään objektiiviseen mittaamiseen. Tutkimuksessa voidaan saada tietoa vain siitä, miltä maailma näyttää tässä ja nyt. (esim. Peräkylä 1998; Heritage 1996.) Mitkä tahansa jäsennostavat ovat todellisia vain tietyn yhteisön jäsenenä, joten ne on sijoitettava siihen kontekstiin, jossa ne esiintyvät ja jossa niitä tuotetaan. Etnometodologit korostavatkin, että jaettu tulkinta tilanteista saavutetaan viime kädessä vasta silloin kun tilanne on käsillä, tilanteeseen osallistuvien ihmisten toiminnan kautta. (Peräkylä 1998, 177-178.)

Etnometodologisessa tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten yhteisesti jaettuja arkikoke-
muksia ylläpidetään ja miten ihmiset luovat normeja, arvoja ja asenteita. Termi etnometodologia viittaa tavallisten ihmisten arkipäivän tutkimiseen sekä niiden menettelytapojen ja ajatuskulkujen tutkimiseen, joilla ihmiset toimivat ja vaikuttavat. Sana "etno" viittaa kansaan ja "metodologia" menetelmään. Kiinnostuksen kohteena ovat ihmisten arkitoimintaa jäsentävät säännöt ja sääntöjen muodostumistavat. (Suoninen 2001, 369.)

Etnometodologian kehittäjän Harold Garfinkelin (1967/1994, 272) ajattelussa on keskeistä arkielämän itsestään selvyysien nostaminen tutkimuksen keskiöön. Juuri arjen monisärmäisyys ja erilaiset toimijat tekevät arjesta mielenkiintoisen. Suoninen (2001, 366, 374-377) esittelee Garfinkelin esittämiä etnometodologian keskeisiä käsitteitä: toiminnan reflektiivisyys, tilannesidonnaisuus (indeksikaalisuus), selitettävyyys ja kokonaisuuden käsitteet. Refleksiivisyydellä tarkoitetaan sosiaalisen ympäristön arvioivaa ”järkeilyä”. Ihmisen toiminta ei ole mekaanista sääntöjen toistamista, vaan tekemistä, jossa ihminen havainnoi sosiaalista ympäristöä ja käyttää sääntöjä tilannesidonnaisesti. Tilannesidonnaisuudella Garfinkel tarkoitti sitä, että lausumat ja teot ovat ylipäättään moniselitteisiä ja niiden merkitykset määräytyvät tai täsmentyvät tilanteisesti mahdollisten merkitysten vaihtoehtoista. Garfinkelin käsite selitettävyyys (accountable) on käännetty suomeksi selonteoksi, jolla korostetaan ihmisen toiminnassa asioita, jotka ovat selostettavissa järjestelmällisesti. Selonteot eivät ole miksi-tyyppisiä tai syy-seuraus-tyyppisiä selityksiä, vaan selonteot viittaavat erilaisiin tunnettuihin kulttuuriin sääntöihin tai arvoihin. Kokonaisuuden näkemisellä viitataan siihen, että ihmiset ovat taipuvaisia näkemään asioita dokumentteina jostain suuremmasta kokonaisuudesta. Kiinnostuksen kohteena on, miten ihmiset käyttävät omaksumiaan käyttäytymissääntöjä vuorovaikutustilanteiden tulkitsemiseen ja merkityksellistämiseen. (Ahponen 2001, 63.)

Etnometodologiassa arkipäivän tapahtumia ei tarkastella näin ollen vain kielellisinä käytäntöinä, vaan tarkastelun kohteeksi otetaan myös se yhteisymmärryksen alue, jota ei välttämättä ilmaista kielellisesti. Keskustelunalyysi perustuu etnometodologian perustajan Garfinkelin oppilaan Harvey Sacksin näkemyksiin. Olennaista hänen ajattelussaan oli, että keskustelu ei ole kaaos, vaan yksityiskohtiaan myöten järjestynyttä toimintaa. (Hakulinen 1997, 32-33.)

Etnometodologisen keskustelunalyysin mukaan sen sijaan ajatellaan, että todellisuus tuotetaan arkisen toiminnan kautta ja että myös puhe on toimintaa. Toiminta, rakenne ja intersubjektiviteetti ovat puhutun vuorovaikutuksen piirteitä. Siinä painotetaan enemmän vuorovaikutuksen säännönmukaisuuksien yksityiskohtaista analysointia kuin alkuperäisen etnometodologian korostamaan selonteon sisältöjen tarkastelua. (Peräkylä 1992, 274; Heritage 1996, 65-67.)

Tutkimusaiheikseen keskustelunalyttikot ovat Jokisen ym. (2000, 24) mukaan ottaneet seuraavia asioita:

- *Miten puheenvuorot vaihtuvat*
- *Miten neuvotellaan päällekkäisyyksistä ja keskeytyksistä*
- *Miten keskustelun jaksot organisoidaan ja erilaiset valinnat aktivoidaan näissä jaksoissa*
- *Miten väärinymmärryksiä käsitellään*
- *Miten keskustelu aloitetaan ja lopetetaan*
- *Miten katseet liittyvät puheeseen*
- *Miten nauru organisoidaan*
- *Miten kielellinen muotoilu liittyy vuoronottoon ja moniin muihin vuorovaikutuksellisiin asioihin*

Tutkimustani voi luonnehtia myös etnometodologiseksi etnografiaksi (Jokinen 2002, 38). Etnometodologisessa etnografiassa mielenkiinto on siinä, mitä ihmiset tekevät ja kuinka sosiaalinen

järjestys rakentuu ihmisten tekojen kautta. Kiinnostuksen kohteena on, miten todellisuutta muodostetaan puhetekojen avulla, sillä juuri puhetekojen kautta ihmiset rakentavat keskinäistä käsitystään ja käyttävät ja tuottavat kulttuurisia tulkintaresursseja. Myös puhe on sosiaalista toimintaa. (ks. Gubrium & Holstein 1997, 52-53; Jokinen ym. 2000, 20.)

Pertti Alasuutarin (1999, 168-169) mukaan keskustelunanalyysin juuret ovat etnometodologiassa, minkä vuoksi sillä on viha-rakkaussuhde fenomenologiaan, etnometodologian ”esi-isään”. Keskustelunanalyysissä ei hyväksytä fenomenologista tapaa tulkita merkityksiä. Keskusteluntutkijat tulkitsevat sen yritykseksi kurkistaa ihmisten pään sisälle, joten henkieteellinen oletus sielusta ja ajattelusta halutaan jättää tutkimuksesta pois. Keskustelunanalyysin tavoitteena on kuitenkin tutkia, miten ihmiset tuottavat interaktiutilanteissa intersubjektiivisen käsityksen siitä, mistä on kysymys. Siinä mielessä se Alasuutarin mukaan jatkaa fenomenologista traditiota. Keskustelunanalyysi keskittyy luonnollisissa tilanteissa esiintyvään interaktioon. Tästä syystä kaikki päätelmät halutaan perustaa näkyviin ja kuultavissa oleviin aineistoihin.

Tutkimukseni kohteena on arkipuhe, jolla tarkoitetaan epäsuorasti sitä, miten ihmiset toimivat perheenjäseninä, tuttavina, ystävinä tai pariskuntina. Arkikeskustelulla ei tarkoiteta institutionaalista puhetta, jolla puhujat suorittavat erityisiä institutionaalisia tehtäviä. Mielenkiintoista on myös se, millaisia institutionaalisia piirteitä Osaston kontekstissa esiintyy ja miten tilanteet rakentuvat institutionaalisesti. (Raevaara ym. 2001, 11.) Olen kiinnostunut vanhusten ja vapaaehtoisten vuorovaikutuksessa puheen sosiaalisista konventioista, ilmausten käytöstä ja niiden sosiokulttuurisista konteksteista. Analysoinnin kohteena on niin sanallinen kuin sanatonkin kommunikointi. (ks. Tesch 1990, 47.)

3.3 TUTKIMUSAINEISTOT JA NIIDEN HANKINTA

Tutkimukseni ydinaineistona on havainnointiaineisto, jota haastattelu-, dokumenttaineistot ja valokuvat täydentävät. Varsinainen kenttätöväiheeni käynnistyi vuoden 2003 alussa, jolloin vierailin Osastolla kahdessa jaksossa kevään ja syksyn aikana. Lisäksi kävin Osastolla keväällä 2004 kuusi kertaa. Ensimmäisen kerran vierailin kuitenkin vuodeosastolla marraskuussa 2002, jolloin vapaaehtoiset kutsuivat minut joulujuhlaan. Tapasin tuolloin ensimmäisen kerran vapaaehtoiset. Joulujuhlan päätyttyä esittelin vapaaehtoisille tutkimusideani, joka sai positiivisen vastaanoton. Havainnointikäyntejä kertyi yhteensä 36. Havainnointiaika osastolla vaihteli tunnista kolmeen tuntiin riippuen siitä, miten pitkään vapaaehtoinen viipyi Osastolla. Olen lisäksi ollut mukana kerran vapaaehtoisten työnohjauksessa, kolme kertaa hoitajien ja vapaaehtoisten yhteisissä kuukausipalaverissa sekä lukuisia kertoja Talkooreenkaan erilaisissa luentotilaisuuksissa sekä useina vuosina mukana Keravan kaupungin ja Talkooreenkaan järjestämissä vanhusten viikon tapahtumissa. Näistä en ole kuitenkaan kirjoittanut varsinaisia kenttämuiistiinpanoja. Kenttäpäiväkirjan ohella olen pitänyt tutkimuspäiväkirjaa, mihin olen kirjannut ajatuksia, lukemastani kirjallisuudesta tulleita ideoita sekä alustavia teoreettisia rakennelmia. Näitä kommentteja ja havainnointiin liittyviä ajatuksia kirjoitin tietokoneella tutkimusraportin lukujen aihioiksi, memoiksi, jotka ovat kirjoittamisprosessin aikana vähitellen muotoutuneet osaksi tutkimusraporttia.

Havaintomuiistiinpanoissani esiintyy yhteensä yhdeksän vapaaehtoisen ja 42 vanhuksen nimet (28 naista ja 14 miestä). Havainnointimuiistiinpanoja on puhtaaksi kirjoitettuna yhteensä 129 sivua. Litteroituja haastatteluaineistoja on 163 sivua. Tarkastelen seuraavissa luvuissa tutkimusaineistonkeruumenetelmiä ja aineistojen analysointia. Aineistot on koottu eri menetelmillä, joten

tarkastelen aineistoja osin rinnakkain ja rikon siten aineistojen rajoja aineiston analysoinnissa ja tulosten esittelyssä. Etnografisessa tutkimuksessa arki asettuu tilannekohtaisesti tiettyssä kontekstissa, tiettyinä hetkenä tapahtuvaksi. Myös arjen aineistot eli havaittavat tapahtumat ja puhutut sanat liittyvät yhteen.

Tutkimukseni kenttävaihe käynnistyi kaiken kaikkiaan hyvin joustavasti. Minulla ei ollut koko tutkimusprosessini aikana kentälle pääsyä hidastavia tai estäviä portinvartijoita, joista etnografit hyvin usein kirjoittavat tutkimusraporteissa (ks. Hammersley & Atkinson 2003, 63). Koen, että tutkimukseni vastaanotto osoittaa terveyskeskuksen johdon ja hoitohenkilöstön tutkimusmyönteisyyttä ja halua saada dokumentoitua vapaaehtoistyön merkitystä vanhuksille, vapaaehtoisille ja henkilökunnalle.

Osallistuva havainnointi

Kenttävaihe ja siihen liittyvä aineistonkeruu osallistuvan havainnoinnin avulla muodostavat tutkimukseni ytimen. Osallistuva havainnointi on aineistonkeruumenetelmä, jonka tarkoituksena on, että tutkija viettää aidossa tutkimusympäristössä kohtuullisen pitkän ajan havainnoimassa, tutkimassa ja kokemassa tutkimuskohteen sosiaalista elämää ja sosiaalisia prosesseja (Emerson ym. 2005, 352). Se sopii tiedonkeruumenetelmäksi tilanteessa, jossa tutkittavasta ilmiöstä tiedetään hyvin vähän tai havainnointia voidaan käyttää muun aineistonkeruun ohella. Havainnointi voi paljastaa haastattelua paremmin ilmiöön liittyviä toimintatapoja ja ristiriitoja sekä monipuolistaa tutkittavan ilmiön tarkastelua. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 83-84.)

Roolini havainnoijana vaihteli osallistuvasta havainnoijasta havainnointiin ilman osallistumista. Tosin näiden raja on häilyvä. Osallistuvin vanhusten hoivaan muun muassa auttamalla vanhuksia kahvinjuonnissa tai keräsin ruokatarjottimia ruokakärryyn. Tuolloin olin osallistuva havainnoija, jolloin keskustelin vapaaehtoisten ja vanhusten kanssa, pyrkien samalla havainnoimaan mitä ympärillä tapahtuu. Toisaalta saatoin havainnoida ilman osallistumista tapahtumiin päiväsalissa tai vanhuksen huoneessa, jolloin olin läsnä tilanteessa eli osallisena, mutta en osallistunut vanhusten ja vapaaehtoisten väliseen vuorovaikutukseen. En kuitenkaan havainnoinut piilossa tai läsnäolijoiden tietämättä. (ks. Bryman 2001, 299.) Olin rajannut tutkimukseni vapaaehtoisen ja vanhuksen kohtaamisten ja heidän välisen vuorovaikutuksen havainnointiin. Hoitohenkilökunta ei näin ollen ollut tutkimukseni kohteena. Havainnointia voi verrata kameran linssin läpi katsomiseen. Niinpä hoitohenkilökunta ja muu henkilöstö olivat havainnointini kohteena ainoastaan silloin kun näin heidät ”kameran linssissä”. Pyrin pitämään mielessäni, että havainnoijan ei tule puuttua tutkittavan yhteisön toimintaan ja tapahtumien kulkuun, vaan toimia tutkittavien ehdoilla.

Mitkä tekijät ohjasivat havaintojani? Aloitin havainnoinnin avoimin mielin ilman etukäteen laadittua havainnointisuunnitelmaa. Se oli minulle luontevinta, sillä en tuntenut vapaaehtoisten toimintatapaa, enkä Osaston toimintakulttuuria. Havainnoinnin alkuvaihe oli Osaston arkeen ja tutkittavien maailmaan sisälle pyrkimistä, jolloin katselin ja havainnoin erilaisia tapahtumia ja toimintaa. Olen kouluttautunut sairaanhoitajaksi, työskennellyt sekä hoitotyössä että pitkään sosiaali- ja terveysalalla ammattikorkeakoulussa opettajana. Taustastani johtuen halusin tutkimuksessani tarkastella vapaaehtoisten ja vanhusten välistä vuorovaikutusta erityisesti vapaaehtoisen ja vanhuksen ”silmälaseilla” ja välttää ammatillista katsetta. Sen vuoksi en myöskään hakeutunut aktiivisesti keskustelemaan hoitohenkilökunnan kanssa. Toki keskustelin hoitajien kanssa, jos he olivat vuorovaikutuksessa vapaaehtoisen ja vanhuksen kanssa tai muutoin läsnä samassa tilanteessa.

Havainnoijana pyrin olemaan mahdollisimman avoin ja välttämään liian nopeita teoreettisia johtopäätöksiä, jotka eivät lopulta kuvaisikaan tutkittavien näkökulmaa. (Silverman 1999, 36; 2002, 46). Havainnoinnin edetessä nousi joitakin asioita, kuten esimerkiksi fyysinen koskettaminen, muita merkityksellisemmäksi, joten havainnoin sitä systemaattisemmin kuin muita tilanteita. Kenttävaiheen alussa päätin seurata ja kulkea jokaisen vapaaehtoisen mukana. Halusin saada mahdollisimman laajan kuvan keitä he ovat ja keitä vanhuksia he auttavat.

Kahdesta vapaaehtoisesta, Katrista ja Sinikasta, tuli kuitenkin jo kenttävaiheen alkupuolella minulle avaininformantteja (Bryman 2001, 297-298). Katri toimi tutkimukseni käynnistyessä sairaalavapaaehtoisten yhteyshenkilönä. Niinpä oli luonnollista, että hän oli ensimmäinen, jonka toimintaa ja kohtaamisia vanhusten kanssa havainnoin. Hän myös tutustutti minut toisiin vapaaehtoiisiin. Sinikkaan tutustuin päiväsalin ryhmätuokiossa, jossa olin mukana kenttävaiheen alusta alkaen käydessäni Osastolla. Kysyin Katrilta ja Sinikalta mahdollisuutta olla heidän mukanaan useammin kuin muiden vapaaehtoisten kanssa, mihin he suostuivat. Tämä helpotti rooliani havainnoijana, sillä pystyin tutustumaan heidän tapaansa toimia. Näin ollen pystyin keskittymään paremmin heidän ja vanhuksen välisen vuorovaikutuksen havainnointiin ja muistiinpanojen tekemiseen. Tärkeää oli myös se, että he tottuivat minuun havainnoijana.

Osallistuvan havainnoijan rooli ei kuitenkaan aina tuntunut helpolta. Joskus oli vaikea löytää sopiva paikka potilashuoneessa. Seisonko vai istunko? Miten avoimesti teen muistiinpanoja? Vapaaehtoinen seisoj tavallisimman vanhuksen sängyn vieressä, joten päädyin seisomaan vanhuksen huoneessa joko sängyn toisella puolella tai istumaan sängyn päätä vastapäätä olevassa tuolissa. Päiväsalissa vetäydyin hieman taaemmas istumaan, kuitenkin niin, että kuulin vapaaehtoisten ja vanhusten puheen ja näin heidät mahdollisimman hyvin. Minulla oli jatkuvasti mukana kynä ja A5-kokoinen vihko. Pyrin kirjoittamaan muistiinpanoihin mahdollisimman paljon siitä, mitä kuulin ja näin. Kirjoitin muistiin myös minkälaisissa tilanteissa ja olosuhteissa mitään tapahtui (Silverman 1999, 37-39.) Vaistosin myös, että alkuun hoitajat hieman tarkkailivat minua. Keskustellessani hoitajien kanssa korostin tutkivani nimenomaan vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisia. Vastaukseksi sain ainoastaan kannustavia kommentteja: *"Hieno juttu. Näähän (vapaaehtoiset) on täällä melkein aina, säännöllisemmin kuin me."* *"Kannattaa tutkia! En ole missään muualla töissä ollessani nähnyt tällaista"*.

Vapaaehtoistyö rytmittyy vanhusten ja vapaaehtoisten episodimaisiksi kohtaamisiksi vanhusten huoneissa ja päiväsalissa, mikä helpotti havainnointiani ja sen dokumentointia. Päiväsalin yhteisissä hetkissä ja erityisesti toiminnallisissa tuokioissa havainnointi tuntui "karkaavan käsistä" useiden päällekkäisten tilanteiden vuoksi. Toiminnallisissa tilanteissa, kuten jumppa- tai käden työt -tuokioissa, olin toimijan roolissa auttaessani vanhusta ystävänpäiväkortin teossa tai kannustaessani viereisessä tuolissa istumajumppaa harrastavaa vanhusta.

En nauhoittanut tai videoinut keskustelu- ja havainnointitilanteita, sillä nauhurin tai videon käyttö olisi mielestäni rikkonut tilanteiden autenttisuuden. Aluksi epäilin, etten ennätä kirjoittaa muistiinpanoja riittävän nopeasti. Vapaaehtoiset puhuivat kuitenkin vanhuksille hyvin rauhallisesti ja selkeästi, mikä helpotti muistiinpanojen tekemistä. Vanhusten ja vapaaehtoisten puheenvuorot olivat useimmiten lyhyitä. Joskus myös tuntui, että vanhukset ikään kuin odottivat, että lopetan kirjoittamisen ennen kuin jatkoivat puhetta. Muistiinpanojen kirjoittaminen ei myöskään tuntunut häiritsevän vanhuksia. Toki menetin jotain aineistostani. Koska en nauhoittanut vanhusten ja vapaaehtoisten puheenvuoroja, en pystynyt tavoittamaan tarkasti vanhuksen tai vapaaehtoisen

murteellisia ilmauksia. Päätin kuitenkin jo tutkimuksen alkuvaiheessa, että olen kiinnostunut puheen sisällöllisestä merkityksestä, en kielitieteellisistä vivahteista. Myös Tarja Pösö (1993), Harriet Strandell (1995) ja Maritta Törrönen (1999) ovat päätyneet tutkimuksissaan kirjaamaan havaintomuistiinpanot käsin.

Kirjasin mahdollisimman tarkasti muistiinpanoja vanhusten ja vapaaehtoisten puheenvuoroista ja esimerkiksi siitä, miten vapaaehtoiset asettuvat vanhuksen vuoteen vierelle. Harjaannuin havainnoinnin edetessä muistiinpanojen kirjoittamisessa. Saatoinkin kirjoittaa puheesta avainsanoja tai sanojen alkuosat, jotka täydensin kokonaisiksi sanoiksi välittömästi vuoropuhelun loputtua. Kirjoitin nämä ”pikakirjoitus”-muistiinpanot auki tarkemmiksi muistiinpanoiksi mahdollisuuksien mukaan joko heti tilanteen jälkeen vanhuksen huoneessa, käytävän perällä olevassa sohvaurkkauksessa tai autossa terveyskeskuksen parkkipaikalla. (Emerson ym. 2005, 356-358.) Pysin kirjoittamaan muistiinpanot tietokoneella puhtaaksi sanasta sanaan mahdollisimman pian kotiin palattuani. Kenttämuistiinpanot sisälsivät tekstin lisäksi piirroksia istumajärjestyksestä ja vapaaehtoisten aika-tila-polkuja, joita en kirjoittanut tietokoneella puhtaaksi. Kirjoitin kenttämuistiinpanoihin vain sen, mitä kuulin ja näin eli mitä havaitsin tapahtuvan.

Kenttävaiheen aikana opin vähitellen kuuntelemaan vanhusten puhetta ja ymmärtämään joidenkin vanhusten vaikeaselkoista puhetta. Vapaaehtoiset myös silottivat minulle tietä vanhusten maailmaan. Vapaaehtoisilla, kuten ei minullakaan, ollut työntekijöiden ristipaineita vanhusten hitauden ja odottavien töiden välillä. Minä pystyin rauhassa keskittymään havainnointiin ja muistiinpanojen tekemiseen.

Haastatteluaineisto

Osastolla tekemäni haastattelut olivat kahden tyyppisiä; ennalta sovittuja nauhoitettuja haastatteluja ja vapaaehtoistyön lomassa käytyjä spontaaneja keskusteluja. Keskustelin toki vanhusten kanssa tavatessani heitä, mutta en varsinaisesti haastattellut heitä. Tekemäni haastattelut olivat luonteeltaan etnografisen tutkimukselle tyypillisiä keskustelunomaisia haastatteluja, joilla oli kuitenkin tavoitteet.

Tein yhteensä 17 nauhoitettua haastattelua, joista ensimmäiset neljä jo tutkimukseni suunnitelma- vaiheessa. Olin jo tuolloin päättänyt tutkia Talkooreenkaan ikääntyviä vapaaehtoisia, mutta en osannut tehdä päätöstä siitä, ovatko tutkimukseni kohteena sairaalavapaaehtoiset vai vapaaehtoiset, jotka vierailevat kotona asuvien vanhusten luona. Tarkentaakseni tutkimuskohdettani haastattelin Talkooreenkaan sairaalavapaaehtoistyöstä ja avunvälityskeskuksesta vastaavia vapaaehtoisia sekä kahta vanhusten kotona vierailevaa vapaaehtoista. Näistä kahden vapaaehtoisen haastattelut ovat mukana varsinaisessa tutkimusaineistossani. Toinen heistä, Katri, toimi tuolloin vapaaehtoistoiminnan vastuuhenkilönä. Vappu puolestaan aloitti sairaalavapaaehtoisena kenttävaiheeni alussa.

Haastattelin kaikkia tutkimusjaksoni aikana Osastolla toimineita yhdeksää vapaaehtoista. Nauhoitin kaikki haastattelut. Heistä kuutta haastattelin käytävän perällä olevassa oleskelutilassa. Kahta vapaaehtoista haastattelin Talkooreenkaan tiloissa ja yhtä hänen kotonaan. Halusin selvittää haastatteluissa vapaaehtoisten syitä hakeutua vapaaehtoiseksi ja toisaalta, mikä heidät saa edelleen jatkamaan vapaaehtoisena. Haastattelukysymykseni olivat tarkoituksellisesti väljä.

Haastattelukysymykseni (liite 3) olivat seuraavat: Miten Sinusta tuli vapaaehtoinen? Mitä teet Osastolla? Miksi teet vapaaehtoistyötä juuri vanhusten parissa? Mikä saa sinut edelleen pysymään mukana? Miten kauan aiot jatkaa vapaaehtoisena?

Haastattelin lisäksi Talkooreenkaan perustajia, toiminnanjohtajaa sekä terveyskeskuksen kahta osastonhoitajaa, jotka ovat molemmat olleet aktiivisesti kehittämässä vapaaehtoistoimintaa osastoilla. Haastattelujen tavoitteena oli selvittää Talkooreenkaan toiminnan ja vapaaehtoistoiminnan taustatietoja, nykytilannetta ja tulevaisuuden näkymiä. Minulla ei ollut heille erillisiä valmiita kysymyksiä, vaan johdattelin keskustelua jokaisessa haastattelussa näihin teemoihin. Haastattelut olivat keskustelunomaisia tapaamisia, joissa syntyi myös tulkintoja vapaaehtoistoiminnasta ja sen merkityksistä. Haastattelut erosivat toisistaan riippuen haastateltavan suhteesta sairaalavapaaehtoisuuteen. Keskiössä oli toki vapaaehtoistoiminta, mutta näkökulma vaihteli Talkooreenkaan ja Osaston välillä. Haastatteluissa kertyi myös aineistoa, jota en ole voinut hyödyntää tässä tutkimuksessa. Kokosin hoitohenkilökunnan kokemuksia vapaaehtoisuudesta ryhmähaastattelun avulla, joka pidettiin Osaston viikkopalaverin yhteydessä. Tapaamisessa oli mukana kymmenen hoitajaa sekä osastonhoitaja. Tein keskustelusta muistiinpanoja, mutta en nauhoittanut sitä. Keskustelun tavoitteena oli selvittää millainen merkitys vapaaehtoistoiminnalla on henkilökunnan näkökulmasta.

Haastattelukysymykset (liite 4) olivat seuraavat: Millainen rooli vapaaehtoisilla on? Mikä merkitys vapaaehtoistoiminnalla on hoitajien työn näkökulmasta? Mikä merkitys vapaaehtoistoiminnalla on vanhusten näkökulmasta? Millaista yhteistyötä hoitajat tekevät vapaaehtoisten kanssa? Haastattelujen kesto vaihteli haastattelujen tavoitteesta ja luonteesta johtuen haastateltavien välillä keskimäärin puolesta tunnista kahteen tuntiin.

Dokumenttiaineistot ja valokuvat

Dokumenttiaineistoja ovat vapaaehtoisten kokousmuistiot, toimintakertomukset, Talkooreenkaan toimintaa kuvaavat lehtiartikkelit (vuosina 1994–1998, 2002–2003, yhteensä 187). Vuosina 1998–2001 artikkeleita ei oltu kerätty talteen. Tutkimukseni käynnistyttyä vuonna 2002 olen seurannut keravalaiseen vapaaehtoisuuteen liittyvää uutisointia paikallis-, sanoma- ja aikakauslehdissä. Lehtiartikkelit sisältävät kirjoituksia Talkooreenkaan eri vaiheista, sen perustamisesta sekä toiminnasta. Etenkin toiminnan käynnistyessä kirjoittaminen oli vilkasta. Dokumenttien avulla olen pyrkinyt selvittämään miten vapaaehtoistoiminta näyttäytyy paikallisesti. Edellä mainitut tekstit ovat olleet tausta-aineistoani ja ne ovat orientoineet minua vapaaehtoistyön ymmärtämisessä koko tutkimusprosessin ajan.

Valokuvat ovat osa tutkimusaineistoani. Kuvien käytöllä onkin pitkä historia sosiaalitieteissä (Pink 2007, 74). Niiden tehtävänä on havainnollistaa tutkittavaa ilmiötä, tiloja ja toimintaa (esim. Eräsaari 1995; Törrönen 1999; Liikanen 2003; Sand 2003). Valokuvat elävöittävät ja tuovat konkreettisesti esille tarkastelun kohteena olevan sosiaalisen todellisuuden. Kuva ei voi olla itsetarkoitus, mutta se voi herättää kysymyksiä ja kyseenalaistaa tutkimukseen liittyviä ilmiöitä.

Valokuva auttaa lukijaa tulkitsemaan kirjoittajien tulkintoja ja esittämiä merkityksiä. Kuviin tulee kuitenkin suhtautua myös kriittisesti, sillä kuvien perusteella voidaan ”luulla tietävämmme enemmän” tai voidaan tehdä hyvinkin erilaisia tulkintoja. Jos jokin tietty esine irrotetaan ympäristöstä, voi vaarana myös olla, että kuvan yhteys kokonaisuuteen katoaa. (Pink 2007, 6, 72–73.) Tutkimusraporttiin liittämässäni valokuvissa näkyvät henkilöt ovat joko itse tai heidän omaisensa antaneet luvan käyttää valokuvaa.

4 AINEISTOJEN LUKUTAVAT

Sovellan aineistojen analysoinnissa teema-analyysia ja etnometodologisen keskusteluanalyysin periaatteita. Etnografia ja etnometodologia täydentävät tutkimuksessani toisiaan. Orientaatiot ovat vahvasti aineistolähtöisiä eli aineistoa ei lähdetä jäsentämään mistään ulkopuolisesta teoriasta, vaan olennaiset jäsennykset rakentuvat aineiston analyysin tuloksena. (Jokinen ym. 2000, 20; Jokinen 2002, 38-39.) Tavoitteenani on erilaisten aineistojen ja luentatapojen välityksellä hahmottaa sairaalavapaaehtoistoiminnan kokonaiskuva ja tehdä siitä tulkintoja. Päämääränä on tavoittaa vapaaehtoistyön sisäinen logiikka ja tutkia arkielämän käytäntöjä, ilmauksia, käyttäytymistapoja sekä eri asioiden ja tapojen merkityksiä. Tavoitteena on ymmärtää rutiineja, ei pelkästään sitä, mikä on jännittävää. (ks. Tesch 1990, 64; Alasuutari 2001, 69; Hammersley & Atkinson 2003, 205, Anttila 2005, 347.)

4.1 ETNOGRAFISEN AINEISTON TEMAATTINEN LUENTA

Nimitän aineistojen lukutapaani temaattiseksi luennaksi, jolla haluan korostaa etnografisen aineiston luennan aineistolähtöisyyttä. Aineiston analysointi tarkoittaa aineistojen järjestämistä niin, että sitä voidaan eritellä ja luokitella. Temaattinen luenta sisältää aineistoa koskevan luokittelun, teemoittelun ja samanaikaisesti käytävän alustavan aineiston analysoinnin. Teema-analyysin avulla etsitään merkityksellisiä analyysiyksiköitä sekä käsitteellistetään, miten tuotettu puhe ja muu toiminta rakentuvat laajemmiksi merkityksiä kantaviksi kehyksiksi ja osoitetaan miten merkitykset rakentuvat aina osana toiminnallista prosessia. Temaattinen koodaus -termi viittaa sen sijaan rutiininomaiseen aineiston käsittelyyn. Etnografisen aineiston luokittelussa tutkija voi käyttää myös omaa intuitiotaan. Intuitio tarkoittaa tutkijan omia tuntemuksia, teoreettisia hahmotelmia ja tulkintoja. Vaikka tutkija tulkitsee tuloksia kokoamansa aineiston pohjalta, ei etenkään laadullisen aineiston tulkinnaissa ole kaiken kattavaa tapaa tulkita tuloksia. (Ehrnrooth 1995, 31-34.)

Etnografia poikkeaa muusta laadullisista aineistoista hyödyntävästä tutkimuksesta siten, että etnografi on henkilökohtaisessa vuorovaikutuksessa tutkittavien kanssa, on fyysisesti läsnä tutkimusympäristössä ja tuottaa itse aineistoa, mikä vahvistaa tilanteiden ja tapahtumien muistamista jälkikäteen (Jokinen ym. 2000, 166; Juhila 2002, 213-214). Lukiessani aineistoja ja kirjoittaessa erilaiset tilanteet ja tapahtumat palautuvat hyvin elävinä mieleen, jolloin voi muistaa jopa vanhusten ja vapaaehtoisten ilmeitä ja eleitä sekä Osaston tunnelmia. Tutkijana koen käyväni edelleen vuoropuhelua vapaaehtoisten ja vanhusten kanssa. (Coffey 1999, 160; myös Tolonen 2001, 71-72.)

Aineiston analysoinnin peruskysymyksenä on löytää ja kehittää sellaisia käsitteitä, jotka auttavat ymmärtämään, mistä tutkittavassa ilmiössä on kyse (Anttila 2005, 344). Aineiston karkea luokittelu sisältää Lieblich ym. (1998, 112-113) mukaan seuraavat vaiheet: ilmiöiden ja asioiden erottaminen aineistosta, teemojen nimeäminen, aineiston luokittelu teemoihin ja johtopäätösten tekeminen.

Pirkko Anttila (2005, 346) näkee etnografisen aineiston analysoinnin tapahtuvan pitkälti samalla tapaa kuin yleisesti laadullisessa aineiston analysoinnissa:

”Muodostetaan pääkategorioita, niiden alle kytketään niihin liittyviä typologioita, niistä muodostetaan käsitteitä ja niiden indikaattoreita. Käydään koko aineisto läpi. Mietitään mille tasolle ilmiön selityksessä ja ymmärtämisessä kukin yksityiskohta kuuluu.”
(Anttila 2005, 346).

Aineiston analysointiprosessi on jatkuvaa aineistonkeruun, luokittelun ja kirjoittamisen limittymistä ja vuorottelua. Olen työstänyt aineistoani koko tutkimusprosessin ajan tekemällä erilaisia luokituksia, piirtänyt vapaaehtoisten reittejä huoneissa, ”kellottanut” vapaaehtoisen vierailuja Osastolla sekä kirjoittanut muistiinpanoja. Tavoittelen tutkimuksessani aineistolähtöisyyttä, joten en esittele tutkimusraportissani yksityiskohtaista käsiteanalyysiä keskeisistä käsitteistä vaan tuotan tutkimukseni teoreettiset yhteydet aineistosta nousevien teemojen avulla. (ks Emerson ym. 1995, 146.) Aloitin havainnointiaineistojen analysoinnin lukemalla aineistoja etnografiselle tutkimukselle tyypillisten kysymysten avulla: Mitä vapaaehtoiset tekevät? Mitä he haluavat saada aikaan? Mitä menetelmiä he käyttävät? Miten vanhuksat ja vapaaehtoiset kokevat sen, mitä he tekevät? Millaisia olettamuksia he tekevät? (Emerson ym. 1995; Silverman 2005, 175.)

Peruslähtökohtana aineistoni analysoinnissa on ydinaineistona oleva havainnointiaineisto, jota muut aineistot tukevat. Luin puhtaaksi kirjoittamiani havainnointimuistiinpanoja ja teemoitin aineistoa. Tässä aineiston ensimmäisessä karkeassa luokitteluvaiheessa käytin apunani NVivo-laadullisen aineiston tietokoneavusteista analysointiohjelmaa. Tietokoneavusteisten ohjelmien taustalla on löysästi grounded theoryn ajatus teorian kehittämisestä empiirisen aineiston avulla (Rantala 1999, 201). Ohjelma oli minulle ennen kaikkea apuväline, joka nopeutti analysoinnin ensimmäistä vaihetta, koska sen avulla voi luokitella aineistoa helposti. En kuitenkaan kokenut ohjelman käyttöä tarpeelliseksi kuin koodausvaiheessa. (ks. Tesch 1990, 48; Coffey & Atkinson 1996, 10; Hammersley & Atkinson 2003, 198.) Käytännössä luokittelin aineistoa karkean luokituksen jälkeen kirjoittaen käsin luokitteluja tulostamieni sivujen reunoihin.

Havainnointiaineistoni koostuu episodimaisista kohtaamisista vanhuksen huoneessa ja päiväsalissa sekä tilojen ja tapahtumien kuvaamisesta. Episodit ja päivittäiset, toistuvat tapahtumat muodostavat kehyksiä, jotka rajaavat toiminnan kokonaisuuksiin. Näitä kehyksiä ovat: tilat, päiväohjelma, vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaaminen huoneessa, ryhmätilanne päiväsalissa, kahvihetki, ruokailu, laulutuokio, voimistelutuokio, käden työt ja juhla. Kehykset toimivat luonnollisina luokkina, joihin vapaaehtoisten toiminta ja siten myös aineistoni jakaantui. Vaikka teemat tuntuvat itsestään selviltä ja loogisilta, on varsinaisen ytimen löytäminen ollut Clifford Geertzin sanoja mukaillen ”kuin neulan etsimistä heinäsuovasta” (ks. Geertz 1987, 24).

Toisessa vaiheessa kokosin yhteen näihin luokkiin sisältyviä teemoja. Aineistosta nousevia alateemoja olivat: tervehtiminen, kosketus, läsnäolo, paikallisuus, huumori, sukupuoli, identiteetti, ruumiillisuus, istumajärjestys, musiikki, vanhus, vapaaehtoinen, hoitajat, rutiini, rituaali, yksityinen tila, julkinen tila, ovet, äänet, kuolema, suru, koti, muistelu sekä omat tavarat ja vaatteet. Seuraavassa vaiheessa ryhmittelin samaan teemaan liittyviä asioita yhteen ja nimesin niille pääteeman, joista muodostui nimet tutkimusraportin tulosten kolmeen päälukuun; tila ja aika, kädet ja kosketus, sanat ja sävyt.

Olen lukenut kaikki haastatteluaineistot saman temaattisen luennan periaatteen mukaisesti etsien havainnointiaineiston teemoja kuvaavia puheenvuoroja. Eri haastattelujen, kuten vapaaehtoisten, hoitajien ja osastonhoitajien sekä Talkoorenkkaan vastuuhenkilöiden haastattelujen tavoitteet ja niiden lukutavat ovat kuitenkin erilaisia. Vapaaehtoisten haastatteluaineiston teemoiksi nousivat: motiivit, vapaaehtoisrooli osastolla, suhde vanhukseen ja vapaaehtoisena jatkaminen. Motiivin alateemoiksi nousivat vastavuoroinen auttaminen, uuden oppiminen, ryhmään kuuluminen, vuorovaikutuksen saaminen ja tekeminen. Suhde vanhukseen -alateemoja ovat omainen, omaisen korvike ja ystävä. Jatkaminen teeman olen jakanut jatkamisen esteisiin ja mahdollisuuksiin. Muista haastatteluaineistoista olen etsinyt näihin teemoihin liittyviä sisältöjä. Hoitohenkilökunnan ryhmähaastattelusta tuli esille vapaaehtoisten rooli kumppanina. Käytän dokumenttiaineistoja vastaavalla tavalla täydentämään havainnointiaineistoa.

Seuraavassa vaiheessa siirryin kirjoittamaan auki teemoja, yhdistämään niihin teoreettista tietoa ja rakentamaan niistä tutkimusraportin lukuja. Luin samanaikaisesti eri aineistoja ja teemoihin liittyvää lähdekirjallisuutta ja yhdistelin niitä toisiinsa. Yhdistämällä tulosten esittelyssä eri aineistoja, kuten havainnointi ja haastatteluaineistoja, rikon aineistojen välisiä rajoja koko tutkimuksen ajan. Etnografisessa tutkimuksessa tämä on luontevaa, sillä myös arjessa havainnot ja puhe limittyvät toisiinsa ja ovat päällekkäisiä.

4.2 KASVOKKAISEN VUOROVAIKUTUKSEN ETNOMETODOLOGINEN LUENTA

Tarkastelen vanhusten ja vapaaehtoisten puhetta etnometodologisen lähestymistavan periaatteiden mukaisesti. Haluan painottaa sitä, että voin ainoastaan soveltaa puheen tutkimuksen menetelmiä, sillä en ole nauhoittanut vuorovaikutustilanteissa käytyjä keskusteluja. Näin ollen en ole voinut litteroida aineistoja keskustelunanalyysin vaatimalla tarkkuudella, enkä myöskään voi noudattaa etnometodologisen tutkimuksen sääntöjä keskustelunanalyysin yksityiskohtaisesta tulkinnasta. Etnometodologiassa arkipäivän tapahtumia ei tarkastella vain kielellisinä käytäntöinä, vaan tarkastelun kohteeksi otetaan myös se yhteisymmärryksen alue, mitä ei välttämättä ilmaista kielellisesti (Garfinkel 1967/1994). Tavoitteenani on tarkastella erityisesti puhetta, jota vapaaehtoiset ja vanhuksat tuottavat osana toimintaa ja vuorovaikutusta, jolla rakennetaan todellisuutta.

Olen pyrkinyt analysoidessani pitämään mielessä Garfinkelin sosiaalisen todellisuuden sulkeistamisperiaatteen, jolla hän tarkoitti tutkijan pyrkimystä unohtaa analyysin aikana omat arkiymmärryksen mukaiset oletukset. Tutkijan ei tulisi miettiä mistä toiminta johtuu tai mihin sillä pyritään. Sulkeistamisen tavoitteena on tehdä näkyväksi niitä käytäntöjä, joilla itsestään selvänä pidetty todellisuus tuotetaan. Tavoitteena on, että tutkija keskittyy erityisesti sosiaalisen todellisuuden prosesseihin, joilla sosiaalista todellisuutta tuotetaan ja niiden arkisten resurssien käyttöön, joiden avulla tuo tuottaminen tapahtuu. (Suoninen 2001, 377.) Olen tutkimuksessani pyrkinyt olemaan avoin näkemälleni ja kokemalleni.

Kiinnostukseni kohteena ovat sekä kommunikaation sisältö että kommunikaatio prosessina. Keskustelunanalyysiä analysointimenetelmänä käyttävälle tutkijalle, ei itse puhujalla ole kovin paljon merkitystä, vaan sillä mitä tutkimuksen kohteena olevat puhuvat. Minulle, etnografina, se kuitenkin on merkityksellistä. Jokaisella vapaaehtoisella ja vanhuksella on oma tapansa kommunikoida, joten jokainen kohtaaminen muovautuu aina ainutlaatuiseksi. Olen kiinnostunut siitä, millaisia erilaisia

vivahteita vapaaehtoisten ja vanhusten arkisessa puheessa käytetään ja miten he rakentavat sosiaalisia tilanteita.

Tutkimukseni etnometodologisen aineiston analysoinnin tavoitteena on löytää, miten vapaaehtoisten ja vanhus rakentavat ja jakavat yhteisen merkityksellisen kokemuksen, intersubjektiiivisuuden. Intersubjektiiivisuudella viitataan ihmisten yhteiseen sosiaaliseen todellisuuteen ja siinä tuotettuihin merkityksiin. Se on ihmisiä toisiinsa sitova moninainen kokonaisuus, jota ei voida palauttaa yksilöihin, vaan se sijaitsee jossakin ”välissä”. (Aaltonen 2002, 34.) John Heritagén (1996, 65-67) mukaan intersubjektiiivisuuden ongelma voidaan esittää seuraavan kysymyksen muodossa: ”Kuinka kaksi tai useampi toimijaa voivat jakaa yhteisiä kokemuksia luonnosta ja yhteiskunnasta ja kuinka he pystyvät kommunikoimaan kokemuksistaan?”

Lukiessani havaintoaineistoa, olen etsinyt vanhusten ja vapaaehtoisten välisistä episodeista niitä kohtaamisia, joissa tulee esiin erilaisia puhuja- ja rooliasetelmia ja osallistujien identiteettiin liittyviä merkityksiä. Olen valinnut tutkimusraporttiini havainnointiaineistosta kohtaamisia, joissa mielestäni muodostuu joko vanhukseksi tai vapaaehtoisiksi merkityksellisiä tilanteita. Tutkijat (esim. Anttila 2005, 341-342; Silverman 2005, 186) ovat esittäneet teoksissaan etnometodologisen aineiston analysointiin liittyviä olennaisia kysymyksiä, joista olen poiminut omaan tutkimukseeni soveltuvia kysymyksiä. Lukiessani havainnointiaineistoa olen pyrkinyt pitämään mielessäni seuraavia näkökulmia: Miten vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaaminen käynnistyy, jatkuu ja päättyy? Miten yhteisymmärrys jaetaan kohtaamisissa? Millaisia rooleja vanhukselle ja vapaaehtoiselle ottavat? Tärkeää on myös se, mitä vanhus ja vapaaehtoinen tuottavat puheellaan. Millaisia merkityksiä vuorovaikutuksessa rakentuu, mikä tarkoitus niillä on, ja millaisia puhuja-asemia puheessa tulee esiin?

4.3 TUTKIMUKSEN EETTISET KYSYMYKSET JA TUTKIJAN POSITIO

Tutkimukseeni liittyvät eettiset kysymykset ja tutkijan positioni kietoutuvat yhteen. Olen työskennellyt erilaisissa tehtävissä lasten, kehitysvammaisten ja vanhusten parissa. Vaikka olen opettajan työssäni vierailut lukuisissa vanhustyön yksiköissä, en ollut tätä tutkimusta aloittaessani vierailut yli kymmeneen vuoteen terveyskeskuksen pitkäaikaishoidon osastolla. En ole myöskään opiskeluaikasta harjoittelujaksoa lukuun ottamatta työskennellyt terveyskeskuksen vuodeosastolla.

Etnografisen tutkimuksen haasteena on, miten tutkija pystyy näkemään sen, mikä on merkityksellistä. Jos tutkittava ilmiö on liian tuttu, ei välttämättä näe rutiinien ja tapahtumien merkityksiä. (ks. Allen 2004, 16.) Hoitoyhteisön maailma on periaatteessa minulle tuttu ja koen olevani siltä osin ”insideri”. En kuitenkaan ollut kenttäjakson aikana hoitotiimin jäsen, enkä ole koskaan toiminut vapaaehtoisena, joten tunsin itseni enemmän ulkopuoliseksi kuin sisäpuoliseksi. Toki pystyin kokemukseni perusteella hahmottamaan tietyt perusasiat, kuten vuodeosaston laitosmaiset toimintarutiinit ehkä nopeammin, kuin tutkija, jolla ei ole vastaavia aikaisempia kokemuksia. En tuntenut tutkimukseeni osallistuvia vapaaehtoisia, vanhuksia tai hoitajia etukäteen vaan tutustuin heihin tutkimusprosessin aikana. Olin vierailut Talkoorenkaassa opiskelijoiden kanssa useita kertoja ja tehnyt yhteistyötä toiminnanjohtajan kanssa, mutta en ollut aikaisemmin tavannut tutkimuksessani mukana olevia sairaalavapaaehtoisia.

Olen vaihtanut kaikkien tutkimuksessani mukana olevien vapaaehtoisten ja vanhusten nimet anonymiteetin säilyttämiseksi. Siitä huolimatta joku voi tunnistaa heidät tutkimusraportistani. Tutkimukseni kaikki aineistot ovat vain minun käytössäni ja olen litteroinut kaikki haastattelut.

ja havainnointiaineistot itse. (Murphy & Dingwall 2005, 341-345.) Pyysin vapaaehtoisten lupaa havainnointiin ja haastatteluun puhelimitse tai nähdessäni heitä Osastolla. Sain heidän puhelinnumeronsa vapaaehtoisten vastuushenkilöiltä. Osastolla ollessani vapaaehtoinen esitteli minut vanhukseksi tai kerroin itse kuka olen ja miksi olen paikalla. Huomasin myös, että vapaaehtoinen kertoi minun olevan mukana myös vanhuksille, jotka eivät enää kommunikoineet sanallisesti. Tosin se saattoi joidenkin vanhusten, joilla oli puheen tuottamisen ongelmia, kohdalla unohtua. Tämä johtui uskoakseni siitä, että vapaaehtoiset tottuivat minuun niin, että olin jo ”lähes näkymätön”. Useimmiten vanhuksset toivottivat minut tervetulleeksi ja esittivät joitakin kysymyksiä. Eräs vanhus, jonka kanssa en ollut aikaisemmin keskustellut kysyi yllätyksekseni: *”Mitä sinä meistä oikein tutkit?”* Kerroin tutkivani vapaaehtoisten työtä mutta toivoin, että voisin kysyä vapaaehtoistyöstä ja sen merkityksestä myös vanhuksilta. Minulta kysyttiin myös seuraavaa: *”Onko tämä sitä, että nuo vapaaehtoiset lopetetaan?”* Myöhemmin eräs vanhus kommentoi läsnäoloani ihmetellen: *”Vieläkö sinä meitä tutkit? Ei kait meissä ole enää mitään tutkimista?”*

Sain tutkimusluvan Keravan terveystieteiden johtavalta lääkäriltä marraskuussa 2002 (liite 2). Tutkimuslupa on tärkeä valtuutus tutkijalle, että hän voi tehdä tutkimusta. Tärkein tutkimustyön eettinen kysymys on kuitenkin tutkittavien tietoinen suostumus tutkimukseen osallistumisesta. Tutkittavien tietoinen suostumus (Informed Consent) tarkoittaa sitä, että tutkittavat ihmiset ovat kykeneviä tekemään päätöksiä ja että heille on kerrottu tutkimuksen tavoitteet, menetelmät, mahdolliset hyödyt ja haitat sekä miten tutkimusaineistoa aiotaan käyttää. (Silverman 2002, 270-271; Hammersley & Atkinson 2003, 264-266; Kuula 2006, 61-62.)

Vapaaehtoinen kysyi luvan suullisesti niiltä vanhuksilta, jotka pystyivät kommunikoimaan. Vanhuksset, joilla ei ollut enää sanoja, hyväksynnän osoituksena oli esimerkiksi päännyökkäys tai silmissä ilahtuminen meidän näkemisestämme. Osastolla asuvat vanhuksset ovat hyvin hauraita ja haavoittuvia ja osa heistä ei kykene juurikaan kommunikoimaan tai reagoimaan puheeseen. Osastolla vieraileville omaisille kerrottiin tutkimuksesta ja kysyttiin lupa siihen, että voin olla mukana vanhuksen huoneessa.

Vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa tunnelmat vaihtuvat naurusta kuoleman läheisyyteen. Tutkimuksessani tulee esille myös kohtaamisia, joiden kirjoittamista tutkimukseni olen empinyt. Näitä ovat tilanteet, joissa vanhus on ahdistunut tai hän käyttäytyy yleisiä käyttäytymissääntöjen vastaisesti ”menettäen kasvonsa” (Goffman 1967/1994). Olen ottanut joitakin niistä mukaan aineistoon, koska ne kuvastavat meidän jokaisen arkipäivää, ei pelkästään dementoivaa sairautta potevan vanhuksen maailmaa.

Voikin kysyä, oliko eettisesti oikein havainnoida vanhuksia, jotka eivät kykene kommunikoimaan? Ovatko he tutkimuksessani mukana vapaaehtoisesti? Koen, että virallisen tutkimusluvan lisäksi, vapaaehtoiset ja hoitajat antoivat minulle välillisesti vanhuksen puolesta luvan olla läsnä kohtaamisissa. Vapaaehtoiset tunsivat vanhuksset ja toimivat siten vanhusten ”asianajajina” ja luottohenkilöinä. Mutta edelleenkään, en voi täysin varmasti tietää, miten tietoisesti osa vanhuksista tiesi olevansa havainnoitavana. Suostuivatko he pelkästään siitä syystä, että heitä ei rangaistaisi esimerkiksi huonolla kohtelulla, jos he kieltäytyisivät? Vanhuksen ja vapaaehtoisen välinen suhde on monien vuosien aikana muotoutunut hyvin läheiseksi, jossa ymmärretään ilman sanoja.

"Niin, aivan. Ja sitten kun minä olen näiden lähellä, mä välillä hiljaa laulan niille ja kun mulla on semmoinen potilas, joka ei puhu. Mutta hänen ilmeet kertoo, hänen ilmeet kertoo ja mä oon käynyt pitkään hänen luonaan. Ja mä aina ihmettelen, mistä hän ammentaa sitä, että hän pysyy ajassa mukana. Mutta kun ei saa vastausta. Se tuntuu joskus että mulla ei oo mitään, sitten mä vaan laulan hiljaa ja luulen, että hän pitää siitä. Istutaan sitten ihan hiljaa, vierekkäin ollaan siinä, ettei se häiritse ketään muuta." (Katri, vapaaehtoinen)

Pyrin olemaan mahdollisimman hienovarainen ollessani vanhuksen lähellä vapaaehtoisen kanssa. En huomaamaton – mutta niin, etten häiritse vanhuksen ja vapaaehtoisen kohtaamista. Olen pyrkinyt olemaan mahdollisimman herkkä kuulemaan ja kuuntelemaan vanhuksia ja vapaaehtoisia. Olennaista on myös millainen käsitys minulla on vanhenevasta ihmisestä ja mihin oma tutkimukseni perustuu. Lähtökohtana on ollut, että vanhusten ja vapaaehtoisten kokemukset ovat aitoja ja tosia. Näin ollen olen pyrkinyt omassa toiminnassani toteuttamaan tutkimuksen eettisiä periaatteita ja erityisesti kunnioittamaan vanhusten ja vapaaehtoisten ihmisarvoa ja ihmisen arvon periaatteita. Tähän liittyy esimerkiksi se, etteivät vapaaehtoiset, enkä siten minäkään, olleet vanhusten huoneessa intiimeissä tilanteissa kuten aamutoimien tai hoitotoimenpiteiden aikana.

Tutkimuksen luonne ja päämäärä antavat myös oikeutuksen tutkimuksen tekemiselle. Tutkimukseni tavoitteena on tuoda esille vapaaehtoistoiminnan merkitystä kuvaamalla mitä se käytännössä on ja millaisia merkityksiä se tuottaa vanhukselle ja vapaaehtoiselle. Tutkimuksen lopullinen päämäärä on vanhusten hyvinvoinnin edistäminen. Tutkimukseni ei myöskään vaatinut mitään erityisjärjestelyjä vanhuksilta. Esimerkiksi keskustelua vanhuksen kanssa ei tarvinnut pitkittää tai lopettaa tutkimukseni takia.

Tutkimukseni ei suoranaisesti hyödytä vanhuksia, mutta välillisesti se voi heitä hyödyttää (ks. Kuula 2006, 55). Tutkimukseni voi tuoda vapaaehtoistyötä näkyväksi, jolloin se hyödyttää myös vanhuksia, mikäli kiinnostus vapaaehtoistoimintaa kohtaan lisääntyy. Etnografisessa tutkimuksessa tutkija on henkilökohtaisessa vuorovaikutuksessa tutkittavien kanssa, jolloin myös se, millaiseksi tutkijan identiteetti havainnoijana muodostuu, on vuorovaikutuksellinen prosessi. Uskon, että keskusteluissa vapaaehtoisten ja vanhusten kanssa olen omalta osaltani voinut tukea myös vanhusten sosiaalisuutta.

Kenttäjakson aikana minua luultiin joko opiskelijaksi tai vapaaehtoiseksi, koska käytin vapaaehtoisten essua. Itse mielsin roolini tutkivaksi "vapaaehtoisharjoittelijaksi". Tavoitteeni oli pyrkiä kuvaamaan mitä näen ja kuulen sekä myös ymmärtämään mahdollisimman paljon siitä, mitä vapaaehtoisuus on käytännön arjessa. Vapaaehtoisten rooli on haasteellinen sillä he ovat Osastolla sekä sisällä, sisäpuolella, mutta toisaalta ulkopuolisia, sillä heitä on rajattu pois hoivatyöhön osallistuminen (ks. Allen 2004, 21). Vaikka olin pääasiallisesti tiiviisti vapaaehtoisen mukana, oli myös hetkiä, jolloin olin vanhusten parissa yksin heidän huoneessaan tai istuin ja juttelin päiväsalissa vanhusten kanssa. Vanhukset myös ottavat auttajansa. Vanhukset, jotka pystyvät kommunikoidaan viestivät sen kuten Saimi huutaessaan minulle huoneen ohi kulkiessani: *"Tule tänne vaan, ole kuin kotonasi!"* Näissä tilanteissa tunsin lähes samoja tunteita kuin vapaaehtoiset. Hetkittäin koin olevani "lähes vapaaehtoinen".

Menin juttelemaan ensin Saimin luo ja sitten unohduin Ansan luo pitemmäksi aikaa. Keravalaisuus oli helppo keskusteluteema. Ja vielä kun kerroin asuvani Saviolla, nousi Ansalle vanhat muistot mieleen. Juttelimme pitkään ja kun kerroin tulevani seuraavan kerran tiistaina Sinikan mukana, hän tarttui minua kädestä kiinni ja piti siitä pitkään kiinni. Hänen silmänsä olivat niin kirkkaat. Koin, että tavoitin nyt jotain sellaista, mitä vapaaehtoiset tuntevat ollessaan lähellä vanhaa ihmistä. Etenkin kun he ovat tuttuja pitkältä, pitkältä ajalta. (Havaintomuistiinpanot 27.2.2003)

Yksi hämmäntävimmistä hetkistä Osastolla oli eräänä päivänä juuri ennen lounasruokailua, jolloin hoitajat ja vapaaehtoiset hakevat päiväsalin käytävälle tuodusta ruokakärrystä vanhusten ruokatarjottimet. Olin jostain syystä unohtunut istumaan vanhuksen viereen päiväsalin pöydän ääreen. Hoitaja toi tarjottimen vanhukselle ja kysyi minulta, mielestäni hyvinkin suorasukaisesti, syötäkö vanhuksen. Selitin olevani tutkijan roolissa ja ettei ruokailussa auttaminen kuulunut tehtäviini. Olin hyvin kiusaantunut ja tunsin syyllisyyttä, sillä tiesin toki, että sinäkin päivänä oli pulaa henkilökunnasta, joten ylimääräinen ”syöttöapu” olisi helpottanut tilannetta. Minulla oli toki todellinen syy kieltäytyä, sillä minulla ei ollut virallista lupaa auttaa vanhuksia ruokailussa. Tämän jälkeen pysyttelin ruokailun aikana joko vapaaehtoisen mukana tai menin jo ennen ruokailua vanhuksen huoneeseen, jota vapaaehtoinen oli tulossa auttamaan ruokailussa.

Osaston ulkopuolisena, vieraana henkilönä koin helpottavaksi sen, että kuljin vanhusten huoneissa vapaaehtoisen mukana. Kysyin yksinkertaisia, selventäviä kysymyksiä, joita sisäpiirissä olijat pitivät liiankin itsestään selvinä. Kentällä on vaarana, että tutkija ikään kuin "ihastuu" tutkimuskohteeseensa. Tämä voi aiheuttaa myös ongelman: kuinka voi ottaa etäisyyttä ja tarkastella tapahtumia, olla samanaikaisesti sekä osallisena kentän tapahtumissa että analysoida kenttää objektiivisesti. Kentällä tutkijan ja tutkittavien välille muodostuu vähitellen luottamuksellinen ja intensiivinen vuorovaikutussuhde. Koin, että vapaaehtoiset olivat aidosti kiinnostuneita ja jopa ylpeitä siitä, että heidän toimintaansa tutkitaan. Se, että jättäydyin ulkopuoliseksi eli osallistuin arkisiin töihin vain auttamalla hieman kahvihetken aikana tai käden töissä, oli mielestäni oikea valinta. Minulle jäi aikaa havainnoida, kuunnella puhetta ja tehdä muistiinpanoja. Uskon, että jos olisin ottanut alusta alkaen aktiivisen osallistujan roolin, minulla ei olisi enää ollut samanlaista mahdollisuutta palata havainnoijan rooliin.

Tutkijan positio ja omat lähtökohdat vaikuttavat aina tulkintaan. Me voimme tarkastella ikääntymistä raihnaisuuden aikana ja katsoa vanhuksia negatiivisesti värittyneen linssin läpi. Myös tutkijan oma ikä, sukupuoli, tausta ja omat vanhuuteen liittyvät kokemukset vaikuttavat tulkintaan. (Burgess 1997, 89-90; Jaffe & Miller 1994, 53.)

Tästä seuraa väistämättä toiseuden haaste. Vanhustutkijat edustavat lähes väistämättä eri sukupolvea kuin tutkittavat henkilöt. Minä olisin voinut olla vapaaehtoisen tytär tai joidenkin vanhusten lapsenlapsi. Pystyinkö siten ymmärtämään vapaaehtoisten tai eteenkään vanhusten elämismaailmaa? Mistä ei ole kokemuksia, ei siihen voi myöskään eläytyä. Vaikka lähipiirissäni on useita ikääntyneitä henkilöitä, he ovat kaikki toimintakyvyltään hyväkuntoisia ja elinvoimaisia. Myös isäni, joka on syntynyt vuonna 1925, elää edelleen "kolmatta ikää", asuu kotona ja ajaa omalla autolla. Olen kuullut häneltä lukuisia tarinoita elämästä hänen lapsuudessaan, evakkotaipaleesta ja asettumisesta asumaan nykyiselle kotipaikalle. Siitä huolimatta en voi tavoittaa hänen lapsuutensa tai hänen nykyistäkään elämismaailmaansa.

Sukupuolesta oli minulle hyötyä, sillä suurin osa vapaaehtoisista ja myös vanhuksista oli naisia. Naisena koin, että minun oli helpompaa olla vapaaehtoisena toimivan naisen kuin miehen mukana tilanteissa, jotka saattoivat olla hyvinkin puhuttelevia. (ks. Burgess 1997, 90-91; Karisto 2004b, 313-314.) Tilanteet eivät välttämättä sisältäneet edes sanoja, mutta vanhuksen hauraus ja vapaaehtoisen vanhusta kunnioittava kohtaaminen saivat minut tutkijana usein sanattomaksi. Kenttävaiheen aikana tunsinkin kulkevani "tunteiden vuoristorataa", jossa ilon ja surun tunteet vaihtelivat. Kenttätö oli mitä suurimmassa määrin tunnettyötä, jossa minä kuten myös tutkittavat, olimme mukana omina persoonina tunteinemme ja ennakoluuloinemme (Kleinman & Copp 1993; Coffey 1999, 1-2).

5 TILA JA AIKA

*Maailmaa ikkunallisen verran tähän vuoteeseen:
taivasta, katon harja, oksat tuulella, tyynellä.
(Anhava 1974)*

Tämän luvun pääpaino on Osastolla asuvien vanhusten sekä vapaaehtoisten aika-tilapolkujen sekä Osaston tilojen tarkastelussa. Analysoin³ vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisia paitsi tilojen, myös laitoksessa asumisen, juhlan kuin musiikkituokioiden avulla. Vanhusten ja vapaaehtoisten arkinen toiminta tapahtuu Osaston eri tiloissa, potilashuoneissa ja päiväsalissa. Osasto on elämismailma, jossa asuvat vanhukset, vapaaehtoiset ja hoitajat ovat toimivia ja kokevia subjekteja. Elämismailma ja paikka ovat Haarnin ym. (1997, 16-17) mukaan humanistisen maantieteen käsitteitä. Paikka tarkoittaa tilaa, johon ihminen liittyy merkityksiä elämismailmastaan ja johon kiinnittyy elämisen ja kokemusten kautta. Elämismailma sisältää kaiken sen tutun ja rutiininomaisen, jonka kautta neutraalista ympäristöstä, abstraktista tilasta tulee subjektiivisesti merkityksellinen. Tila ja aika ovat sosiaalisen järjestyksen peruskategorioita, jotka rytmittävät ja säännönmukaistavat arkea. Tilan merkitykset muotoutuvat käytössä ja ajan myötä asukkaiden, tilajärjestelyjen sekä ajallis-paikallisissa kohtaamisissa. (Twigg 2000, 77; Saarikangas 2006, 13.)

Lähtökohtana tässä luvussa on kuvata, miten vapaaehtoisuutta toteutetaan Osaston arkisessa elämismailmassa ja miten vanhukset ja vapaaehtoiset kokevat Osaston tilan ja toiminnan itselleen merkitykselliseksi. Ensimmäiseksi kuvaan yleisesti Osastolla asuvia vanhuksia.

5.1 OSASTOLLA ASUVAT VANHUKSET

Suurin osa Osaston vanhuksista on hyvin iäkkäitä henkilöitä, joilla on useita sairauksia. Osastolla on potilaina myös nuorempia henkilöitä, jotka sairautensa vuoksi tarvitsevat laitoshoidtoa. Vanhus siirtyy pysyväan hoitopaikkaan laitoksessa silloin, kun hän on riippuvainen toisten antamasta hoidosta ympäri vuorokauden. Päätös edellyttää, että vanhus ei selviydy yhden auttajan avustamana päivittäisistä toiminnoista. (Kansaneläkelaki 347/1956.) Sosiaali- ja terveysministeriön asetuksen (1241/2002) mukaisesti hoito on aina laitoshoidtoa, jos se on järjestetty sairaalan tai terveyskeskuksen vuodeosastolla. Hoito määritellään pitkäaikaishoidoksi kun hoidon arvioidaan kestävän yli kolme kuukautta ja jos ympärivuorokautinen laitoshoidto on kestänyt yli 90 päivää ja henkilön toimintakyky on heikentynyt niin, että hän jatkossakin tarvitsee laitoshoidtoa (Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 3.8.1992/734). Päätös pitkäaikaishoitoon sijoittumisesta on aina merkittävä vanhukselle, sillä useimmiten päätös tehdään "pakon sanelemana" lääketieteellisin perustein, jolloin vanhus itse eivätkä omaiset voi juurikaan vaikuttaa päätökseen (Ala-Nikkola 2003, 92).

Vanhuksilla on normaaliin ikääntymiseen liittyviä vanhenemismuutoksien lisäksi pitkäaikaissairauksia sekä muun muassa näkemiseen, kuuloon ja liikuntakykyyn liittyviä vaikeuksia. Sairauksien myötä vanhus menettää vähitellen fyysisen, psyykkisen, sosiaalisen ja kognitiivisen toimintakykynsä. Vaikka vanhuksen fyysinen toimintakyky olisikin heikko, voi hänen sosiaalinen ja psyykinen toimintakykynsä kuitenkin olla hyvä. Osa vanhuksista sairastaa pitkälle edennyt dementoivaa sairautta, jolloin he ovat toimintakyvyltään erittäin heikkoja. Dementoivan sairauden myötä vanhus menettää toimintakykynsä ja kyvyn huolehtia itsestään ja tulee vähitellen täysin riippuvaiseksi

³ Referoidessani vapaaehtoisten haastatteluja, havainnointimuistiinpanojani tai kohtaamisia vanhusten ja vapaaehtoisten välillä, käytän aikamuotona preesensia, koska silloin tekstissä säilyy kohtaamisen aito tunnelma.

toisista ihmisistä. Vanhuksilla voi olla vaikeuksia kielellisessä ilmaisussa, minkä johdosta heillä on vaikeuksia olla vuorovaikutuksessa muiden kanssa. He voivat olla masentuneita, ahdistuneita ja levottomia. Myös elämän virikkeettömyys ja ympäristön hahmottamisen vaikeudet voivat aiheuttaa levottomuutta.

Pitkäaikaishoidon tavoitteena on, että vanhus pystyy toimintakykyynsä ja sairauteensa nähden elämään mahdollisimman hyvää elämää ja voi kokea tulevansa kohdelluksi arvokkaana ihmisenä. Osastolla asuvat vanhukset ovat fyysisesti lukuisten ihmisten ympäröimänä, mutta sosiaalisesti ja emotionaalisesti yksinäisiä. Havainnointijaksonei aikana tapaamistani vanhuksista vain kahdella oli puoliso elossa. Heillä ei myöskään juuri ole enää omaisia tai muita läheisiä. Vapaaehtoiset paikkaavat omalta osaltaan tätä omaisten ja ystävien puuttumista. Havainnointijaksojeni aikana Osastolla asuvista vanhuksista suurin osa oli leskiä, eikä heillä juurikaan käynyt vierailijoita. Vanhuksia leimasi myös eräällä tavalla "kodittomuus". Vain kolmella vanhuksella oli oma koti olemassa.

5.2 FYYSISET TILAT

Keravan terveyskeskus valmistui vuonna 1978, jolloin avattiin ensimmäiset 20 vuodeosastopaikkaa, ja vuoden 1980 loppuun mennessä kaikki 80 paikkaa olivat käytössä. (Lehtovuori 1991, 66). Terveyskeskus sijaitsee keskustan tuntumassa Kalevan urheilupuiston vieressä. Rakennus on tyypillinen 1970-luvun laatikko, jonka laajennus ja saneeraus käynnistyivät vuonna 2003. Tässä tutkimusraportissa oleva kuvaus on Osastosta vuodelta 2003 ja kevään 2004 ajalta, jolloin keräsin tutkimusaineistoa.

Keravan terveyskeskuksen vanha osa.

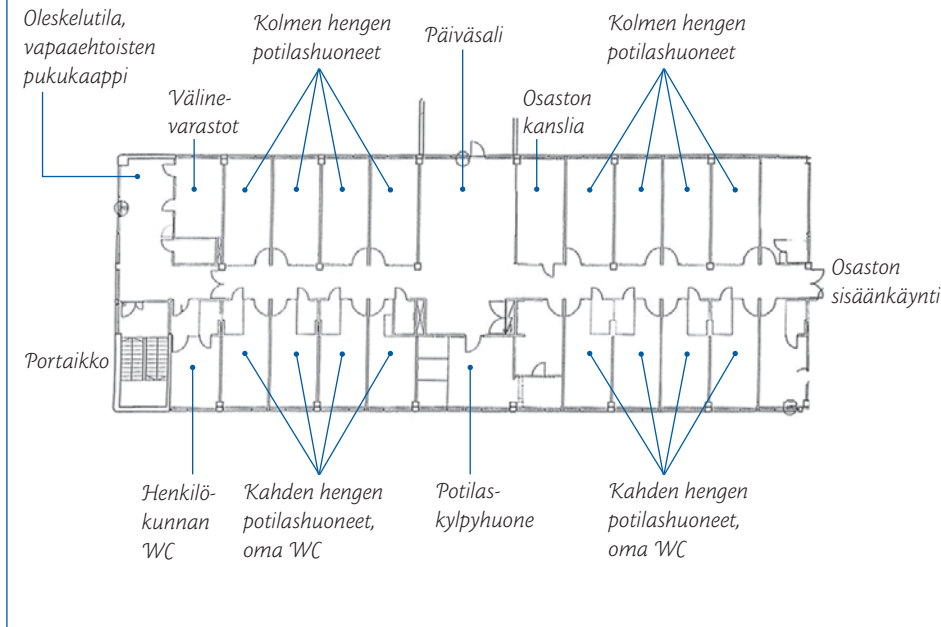

Vuodeosastolla.

Tutkimani Osaston potilaat asuivat tuolloin samoissa, vielä remontoimattomissa tiloissa. Kesällä 2004 Osaston potilaat muuttivat talon uuteen laajennusosaan, mutta palasivat takaisin remontoitun Osaston entisiin tiloihin helmikuussa 2007. Vuodeosastot sijaitsevat rakennuksen toisessa kerroksessa. Osastot on toiminnallisesti eriytetty vuonna 1997 niin, että tutkimuksessani mukana oleva Osasto 1 on 42 potilaspaiikkaa sisältävä pitkäaikaishoidon ja kuntouttavan hoidon osasto, jonne potilaat siirtyvät pääosin lyhytaikaishoidon osastolta jatkohoitoon. Hoitajat ovat jakautuneet tiimeihin, joista vastaavat omat hoitajat. Jokaiseen tiimiin kuuluu sairaanhoitaja ja perus- tai lähihoitajia. Öisin Osastolla valvoo kaksi yöhoitajaa.

Osastolle mennään terveystakeskuksen pääovesta, kahvilan ohi. Vuodeosastojen välissä on hissiaula. Aulassa sijaitsevat pieni fysioterapian tila, keittiö, lääkärin ja osastonhoitajien työhuoneet ja henkilökunnan kahvihuone. Osastot on rakennettu tyypillisen sairaalaosaston mallin mukaisesti, niin että potilashuoneet sijaitsevat pitkän käytävän molemmilla puolilla. Tällaista rakennustyyliä on luonnehdittu tyypilliseksi sellikonttori-ratkaisuksi (Eräsaari 1995; Gubrium 1997). Käytävän varrella on kaksi pöytäryhmää, jotka muodostuvat vanhoista kunnostetuista huonekaluista. Käytävän seinällä on hoitajien kuvat tiimeittäin.

Kuvio 1.

Keravan terveyskeskuksen pitkäaikaishoidon osasto.

Osaston seinällä kansliaa vastapäätä on ilmoitustaulu, jossa on muun muassa viikon ruokalista, Osaston päiväohjelma, vapaaehtoisten nimet ja käyntiajat Osastolla sekä muita tiedotteita. Seinällä on taulu, johon kirjataan päivittäin päivämäärä, nimipäiväsankareiden nimet ja työvuorossa olevien hoitajien nimet. Henkilökunnan työasut, koulutusta kuvaavat pinssit ja nimilaput viestittävät ammatillisuutta ja henkilökunnan sosiaalista ja hierarkista järjestystä.

Osaston tilat jakautuvat julkisiin ja yksityisiin tiloihin. Osaston keskuspaikkana toimiva Päiväsali sekä käytävät ovat julkisia tiloja. Päiväsali on avoin tila, joka avautuu käytävälle, ja josta henkilökunta, vapaaehtoiset, potilaat ja omaiset kulkevat ohi lukuisia kertoja päivässä. Vaikka päiväsalissa ei ole vanhuksille omia nimettyjä paikkoja, vanhuksen pyörätuoli sijoitetaan useimmiten samaan paikkaan kuin aiemminkin tai ainakin samalle puolelle päiväsalin pöytää. Oma paikka päiväsalissa luo vanhukselle yksityisyyden tunnetta julkisen sisällä. (myös Gubrium 1997, 37.) Vakiintunut järjestys luo turvallisuuden tunnetta ja kodinomaisuutta, onhan meillä usein kotonakin oma paikkamme ruokapöydässä. Panin merkille, että myös Osastolla harjoittelujaksolla ollut opiskelija kysyy tuodessaan Kaarle geriatrisella tuolilla päiväsaliiin: "Oliko tässä sinun paikkasi?" Myös tämä kuvastaa päiväsalissa vallitsevaa totuttua sosiaalista järjestystä.

Osaston yhteisessä oleskelutilassa, päiväsalissa on iso pöytä. Siellä on myös kaksi pienempää pöytää, tuoleja, kaappeja, televisio ja radio. Päiväsalissa on piano, akvaario sekä kuusi taulua seinillä. Akvaariossa on pieniä kaloja. En nähnyt kertaakaan kenenkään vanhuksen kiinnittävän niihin huomiota esimerkiksi puhumalla niistä tai seuraavan kalojen elämää akvaariossa. Akvaariokalat tuntuivatkin olevan enemmän sisustuksellisia kotieläimiä. Päiväsalin pöydillä ja seinillä on esillä, ja ikkunoihin

on ripustettu perjantain Käden työt -tuokiossa tehtyjä askarteluja, kuten ystävänpäiväkortteja tai pääsiäiskoristeita, joissa näkyy vuoden kierto. Päiväsalin sisustus vaalean sinisine puhviverhoineen, luo kodikkuutta. Myös taulujen värimaailmaa hallitsevat erilaiset sinisen sävyt.

Vanhukset istuvat päiväsalissa kuin aseman odotushuoneessa, jossa kuka tahansa ohikulkija tai siellä hetken viivähtävä näkee ja kuulee vanhukset (Gubrium 1997, 9,12). Ainoastaan Pentti viivähtää silloin tällöin pyörätuolissaan istuen Osaston käytävällä päiväsalin ja käytävän rajalla tai oman huoneen oven lähetyvillä. Osaston sisustuksessa on pyritty rikkomaan laitospäiäisyyttä. Värimaailma vaihtelee vaaleista vihreiden, punaisten ja sinisten sävyistä kirkkaaseen punaiseen ja keltaiseen. Myös potilashuoneiden ovien väri vaihtelee. Niiden värit noudattavat usein huoneen tekstiilien väritystä. Vaaleanpunaisen oven takana on huone, jossa on vaaleanpunaiset väliverhot ja samaa sävyä olevat Laura Ashley -tyyppistä, brittiläistä romanttista tyyliä muistuttavaa kangasta olevat verhot. Käytävän varrelle on asetettu kaksi istuinryhmää, joissa on kummassakin pieni pöytä ja kaksi tuolia.

Päiväsalista avautuu ovi kylpyhuoneeseen. Hoitajat kuljettavat vanhuksia pesulle kylpyhuoneeseen. Kylpyhuoneen oven vieressä nurkkauksessa ja käytävän varrella säilytetään geriatriasia tuoleja ja pyörätuoleja. Kylpyhuoneen edusta toimii myös esiintymisareena Osaston juhlissa. Sanerakenteen yhteydessä Osaston perusrakenteet säilytettiin ennallaan. Suurimpana muutoksena on hoitajien kanslian uudistaminen päiväsalin avautuvaksi lasiseinäiseksi tilaksi.

Päiväsali.

Auki ja kiinni olevat ovet

Tutkimani Osaston ja eteisaulan välinen ovi on yleensä aina auki. Auki ja kiinni olevilla ovilla on symbolisia merkityksiä. Auki oleva ovi yhdistää, päästää ja kutsuu sisään kun taas suljettu ovi erottaa ja jättää ulkopuolelle (Simmel 1984, 10; myös Eräsaari 1995, 112-113). Avoin ovi viestittää potilasrakenteesta, sillä Osastolla ei voi asua esimerkiksi dementoituneita vanhuksia, jotka voisivat poistua kenenkään huomaamatta.

Myös potilashuoneiden ovet ovat auki lukuun ottamatta tilanteita, jolloin hoitajat ovat tekemässä hoitotoimenpiteitä. Näin ollen käytävällä kulkiessa voi helposti nähdä huoneisiin. Kolmen hengen huoneessa ei ole eteistä, vaan ovi avautuu suoraan huoneeseen. Sen sijaan käytävän toisella puolella olevissa kahden hengen huoneissa on pieni eteinen, jossa on vaatenaulakko ja pieni lavuaari. Jo pieni eteinen tuo huoneeseen kodikkuuden ja yksityisyyden tunnetta. Vaikka ovi käytävälle on auki, ei ohikulkija näe suoraan sisälle niin helposti kuin kolmen hengen huoneeseen. Vanhusten yksityisyyttä suojaavat väliverhot vuoteiden välissä. Usein nekin ovat auki, niin että käytävältä näkee vuoteessa olevat vanhukset, mikä siten rikkoo vanhusten yksityisyyttä.

Vanhusten näkyvillä pitäminen liittyy panoptisuuteen, jolla Michel Foucault (2005, 273-275; 280-281) viittaa ihmisten tarkkailuun ja vallankäyttöön. Panopticon on arkkitehtoninen väline, toimintamalli tai tila, jossa valvova silmä on joka puolella. Rakennus on jaoteltu tiloihin, joihin yksilöt on sidottu paikoilleen, jotta valvojien ja tarkkailijoiden avulla voidaan hallita täydellisesti tilassa olijoita ja säilyttää hierarkinen järjestys. Myös vanhukset ovat kuin näyteikkunassa, mutta he eivät aina itse näe tarkkailijoitaan. Huomasin myös itse kuuluvani tarkkailijoiden joukkoon, sillä kulkiessani käytävällä kurkin vaistomaisesti sisään avoimista ovista. Vasta jälkepäin havahduin pohtimaan, haluaisiko kukaan meistä, että joku ulkopuolinen henkilö katselee kotiimme sisälle ikkunasta tai avoimesta ovista. Ovet ja ikkunat ovatkin Simmelin (1984, 10) mukaan siinä mielessä sukulaisia, että niiden tarkoituksena on, että niistä yleensä nähdään ulos, mutta ei sisälle.

Ovien auki oloa ei voi kuitenkaan tulkita pelkästään vallankäytöksi, vaan myös vanhusten huolenpidon välineeksi. Auki oleva ovi voi merkitä vanhuksille turvaa ja mahdollisuutta saada tarvittaessa auttaja paikalle. Tätä kuvaa muun muassa Kristina Björklund (2003, 93) kertoessaan äidistään, jonka ainoa lohtu yksinäisinä hetkinä sairaalassa oli käytävälle avautuva ovi. Näkyvyys lisää vanhusten turvallisuuden tunnetta, sillä hoitajien on helppo ohi kulkiessaan tarkistaa, onko huoneessa kaikki hyvin.

Vanhukset hyödynsivät näkyvyyttä kutsumalla ohikulkijoita auttamaan itseään. Eräänä päivänä kuljen Sylvin huoneen ohi:

Sylvi: Tulkaa auttamaan, jalkoja peittämään.

Autan peiton hänen jalkojensa päälle ja sanon pari sanaa.

Sylvi: Kiitos, kiitos, ite kun en saa. (Havaintomuistiinpanot 7.2.2003)

Suljettu potilashuoneen ovi ja oven yläreunassa oleva punainen valo palaa merkiksi siitä, että hoitajat ovat huoneessa tekemässä hoitotoimenpiteitä. Suljettu ovi turvaa vanhuksen yksityisyyttä, antaa rauhaa, vapautta olla yksin ja vapauttaa ulkopuolisesta maailmasta (Marin 2003, 31). Toi-

saalta oven sulkeminen, sulkee pois myös vapaaehtoiset, maallikot, joita ei haluta saattaa yhteen hoitotyön maailman kanssa (ks. Peräkylä 1990, 66).

Lukitut ovet, joihin vanhukset ja vapaaehtoiset eivät pääse, vetävät rajaa eri toimijoiden välille. Ne osoittavat henkilökunnan ja potilaiden välistä hierarkista suhdetta. Kanslian ovi on lukossa silloin kun siellä ei ole hoitajia tai heillä on meneillään kokous tai raportti. Muita ovia, jotka ovat suljettui-
na, ovat pesutilojen ovet. Lukituilla ja suljetuilla ovilla suojellaan yhtäältä hoitajien työrauhaa mutta myös vanhuksia, sillä kansliassa säilytetään muun muassa potilasasiakirjoja. Oven ollessa lukittuna kukaan ei pääse lupaa kysymättä lukemaan potilasasiakirjoja tai käsiksi lääkkeisiin. Kanslian suljettu ovi kertoo siten myös siitä, että Osastolla noudatetaan sovittuja periaatteita.

Seisoin havainnointijaksosi aikana kahdesti hoitajien kanslian ovensuussa, mutta en käynyt koskaan kynnystä peremmällä. Seisoin ensimmäisen kerran kanslian ovella Elisan (vapaaehtoinen) kanssa selvittämässä Ilmarin pyynnöstä, onko hänen vaimonsa ilmoittanut milloin hän tulee tapaamaan miestään. Toisella kerralla Aaro, vapaaehtoinen, kaappasi minut kanslian oven edessä kainaloonsa ja huikkasi hoitajille kansliaan: *"Otin tämmösen tytön mukaan"*. En myöskään nähnyt kenenkään vapaaehtoisen menevän kynnystä peremmälle hoitajien kansliaan. Vaikka ovi on auki, se hahmotetaan hoitajien ja lääkäreiden alueeksi, johon vieraan ei ole lupa astua. (Peräkylä 1989; Silverman 2002, 62.)

Äänimaisema

Äänet sitoutuvat ja syntyvät aina jossakin tilassa, mutta vasta paikalle ominaiset äänet yhdessä toiminnan kanssa muodostavat äänimaiseman (Järviluoma ym. 2006, 7). Osaston äänimaisemaa hallitseva hiljaisuus yllättää minut. Vaikka potilashuoneiden ovet ovat auki, on tunnelma useimmiten hyvin rauhallinen. Jostain huoneesta kuuluu vanhuksen ääni, joka toistaa *"täti, täti, täti"*. Osaston perältä kuuluu partakoneen surinaa ja vaimeaa puheensorinaa. Uudisrakennuksen rakentamisen äänet kantautuvat Osastolle rikkoen ajoittain hiljaisuuden.

Kokemukseni rauhallisesta tunnelmasta johtunee ennen kaikkea siitä, että vietämme vapaaehtoisen kanssa suurimman osan Osastolla oloajasta vanhusten huoneessa. Tavallisimmin Osastolle tullessani päiväsalissa vallitsee hyvin seesteinen tunnelma. Siellä istuu yleensä vapaaehtoisen tullessa kolme tai neljä vanhusta. Sama hiljaisuus on päiväsalissa myös iltapäivällä kun vanhukset ovat omissa huoneissaan lepäämässä. En myöskään tunnistanut kiireen tuntua hoitajissa, enkä nähnyt kenenkään työntekijän ottavan juoksuaskeleita käytävällä. Rauhallisuutta tilaan luo myös se, että vain harva Osaston vanhus pystyy liikkumaan itsenäisesti.

Marjatta Marinin (2003, 34) mukaan myös hiljaisuus kuuluu äänitilaan. Hiljaisuudessa on olemassa kolme tasoa, joista ensimmäinen on kielen tason hiljaisuus, jossa puheen tauot rytmittävät kommunikointia, antavat tilaa ajatuksille, läsnäololle ja kuuntelemiselle. Myös vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamisissa vallitsee hidas rauhallisuus, jossa puhujalla on aikaa odottaa sanatontakin viestiä. Toinen hiljaisuuden taso on tyhjyys, jollaista voi olla kaiken puuttuminen laitoksessa, jolloin vanhuksen oma elämänhistoriakin on näkymättömissä ja kaikki tuttu ja turvallinen puuttuvat. Tämä ei kuitenkaan tarkoita positiivista tyhjyyttä, joka mahdollistaisi uuden luomisen. Osaston hiljaisuuden voi tulkita passiivisuudeksi, jolloin ei ole puhuttavaa ja yhteisön sisäinen järjestys ja säännöt on sisäistetty jopa niin, että on opittu kontrolloimaan myös omaa äänenkäyttöä. Hiljaisuuden voi tulkita myös tapahtumattomuudeksi. (Uimonen 2006, 57,65.) Kolmas hiljaisuuden

kokeminen tilassa merkitsee kaikkeutta, mikä on metafyyssistä, täydellistä ymmärtämistä, eheyttä ja ykseyttä. Esimerkiksi luonnon hiljaisuus voidaan kokea eheytenä ja ykseytenä. (Marin 2003, 34.) Tätä luonnon hiljaisuuden kokemusta vain harva Osaston vanhus pääsee kokemaan.

Osaston hiljaisuudessa erottuvia ääniä ovat television, radion ja potilashuoneiden hälytyskellojen äänet. Äänekkäintä Osastolla on päiväsalissa juuri ennen lounasta, jolloin ruokailua odottavat vanhukset autetaan ruokapöydän äärelle. Radio tai useimmiten televisio on lähes aina auki päiväsalissa, vaikka kukaan ei erityisesti näytä kuuntelevan tai katselevan ohjelmia. Suhtauduin aluksi aina auki olevaan televisioon kriittisesti, mutta televisiolla osoittautui olevan myös osallistava merkitys, mitä kuvastaa seuraava katkelma havaintomuistiinpanoistani.

Istun päiväsalissa pöydän ääressä. Tavalliseen tapaan televisio on auki. Paavo istuu vakiopai-kallaan geriatrisessa tuolissa kasvot televisioon päivä suunnattuna. Tuolin pöydällä on Valitut palat -lehti, jota Paavo selailee. Televisiossa on meneillään formulakisoista kertova ohjelma, jossa mainitaan Mika Häkkisen nimi. Paavo reagoi tähän välittömästi. Paavo ojentaa käten-sä televisiota kohti ja äänтелеe "hmm, hmm, hmm" ja kääntää katseensa muihin päiväsalissa istuviin. Hän toistaa tämän saman monta kertaa. (Havaintomuistiinpanot 7.11.2003)

Televisio herättää positiivisia muistoja, jotka saavat Paavon innostumaan ja jonka hän kertoo omalla tavallaan muille läsnäolijoille. Hän tunnistaa kuuluisan urheilijan nimen ja haluaa jakaa sen huoneessa olijoiden kesken. Potilashuoneen soittokellon ääni, jolla vanhus voi kutsua hoitajan luokseen, erottuu selkeästi muista äänistä. Minusta ääni on epämiellyttävä. Joskus se soi lukuisia kertoja, mutta kukaan päiväsalissa istuvista vanhuksista ei näytä reagoivan siihen. Oletan, että he ovat jo niin tottuneet soittokellon ääneen, että eivät enää edes kuule sitä. Tähän viittaa myös Katri (vapaaehtoinen), joka kertoo minulle, ettei usko vanhusten kovasti häiriintyvän soittokellosta tai toisten vanhusten tuottamista äänistä: *"Vanhukset oppivat sulkemaan korvansa."* Soittokello on osa instituution äänimaailmaa, joten se ei loukkaa Osaston tavanomaista sosiaalista järjestystä (Uimonen 2006, 56-57).

Vaatteet osana identiteettiä

Laitoksessa hyväksytään tietyt toimintatavat, kuten pukeutuminen, osaksi arkitodellisuutta, jolla tuotetaan samanaikaisesti asukkaille laitosidentiteetti. Kuten niin usein pitkäaikaishoidossa myös Osastolla käytetään päivittäin vaaleansinisiä ja vaaleanpunaisia kaksiosaisia sairaalapyjamia. Ne ovat joustavaa trikookangasta, jotka on helppo pukea vanhuksen päälle. Joinakin päivinä saattaa miehellä olla yllään vaaleanpunainen pyjama, mikä rikkoo tyypillistä kulttuurista pukeutumiskoodia. Sen sijaan nainen puettuna vaaleansiniseen on kulttuurisesti sopivaa. Sairaala-vaatteet ovat kaikkien yhteisessä käytössä ja niitä käytetään sekä päivisin että öisin. Laitosasukkaan univormun täydentää pyjaman päälle puettu sairaalan kylpytakki. Osastolla pyritään kuitenkin korostamaan vanhuksen sukupuolta ja yksilöllisyyttä pyjaman päällä olevien omien shaalien, villatakkien tai aamutakkien avulla. Jollakin vanhuksella puolestaan on päässään persoonallinen virkattu myssy, leveälierinen hattu tai huivi leuan alle sidottuna.

Vaikka vanhusten pukeutuminen herätti minussa kysymyksiä, ei sillä todennäköisesti ole suurta merkitystä heille itselleen (Routasalo 1990, 115-116). Merkitystä on tosin vaikea arvioida, sillä vaatteen ovat se näkyvä osa meistä, minkä toiset ensimmäisenä näkevät. Julia Twigg (2007, 285-286, ks. myös Iltanen 2007) kritisoi sosiaaligerontologiaa siitä, ettei ikääntyvien pukeutuminen ole juurikaan kiinnostanut tutkijoita, vaan se on koettu liian pinnalliseksi. Vaatteilla, kuten muillakin näkyvillä asioilla luodaan identiteettiä. Erityisesti sairaalavaatteilla alleviivataan vanhuksen kyvyttömyyttä ja ruumiillistetaan vanhus potilaaksi ja riisutaan konkreettisesti omasta identiteetistään (Utriainen 2006, 58). Sairaalavaatteet hyväksytään toki normaalina, tilanteeseen liittyvänä pukeutumisena pitkäaikaishoidon ruokapöydässä, mutta ne eivät olisi sopivia esimerkiksi ravintolan ruokasaliin. Terhi Utraisen (2006, 29, 38) mukaan vaatteet ovat roolivaate, johon samastutaan. Yhtenäisillä sairaalavaatteilla vanhus ruumiillistetaan potilaaksi ja viestitään kyvyttömyyttä, toimettomuutta ja sukupuolettomuutta. Toisaalta vanhukset eivät välttämättä koe sairaalavaatteita toiseutena, koska myös muut Osaston potilaat pukeutuvat samalla tavalla.

Pukeutuminen on myös persoonallisuuskysymys. Jos vanhus on tottunut koko elämänsä ajan pukeutumaan huolitellusti, hän on mahdollisesti halukas kiinnittämään huomiota pukeutumiseensa myös laitoshoidossa. Tähän viittaa myös Irja kertomus vanhuksesta, jota hän kävi vuosia sitten tapaamassa säännöllisesti. Tapaamisiin liittyi aina kahvittelu alakerran kahviossa. Vanhus halusi olla aina "tip-top".

"Niin tuntuu pahalta kun mä häntä vein ja kun tiesin, että ihmisellä on. Se ei olis ollu rahasta kiinni. Olis ollu, että olis ollu kengät, kun aamutossuissa. Tämöiset käytännön asiat mistä tiesi, että miten voidaan kohdella jotain ihmistä. Siinä tuli semmonen, että olis tuntunut, että pitäis olla jollakin, että tähän vaikuttamaan. Mutta eihän, näihinhan ei pysty, näähän on hyväksyttävä ja olla niinku puolueeton siinä tilanteessa. Et kun mä taas tiesin, että ostettiin sävy sävyyn takit ja hatut ja viimesen päälle pukeutu ja sano sitten, että kato nyt minkälaiset vaatteet mulla on. Että huomas vielä ja sano siitä. Se tuntuu niin, oli semmonen ristiriita."
(Irja, vapaaehtoinen.)

Irja kertomus tuo esille sen, miten vapaaehtoinen voi joutua välikäteen vanhuksen ja omaisen välisessä suhteessa. Vapaaehtoinen näkee tilanteita, jossa kokee vanhuksen kärsivän, mutta ei voi puuttua asiaan. Koskettavimpana Irja kokee sen, että vanhus itse ymmärtää tilanteen ja häpeää omia vaatteitaan ja aamutossujaan. Irja kokee, että vanhuksen identiteetti on riisuttu, vanhusta on loukattu, eikä hänen toiveitaan ole kunnioitettu.

5.3 AIKA-TILAPOLKUJEN YHTEENSOVITTAMINEN

Osastolla sovitetaan yhteen työntekijöiden, vapaaehtoisten ja vanhusten aikalogiikat, jotka eroavat toisistaan. Työntekijöiden aika on sopimuksellista aikaa, jota määrittää työntekijöiden päivittäinen työaika. Sairaalavapaaehtoisten käyttämä aika Osastolla on sitoumuksellista aikaa, joka perustuu heidän vapaaehtoiseen sopimukseen henkilökunnan kanssa. Sen sijaan vanhuksilla ei olekaan muuta kuin aikaa, jolloin keskeistä on enää saada aika kulumaan. (Jyrkämä 2001b, 134-137.) Heille aika voi olla pysähtynyt tai se on menettänyt kokonaan merkityksensä. Ajan kokemiseen vaikuttaa erityisesti se, millaisia merkityksiä tilanteeseen liittyy. Jokin aikalogiikka, kuten hoitajien työtehtä-

vien aikataulu, voi nousta päällimmäiseksi ja peittää muut alleen. (Viljaranta 1991, 34; Gubrium 1997, 9; Liikanen 2003, 99.)

Osaston arkisen toiminnan aika-tilapolut liittävät hoitajien, vapaaehtoisten, omaisten ja muiden toimijoiden tekemisen Osaston kontekstiin. Osaston päiväohjelma rakentuu hoitajien työaika-
taulun mukaisesti, mitä määrittävät ruoka- ja kahvitaumat, lääkkeiden jako, hoitotoimenpiteiden ja pesujen aikataulut, hoitajien kierrot potilashuoneissa, raportin kirjoittaminen ja raportointi työvuorojen vaihtuessa (De Veer & Kerkstra 2001). Erityisesti ruokailu on rutiini, joka rytmittää aikaa toistuen päivä päivältä samalla tavalla. Toisaalta rutiinit, kuten ruokailun säännönmukaisuus auttavat vanhuksia jäsentämään aikaa, joten se toimii myös kellona vanhuksille. (Gubrium 1997; Liikanen 2003) Osaston hoitohenkilökunnan päiväohjelma (taulukko 1) sisältää virallisen ohjelman lisäksi kätkeyn ohjelman (Hidden Program), joka sisältää paikkaan ja sosiaaliseen organisaatioon liittyvät säännöt (Diaz Moore 2004, 297-320). Kätkeyty ohjelma pitää sisällään sääntöjä, joista ei varsinaisesti puhuta, mutta jotka näyttäytyvät arjessa. Tätä ilmentää muun muassa se, että ruokailijoiden odotetaan olevan valmiina ruokapöydän ääressä päiväsalissa ennen ruokakärryn tuloa.

Hoitajien päiväohjelma

Taulukko 1.

7.00	<i>Raportti</i>	16.30	<i>Päivällinen</i>
7.15	<i>Aamutoimet</i>	17.30	<i>Henkilökunnan ruokailu</i>
8.00	<i>Aamupala</i>	17.50	<i>Toimistotyöt</i>
9.30	<i>Aamutoimet jatkuvat</i>	18.00	<i>Iltakierto</i>
11.15	<i>Kirjaaminen</i>	20.30	<i>Kirjaaminen</i>
11.30	<i>Lounas</i>	21.15	<i>Raportti, arviointi</i>
12.30	<i>Henkilökunnan lounas</i>	21.30	<i>Kierto</i>
13.00	<i>Päiväkierto</i>	23.00	<i>Kahvi</i>
13.45	<i>Raportin kirjoittaminen</i>	23.30	<i>Lääkkeenjako</i>
14.00	<i>Raportti</i>	01.00	<i>Yökierto</i>
14.45	<i>Lääkkeet</i>	04.30	<i>Aamukierto</i>
15.00	<i>Iltapäiväkierto</i>		

Osaston henkilökunnalla ja vapaaehtoisilla on pitkä yhteinen historia vapaaehtoisuuden ja ammatillisen työn yhteensovittamisesta. Hoitajien ja vapaaehtoisten polut (taulukko 2) kohtaavat konkreettisesti muun muassa ruokailun yhteydessä kun vapaaehtoiset hakevat ruokatarjotinta vanhukselle, ja kun he syöttävät vanhusta huoneessa, jossa hoitajat auttavat ruokailussa muita vanhuksia.

Jokaiselle vapaaehtoiselle on nimetty omat ”nimikkovanhukset”, joita he käyvät säännöllisesti tapaamassa. Osa heistä käy Osastolla ennalta sovittuna aikana ja osa oman aikataulunsa mukaisesti. Sovittuna aikana käyvät vapaaehtoiset tulevat Osastolle noin kello 10 ja viiپیvät useimmiten kello 13 saakka. Noin kello 10.00 tienoilla alkavat aamutoimet olla osittain valmiina, jolloin päiväsalit täyttyvät vanhuksista. Kello 11.30 aloitetaan ruokailu, jolloin vapaaehtoiset auttavat vanhuksia ruokailussa. Vapaaehtoisten tullessa Osastolle noin klo 10–13 päiväsalissa elämä on vilkkaammillaan. Sen sijaan käytyäni Osastolla kolme kertaa klo 14–16 välisenä aikana, ei päiväsalissa ollut ketään.

Vapaaehtoisten viikko-ohjelma osastolla

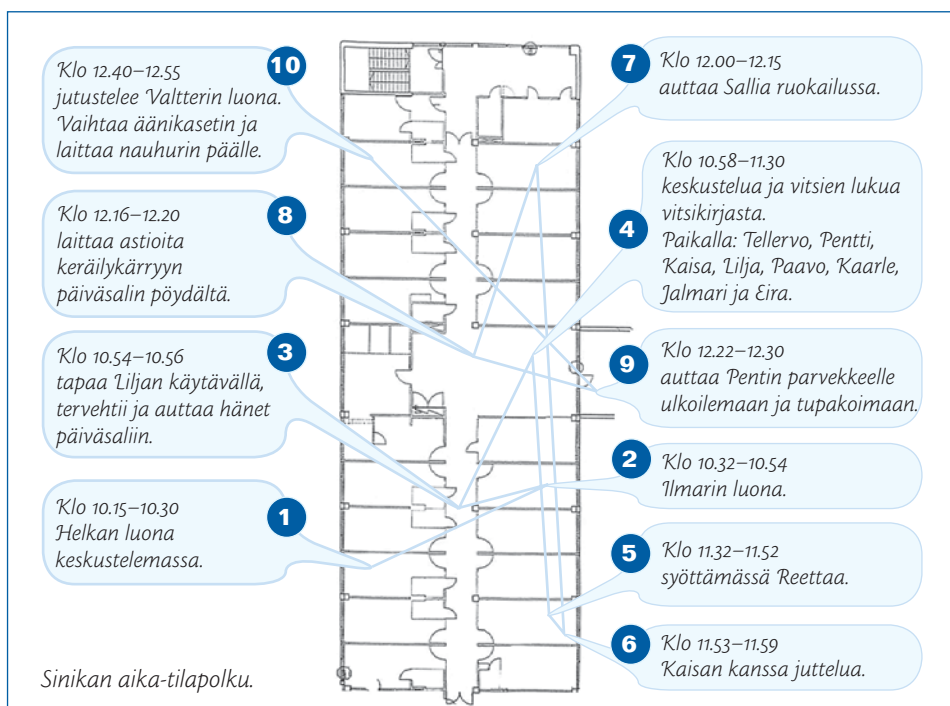
Taulukko 2.

Maanantai klo 10.00–10.30	Elisa, laulutuokio päiväsalissa
Tiistai klo 10.00–13.30	Katri
klo 10.00–13.30	Sinikka, ryhmätuokio päiväsalissa
Keskiviikko klo 10.00–13.00	Elisa
Torstai klo 10.00–13.00	Silja
klo 10.30–11.00	Jumppahetki (kerran kuukaudessa)
1ltapäivän aikana	Sinikka, kirjastoystävänä
Perjantai klo 10.00–11.30	Viriketoimintaryhmä (Käden työt -ryhmä)
klo 10.00–12.30	Sisko
Lauantai klo 11.00–12.30	Aaro
Sunnuntai klo 11.00–12.30	Aaro

Irja ja Vappu käyvät osastolla viikoittain oman aikataulunsa mukaisesti. Ero toimii juhlien ja tapahtumien järjestäjänä. Kaksi saattohoitoa tekevää vapaaehtoista vierailee Osastolla tarvittaessa.

Vapaaehtoisten viikko käynnistyy maanantaisin Elisan (vapaaehtoinen) vetämällä laulutuokiolla alkaen klo 10.30. Sinikan (vapaaehtoinen) vetämä ryhmätuokio tiistaina ja Käden työt -tuokio perjantaina rytmittävät vanhusten viikkoa. Jumppahetki ja juhlat ovat osa virikkeellistä arkitoimintaa. Kuviossa 2 havainnollistan Sinikan päivää Osastolla.

Kuvio 2.

Sinikka ehtii noin kolmen tunnin aikana tavata yhteensä kolmetoista vanhusta. Hän lukee vitsejä, vaihtaa äänikasettia, juttelee, syöttää kahta vanhusta, toimittaa pieniä askareita vanhusten pyynnöstä ja kerää lounasastioita päiväsalin pöydältä ja vanhusten huoneista astioiden keräilykärryyn. Vaikka vanhuksen ja Sinikan yhdessäolon hetki saattaa olla vain lyhyt kohtaaminen, voi sillä olla hyvin suuri merkitys vanhukselle (Mellow 2007, 464).

Myös hoitajat kertovat arvostavansa vapaaehtoisten työtä ja kokevat sen tukevan hoitohenkilökunnan työtä. Yksi hoitajista sanoittaa sen seuraavasti: *"Auttaahan he tavallaan hoitotyössäkin, kertoo meille, esimerkiksi jos potilaalla on jonkinlainen tarve."* Toinen hoitaja puolestaan painottaa vapaaehtoisen läsnäoloa Osaston päiväsalissa aamupäivällä: *"Meillä kello kymmentä odotellaan aika kiivaasti. Kun vapaaehtoiset tulee, niin tietää sitä, että päiväsalissa on joku, joku on seurana, auttajana. Meillä on ollut hirveen paljon hyötyä vapaaehtoisista."* Myös Silja (vapaaehtoinen) kokee auttavansa hoitajia vaikka arvioi antamansa avun vähäiseksi:

"Me ollaan tommonen ylimääräinen. Me ei varmaan tehdä yhtään semmosta, mikä ei muuten tulis tehtyä. Mut me ollaan semmonen pieni apu. Sillä tavalla annettu ymmärtää, että me ollaan arvokkaita. Vaikka sitä mä olen aina sanonut, että mä olen ikään kuin omaisen korvike. Enkä mä pyrikään tekemään mitään hoitavaa työtä, muuten kuin sen mitä omaisenkin tekisi." (Silja, vapaaehtoinen)

Luottamuksellinen suhde hoitohenkilökunnan ja vapaaehtoisten välillä on syntynyt pitkäaikaisen yhteistyön aikana. Vapaaehtoistoiminnan käynnistyessä vapaaehtoiset koettiin jopa uhkaksi. Hoitajat myöntävät, että heillä meni miltei vuosi ennen kuin he oivalsivat vapaaehtoistyön merkityksen ja sen, että myös vanhukset odottavat vapaaehtoisten tulevan. Eräs hoitaja kertoo: *"Enää ei ole sellasta, niinku alussa oli, että he tulee tavallaan meille niinku uhkaksi tänne, et vievät työn meiltä. Mutta se on sitä kun ei tiedetty, mitä se on."*

Hoitajien kokemusten taustalla on todennäköisesti halu varmistaa, että vanhusten hoitotyössä toimijat ovat ammattilaisia. Näin ollen on ymmärrettävää, että vapaaehtoistyön käynnistyessä vapaaehtoisten rooli Osastolla herätti keskustelua. Tänä päivänä kuitenkin omaisten ja läheisten jopa edellytetään ottavan yhä enemmän vastuuta vanhusten hoivasta. Useissa pitkäaikaishoidon yksiköissä toivotaankin, että omaiset auttaisivat vanhuksia muun muassa ruokailussa. Aaro Harjun (2005, 74) mukaan on myös totta, että vapaaehtoinen auttaminen on edelleenkin vanhusten kodeissa ja laitoksissa vielä meillä ja myös muissa Pohjoismaissa uusi ilmiö.

Vapaaehtoistyön periaatteisiin Osastolla kuuluu, etteivät hoitajat kerro vanhusten sairauksista vapaaehtoisille, eikä vapaaehtoisilla ole lupaa lukea vanhusten potilasasiakirjoja (myös Mellow 2007, 462). Kuten seuraavassa Irjan puheenvuorossa tulee ilmi, vapaaehtoiset toivoisivat, että heille kerrottaisiin hieman vanhuksen taustasta ja toiveista.

"Ja hänkin on semmonen vanha tuttu. On, on ja tässä viimesen vanhuksen niin tää mies halus kertoo heidän taustojaan. Tuota varsinkin kun näin on, että huonosti (vanhus) juttelee ja välillä ei saa mitään selvää, niin tietää mistä, henkilö puhuu. Että vähän tietää taustasta, ei sitä tartte tietää sairautta, eikä muuta, mutta mistä henkilöstä on kyse. Sanotaanko, että en mä koe, että se on mitään uteliaisuutta, vaan että se on sen keskustelun kannalta helpompaa." (Irja, vapaaehtoinen)

Vapaaehtoiset oppivat tuntemaan vanhuksen elämänhistoriaa joko vanhusten itsensä tai omaisten kertomana. Irjan puheesta käy ilmi, miten erityisesti niiden vanhusten kanssa, joilla on vaikeuksia puhua, voi olla joskus vaikeaa löytää yhteistä puheenaihetta.

Yhteistyö hoitajien ja vapaaehtoisten välillä on vuosien kuluessa kehittynyt saumattomaksi. Hoitajat kuvaavat rinnakkaiseloa vapaaehtoisten kanssa kumppanuudeksi ja yhteistyöksi, jossa "raamit on sovittu". Tärkeintä on vapaaehtoisten oman paikan löytäminen.

"Se taitaa olla just se A ja O, että me ollaan sovittu nää, että mitä kukin tekee, että he eivät niinku oo meidän jatke hoitotyössä, vaan me hoidetaan se hoitotyö ja he ovat siinä kumppanina. Mehän sovitaan näissä koulutuksissa, että missä menee se ammattityö ja missä kukakin työskentelee." (Hoitaja)

Koulutuksella hoitaja viittaa vapaaehtoistyön kurssiin ja Osaston henkilökunnan ja vapaaehtoisten yhteisiin tapaamisiin. Keskusteluissa tulee esille myös hoitajien, omaisten ja vapaaehtoisten erilaiset roolit.

"Vaikka meitä hoitajia olis kuinka monta, niin me ei kyettäis sellaseen samaan suhteeseen kuin nää vapaaehtoistyöntekijät, elikkä se on hirveen hyvä kun siellä on pitkiä, hyvin kiinteitä suhteita. Mutta ne (vapaaehtoiset) on monelle myös sellaisia ystäviä, koska heiltä puuttuu ystävä. Mun mielestä hoitotyöntekijänä, työntekijänä työyhteisössä sä et pysty tuottamaan samanlaista suhdetta kuin vapaaehtoistyöntekijä pystyy tuottaan. Siellä voi olla jotain semmoisia, esimerkiksi perhesuhteeseen liittyviä asioita, tai niistä on vaiettu. Että tämmösen saman ikäsen vapaaehtoisen kanssa pystyy avautumaan ja keskustelemaan." (Osastonhoitaja)

Vanhuksen ja hoitajan suhde on ammatillinen, kun taas vanhuksen ja vapaaehtoisen välinen suhde perustuu ystävyyteen ja vertaisuuteen. Sekä vanhukset että vapaaehtoiset tuovat suhteeseen kokemuksellisen tiedon. Näin ollen voi päätellä, että vapaaehtoisen tuottama sosiaalinen tuki eroaa hoitajan antamasta tuesta. Olennaista vanhuksen näkökulmasta on kuitenkin se, että vapaaehtoiset ja hoitajat pyrkivät samaan päämäärään.

Pakottava ympäristö

Laitoksessa asuva vanhus voi kokea olevansa uudessa roolissaan Osastolla joko osallinen tai sivullinen. Osalliselle ympäristö tai paikka on osa itseä, kun taas sivullinen tarkastelee sitä etäisyyden päästä, ulkopuolelta. Ihmisen alueellinen identiteetti liittyy hänet tilaan ja tekee siitä paikan. Juuri henkilökohtaisten kokemusten kautta paikasta tulee osa vanhuksen omaa kokemusmaailmaa, subjektiivinen kokemus. (Haarni ym. 1997, 17-18.) Useat Osaston vanhukset ovat asuneet kotikaupungissaan jopa vuosikymmeniä, joten heille on muodostunut alueellinen identiteetti jaetuista kokemuksista, yhteisistä näkemyksistä paikan luonteen suhteen ja sen erityispiirteistä.

Osastolla asuvien vanhusten aika-tilapolut ovat hyvin rajallisia. Aika-tilapoluilla tarkoitetaan erilaisia kulkureittejä, joiden kautta tila tulee elettyksi. Sen sijaan tilan merkitykset muotoutuvat osittain tekemisen ja toistamisen kautta (ks. Saarikangas 2006, 18-19). Vanhusten liikkumista rajoittavat vanhusten oma fyysinen toimintakyky ja Osasto hoitoympäristönä. Vanhukset ovat riippuvaisia hoitajista, jotka tulevat pesemään, auttamaan pukeutumisessa, nostavat pyörätuoliin, vievät päiväsalin ja päiväsalista takaisin huoneeseen. Se, että hoitajat eivät aina pääse omien työtehtäviensä vuoksi auttamaan vanhuksia välittömästi tekee hoitoympäristöstä vanhuksen näkökulmasta ”pakottavan ympäristön” (Sand 2003, 135-136).

Vanhusten reitit Osastolla voi kategoroida kolmeen ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat vanhukset, jotka liikkuvat itsenäisesti Osastolla kävellen, pyörätuolin tai rollaattorin avulla. Tutkimusjaksojen aikana Osastolla oli kaksi vanhusta, jotka pystyivät liikkumaan itsenäisesti ilman apuvälineitä. Toinen heistä olikin ”liian hyväkuntoinen” asumaan Osastolla ja muutti jonkin ajan kuluttua palveluasuntoon. Ainoastaan Vieno pystyi menemään itsenäisesti pyörätuolilla terveyskeskuksen ensimmäisessä kerroksessa olevaan kahvioon. Pentti pystyi liikkumaan itsenäisesti pyörätuolilla, mutta tarvitsee toisten apua mennäkseen parvekkeelle tai rakennuksen ulko-oven edessä olevalle tupakkapaikalle tupakoimaan. Toisen ryhmän muodostavat vanhukset, jotka käyvät päiväsalissa lähes päivittäin, mutta tarvitsevat apua päästäkseen sinne. Kolmas ja suurin ryhmä, ovat vanhukset, jotka viettävät kaiken aikansa huoneessa, vuodepotilaana sairaalasängyssä ja poistuvat huoneestaan vain kerran viikossa suihkupaarilla kylpyhuoneeseen.

Jalat symbolisoivat pitkäaikaishoidossa kehon vanhenemismuutoksia ja fyysisen toiminnan rajoituksia. Ruumis ikään kuin pettää ennen aikojaan. Salli pukee sen sanoiksi seuraavasti: *”Jo vanha ruppana. Jalat meni.”* Vapaaehtoiset kuvaavat puheessaan vanhuksia termeillä väsynyt tai *”sellanen pitkäaikainen”*. Vapaaehtoisten vieraillessa vanhusten huoneissa, he kysyvät usein vanhuksen kuumia. Vuoropuhelu toistuu hyvin usein samansuuntaisena:

Katri (vapaaehtoinen): Mitäs tänne kuuluu?

Saimi: Ei nyt hyvää ainakaan.

Anne: Että kohtuullista kuitenkin.

Saimi: Mitä sitä nyt sairaalle ihmiselle kuuluu?

(Havaintomuistiinpanot 15.11.2003)

Vapaaehtoiset muistelivat usein, miten vanhus saattoi olla vielä jonkin aikaa sitten virkeä, mutta sitten vanhusten "kunto on mennyt alaspäin." Sinikka pohti omaa suhtautumistaan vanhuksiin seuraavasti:

"Ja sitten tietysti kun on jo tähän ikään elänyt ja nähnyt monelaista, niin ei mua sillälailla shokeerannu. Sitä on jo nähnyt elämää ja ollu sairaaloissa tietysti itekki. Vaikka se on toisaalta ihan erilaista kuin olla tälläsellä vuodeosastolla. Ja kun ite vanhenee. Et varmaan nuorempana ehkä en olis tullu sitä ajatelleeksi. En mä sitä ajattele koskaan, että mua joku tulis sitte katsomaan joskus, että mä sen vuoksi tätä. Ei sellasta vastavuoroisuutta oo, enkä mä sitä ajattele. Ja eihän sitä kukaan tiedä omasta elämästä." (Sinikka, vapaaehtoinen)

Pitkäaikaishoidossa asuvien vanhusten päivät ovat pääasiassa istuskelua, odottamista ja tekemättömyyttä (Jyrkämä 1997, 227-228). Vähitellen vanhus alistuu ja oppii avuttomaksi, mikä näyttyy motivaation puutteena, passiivisuutena, kognitiivisten taitojen alentumisena, pelkona ja myöhemmin masentumisena. (Nyström 1994, 127,131; Marin 2003, 41.) Vaarana on, että vanhus vetäytyy vähitellen omaan kuoreensa ja sulkee lopulta pois ulkoisen maailman kokonaan, jolloin hänestä tulee oman elämänsä sivusta katsoja (Gillian 2002, 346). Kun vanhus on riittävän pitkään laitoksessa, hän etäännyy normaalista arjen toiminnoista niin, että on kykenemätön selviytymään itsenäisesti ja tulee yhä riippuvaisemmaksi toisten avusta (Goffman 1961, 23).

Sairaalamailmassa odotetaan potilaan asettuvan ”potilaan roolin”, mikä ohjaa opittuun avuttomuuteen ja passiivisuuteen. Etenkin ikääntyvät valitsevat passiivisen roolin ja luovuttavat vastuun itsestään asiantuntijoille. Vanhuksilta riisutaan paitsi aikaisempi ammatillinen rooli myös asema rouvana, herrana, äitinä, isänä tai isovanhempänä. Vanhukset omaksuvatkin uuden roolinsa potilaana nopeasti, mikä välittyy myös heidän puheestaan. He pyrkivät sietämään sairauksien tuomaa haittaa ja kärsimystä, koska täydellistä tilanteesta selviämistä ei ole. Tätä Goffman (1961, 28-29; 1997, 18-19) kuvaa laitokseen muuttavan ihmisen yksilöllisen identiteettikaluston riisumiseksi. Laitoksessa asukas ei pysty antamaan itsestään normaalia, tavallista kuvaa, vaan vetäytyy avuttomuuteen. Laitos rajaa myös vanhuksen itsemääräämisoikeutta, toiminnan vapautta ja autonomiaa. (Goffman 1961, 47.)

Laitoksessa vanhukset luovuttavat kontrollin omasta ruumiistaan henkilökunnalle (Petronia & Kovach 1997). Laitoksessa vanhukset ovat oman ruumiinsa vankeja mikä yhdistetään helposti mielen kyvyttömyyteen. Ruumis on eräänlainen mielenvankila, jonka vanhus tuntee vieraaksi, mutta jonka kanssa on pakko elää. (Utriainen 1999, 38, 51-52; Saarenheimo 2001, 283.) Vanhuksilla vaikuttaa kuitenkin olevan realistinen kuva omasta tilanteestaan ja myös siitä, että hoitopaikka on viimeinen. Vaikka vanhus on jatkuvasti vuoteessa, jo se, että hänen asentoaan vaihdetaan säännöllisesti, ja hänet autetaan ulos huoneesta, ja vanhus pääsee ulkoilemaan tai käymään kotona, vahvistavat hänen kokemusta pärjäämisestään. (ks. Routasalo 1990, 115-116.)

Odottaminen on laitosasumisessa osa päivittäistä rutiinia samalla tavalla kuin joka aamuinen peseytyminen. Peseytyminen kuitenkin tuottaa vanhuksille hyvinvointia, kun taas esimerkiksi sen odottaminen, että joku tulee auttamaan pukeutumisessa, vähentää vanhuksen hyvinvoinnin kokemusta (De Veer & Kerkstra 2001). Osa vanhuksista istuu päiväsalissa noin kello 10–13 välisen ajan, mikä tuntuu vanhuksista liian pitkältä ajalta.

Vanhusten väsyminen istumiseen tulee esille myös havainnointijaksosi aikana. Vanhus ei jaksaisi istua enää yhtään hetkeä päiväsalissa ja ryhtyy vaatimaan pääsyä omaan huoneeseensa: *”Viekää minut pois! Viekää minut pois! En jaksa!”* (Havaintomuistiinpanot 14.2.2003). Eräässä toisessa tilanteessa ahdistuneen oloinen vanhus istuu päiväsalissa, repii sanomalehteä ja vaikeroi: *”Voi Herra Jumala! Miksi minä tulin tänne? Sanon minä, lähen kyllä kävelemään täältä. Millaisia ihmisiä täällä on?”* (Havaintomuistiinpanot 18.3.2003). Useimmiten vanhukset kuitenkin jaksavat odottaa kärsivällisesti. Silja ihmetteli tätä ääneen:

”Mutta kyllä minä myöskin joskus ajattelen, että kyllä nämä ovat valtavan hienoja ihmisiä, että kun ne on kärsivällisiä, kun ne joutuu joka asiaa odottamaan. Ruokaa, kaikkea, voinko mä lähteä, pääsenkö mä sänkyyn takas. Mut elämä on opettanut ja varmaan tää sairastaminenkin, että on sitten, että suostuu siihen jatkuvaan odottamiseen. Ja, että täytyy pyytää.”
(Silja, vapaaehtoinen)

Aivan kuin odottamista ei olisi jo kylliksi, odottavat vanhukset myös Osastolta poispääsyä tai kuolemaa. Pertti Koistinen (2003, 139-140) luonnehtii vuodepotilaina olevien vanhusten tilaa rajatilaksi. Hän kuvaa, miten vanhukset ovat käyneet pitkään taistelua terveyden ja sairauden välillä. Ja kun lopullista pesäeroa ei ole tapahtunut, he ovat ikään kuin jääneet matkan varrelle odottelemaan:

"He ovat rajamailla myös siinä mielessä, että he ovat joutuneet askel askeleelta luopumaan omasta kodistaan ja omin voimin pärjäämisestä. Nyt he elävät yhä enemmän toisten tuottaman avun varassa tai ovat siitä täysin riippuvaisia. Rajalla liikkuminen siis tarkoittaa näiden naisten kohdalla myös sitä, että elämässä ollaan kiinni enää vain hitaaksi käyneen ja katkeilevan hengityksen avulla." (Koistinen 2003, 140.)

Riisuttu laitoskoti

Vanhuksen oma, yksityinen tila rajoittuu sänkyyn, pöytään ja pieneen vaatekaappiin. Sängyt ovat sähköisiä sairaalasänkyjä, joiden päätyyn on kiinnitetty vanhuksen nimi. Pöydässä on hälytysjärjestelmä, jonka avulla voi kutsua hoitajan paikalle. Muuttaessaan pitkäaikaishoitoon vanhus joutuu luopumaan paitsi kotona asumisesta, myös lopullisesti omasta kodistaan (Gubrium 1997, 84-85). Vanhuksen on hyväksyttävä, että koti on Osastolla, kun kotona ei enää selviydy.

Enkin kahden tai kolmen hengen huoneessa vanhuksen yksityisyys on vähäistä. Sänkyjen välissä oleva verho suojaa vanhusta katseilta, mutta ei ääniltä. Oikeutus yksityisyyden rikkomiseen riippuu siitä kuka huoneeseen menee. Jos hoitaja menee vanhuksen huoneeseen auttaakseen häntä ruokailussa, hoitaja ei loukkaa vanhuksen yksityisyyttä, koska hänen käynnillään on ammatillinen tehtävä auttaa vanhusta. (Gubrium 1997, 9.) Myös vapaaehtoisten vierailuilla vanhusten huoneissa on lupa ja tarkoitus. Tosin vanhuksen elämä omassa kodissakin on saattanut olla jo pitkään ammattilaisten tukemaa ja vanhuksen oman sängyn ympärille keskittyntä. Vanhus on oppinut lukuisten kotona käyneiden auttajien myötä laitospaiseen elämiseen, jossa "ovet ovat aina auki" työntekijöille. (Vilkko 2000, 224; myös Kuronen 2007.)

Päivi Elovainio (1995) on määritellyt laitoksen kodiksi kutsumisen minimivaatimuksiksi seuraavat: pitää olla nimi, lukko ja ovikello ovesa, oma WC, omat tavarat ja kalusteet. Edes näiden kriteerien perusteella Osastosta ei koskaan voi tulla koti vanhukselle, saati sitten jos kotia ajatellaan laveammin. Kirsi Saarikankaan (2006, 237) mukaan koti on liukas ja rajoiltaan epämääräinen käsite, mihin on vaikea tarttua. Hänkin korostaa kotia muistojen paikkana, jossa jatkuvuutta pitävät yllä muun muassa kodin esineet ja muistot, jotka palauttavat mieleen kodin. Koti on osa elettyä elämää, mikä sisältää kaikki omaan elämänhistoriaan liittyvät muistot ja jossa voi elää omien tavaroidensa ympäröimänä. Koti liittyy läheisiin ihmissuhteisiin, suojaan, turvaan ja hoivaan. (Vilkko 1997, 173; 178-179; Vilkko 2000, 214.) Anni Vilkko (1997, 181-182) kysyykin, kutsuvatko kodin positiiviset merkitykset esiin myös negatiiviset merkitykset: kodin puuttumisen, epävarmuuden ja vierauden kokemukset. Uskon, että nämä kodin molemmat merkitykset korostuvat erityisesti elämänkulul-
lisissa siirtymissä, kuten laitokseen muutettaessa.

Vanhuksen muistot, perhe ja ystävät näkyvät henkilökohtaisina esineinä seinällä.

Joillakin vanhuksilla on omia, heille merkityksellisiä esineitä tai maskotteja, kuten nalleja, lampaita, kissoja ja nukkeja. Nämä tärkeät esineet tuovat erityisesti dementoituneelle henkilölle turvaa, heijastavat vanhuksen elämän aikaisia merkityksiä ja helpottavat ahdistusta. (Routasalo & Isola 1998, 172; Vaininen ym. 1999, 11). Eräälle vanhukselle hänen sängyssään oleva pehmokoiria muistuttaa hänellä olleista lemmikkieläimistä. Toiselle vanhukselle taas tärkeitä muistoja herättää entisen kotiseudun sanomalehti ja Lapin värit hartiahuivissa.

Vanhusten huoneissa on jokaista sänkyä vastapäätä olevalla seinällä hylly. Hyllyt viestittävät vanhuksen sosiaalisesta verkostosta. On lähes tyhjiä hyllyjä, joissa on vain pari esinettä ja toisaalta muistoilla täytettyjä hyllyjä ja seiniä. Joidenkin vanhusten tila on hyvin riisuttu. Hylly saattaa olla lähes tyhjä, eikä pöydälläkään ole yhtään henkilökohtaista tavaraa.

Kodin tuntu on Anni Vilkon (2000, 214) mukaan kokemus, jonka koti sosiaalisena ja emotionaalisena tuottaa ja suodattaa. Kotona jatkuvuutta pitää yllä tutuksi tunnistaminen ja mieleen palauttaminen, emotionaalinen turva eli fyysisten puitteiden hyväksyminen, ihmissuhteet, yksinolo ja toiminnallinen vapaus eli kodin ylläpito. Voivatko nämä piirteet näkyä myös laitostodissa? Ainakin joillekin vanhuksille Osasto voi olla turvallisuuden kokemuksista lisäävä paikka. Aliisa on hyvin virkeä ja seurallinen vanhus, joka vakuuttaa halunneensa itse siirtyä asumaan Osastolle.

Aliisa kokee Osaston olevan oikea hoitopaikka hänelle. Tosin hän tuo esille myös sen, että oma koti on ihan tien toisella puolella. Hän kertoo, että olisi saanut paikan palveluasunnosta, mutta hän halusi tulla tänne. "Täällä on kaikki. Ja yölläkin. Täällä on niinku elävämpää. Ei parempaa paikkaa." (Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Aliisalle ympärivuorokautinen hoito laitoksessa on turvapaikka, jossa ei tarvitse itse huolehtia pärjäämisestään. Olennaista on myös se, että vanhus voi kokea saavansa tarvittaessa apua ympäri vuorokauden. Aliisa kaipaa myös keskusteluseuraa, jota hänellä ei kotona asuessaan enää ollut. Aliisa nostaa kodin maantieteellisen läheisyyden, oman kodin sijainnin lähes kiven heiton päässä, esiin positiivisena merkityksenä. Tulkitseen Aliisan kokevan Osaston olevan hänelle mieluinen paikka, eikä laitoksessa asuminen uhkaa hänen identiteettiään. Puhuessaan laitosasumisen puolesta hän puhuu samalla laitoshoidosta yleisesti vallitsevaa käsitystä vastaan (Juhila 2004b, 29). Aliisa vahvistaa omaa identiteettiään kykenevänä henkilönä. Hän on tehnyt itse päätöksen muuttaa Osastolle.

Kirsi Saarikankaan (2006, 237) mukaan koti sisältää kulttuurisosiaalisia ja tunteellisia painotuksia. Myös vieraassa ympäristössä, kuten laitoksessa, voi saada huolehtivaa ja rakastavaa hoivaa (ks. Gubrium 1991, 97). Myös omasta tilasta laitoksessa voi tulla osa vanhusta itseään. Aliisalle Osasto paikkana tuottaa kokemuksen turvallisuuden tunteesta. Ansa, päivästään kuin Aliisa, kaipaa tämän tästä takaisin kotiin. Tapasin Ansan ensimmäisen kerran alkuvuodesta 2003. Havainnointijaksoni aikana hän palasi puheessaan yhä uudelleen ja uudelleen kotiinsa. Huomasin Ansan oltua useita kuukausia Osastolla, hänen ikään kuin liukuvan yhä useammin omiin ajatuksiinsa. Mutta vieläkin, oltuaan Osastolla yli seitsemän kuukautta, ei kotiin lähtemisen kaipuu hellittänyt.

*Ansa kertoo käyneensä pääsiäisenä kotona, mutta lisää heti kiireisesti:
"En minä siellä omassa kodissa, vaan pojan luona. Poika haki."
Ansa kertoo toivovansa, että lääkäri päästää hänet kotiin.*

*Anne: Niin, kotiapuahan sinne tarvitsitte.
Ansa: Minä sanoin lääkärille, että eihän siellä tarte paljon liikkuaakaan.
Vessa on siinä lähellä ja keittiöön minä kyllä pääsisin.
(Havaintomuistiinpanot 25.4.2003)*

*Ansan huonekaveri, joka on ollut vasta muutaman kuukauden osastolla, sanoo, että
"nyt ne on ikkunatkin kotona pesemättä, vaikka turhaanhan sitä kahta kertaa vuodessa
pesee, kun ne likaantuu heti".
Ansa: Minun koti on nyt ollu vuoden tyhjillään. Tytär sano, että kyllä siellä on pölystä.
Pölyä kertyy, vaiikkei kukaan asukaan.
Ansa: Kyllähän se aika täälläkin menee, vaikka tässä vain ollaan.
(Havaintomuistiinpanot 16.6.2003)*

Menemme Ansan luo. Hän makaa hyvin kalpeana sängyssä. Hän ilahtuu Katrin tulosta ja vastaa Katrin kysymykseen: Mitä kuuluu?

Ansa: Hyvää kuuluu. Huomenna pääsen pois.

Ansa jatkaa hetken päästä, että "hyvä paikkahan tämä on, vaikka ympäristö ei olekaan kaunis". (Havaintomuistiinpanot 25.11.2003)

Ansa käy neuvotteluja itsensä kanssa kotona ja laitoksessa asumisen välillä. Hän vertaa Osastoa omaan kotiinsa, viittaa Osastoon olemisen paikkana, eikä pidä osastoympäristöäkään kauniina. Kotoa hän kaipa arkipäiväisiä askareita, ikkunan pesua ja sosiaalisia kontakteja, jotka laitokseen siirryttyä usein harvenevat tai katkeavat kokonaan. Koti merkitsee hänelle identiteettiä ja autonomiaa ylläpitävää kiinnityskohtaa. Kodin todellinen merkitys suhteutuu usein vasta kun sieltä muutetaan pois (Rowles & Chaudhury 2005, 380).

Kodin muistelu voi olla myös halua palata mielipaikkaan. Paikan muistelua auttavat valokuvat ja muut kotiin liittyvät esineet. Muistelulla kompensoidaan myös Päivi Elovainion (1997, 240) mukaan nykyisen elämän rajallisuutta ja toimeentuloa. Tutkimuksissa vanhuksista vastaavat yleensä olevansa tyytyväisiä asumiseen laitoksessa, eivätkä halua kritisoida hoitopaikkaansa. He lisäävät kuitenkin vastaukseensa usein varauksen "näissä olosuhteissa" tai "tässä tilassa" (Elovainio 1995, 209).

Vaikka vanhus olisi tullut laitokseen vastentahtoisesti, se yleensä hyväksytään ja sopeudutaan "laitoskotiin", jolloin laitoksesta tulee riittävästi koti, jossa elämä voi jatkua (Vilkko 2000, 228). Mutta se oikea koti on kotona vietettyjen vuosien aikana eletty ja koettu paikka, johon kiinnyy. Osasto sen sijaan on ulkopuolelta käsin luotu paikka, johon kodinomaisuutta tuodaan eri tavoin muun muassa esineiden avulla. (Marin 2003, 39.)

Anni Vilkko (1998, 61-63) kuvaa koteja miesten ja naisten elämäkertoissa, joissa kesämökki saa omaleimaisen merkityksen tarinoissa. Kesämökki edustaa omaa paikkaa, palaa maata, ja se on perhekeskeinen unelmien täyttymys. Niinpä kesämökkien kuvia on muutamien vanhusten seinillä. Perhekeskeisyydestä kertovat myös eri sukupolvien, lastenlasten ja hääkuvat pöydillä ja seinillä.

Osastolla asuvat naiset puhuvat jonkin verran omaisistaan. Myös vapaaehtoiset johdattelivat keskustelua kysymällä niiden vanhusten omaisten kuulumisia, jotka he tuntevat. Sen sijaan miehistä ainoastaan Ilmari kertoo avoimesti puheessaan ikävöivänsä kotia ja erityisesti vaimoaan. Ilmari kysyykin usein vapaaehtoisilta: "Tunnetko miun vaimoa?" Ilmarille toistuvat kysymykset ovat tärkeitä identiteetin vahvistamisessa osana perhettä, aviomiehenä, isänä ja isoisänä. Se, että vapaaehtoinen vahvistaa tuntevansa vaimon, tuo Ilmarille mielihyvää samalla tavalla, kuin saman tarinan kuuleminen tuottaa lapselle. (Saarenheimo 1997, 85.)

Vanhuksen lähiympäristöstä huolehtiminen on yksi tapa, jolla vapaaehtoiset tuottavat "kotia" vanhukselle. He saattavat kohentaa vanhuksen peittoa tai tyyntä, kääntävät pöydällä olevia kukkia niin, että vanhus näkee ne paremmin. Pitäessään huolta vanhuksen ympäristöstä vapaaehtoiset osoittavat kunnioittavansa myös vanhusta. Ympäristön siisteys on hoivan arvioinnissa kriittinen tekijä, johon liittyy myös kulttuurisia merkityksiä. (Tedre 2004, 67.)

Juhla osana arkea

Juhla rikkoo Osaston arkisia toimintakäytäntöjä ja toimii siltana vapaaehtoisten, vanhusten ja hoitajien välillä. Vapaaehtoisten järjestämät kevät- ja joulujuhlat toimivat myös vuodenkierron jäsentäjinä. Ne ovat siirtymäriitinomaisia kaltaisia juhlia, jotka valmistavat kesä- ja joulun aikaan. Vapaaehtoisten organisoimien juhlien lisäksi järjestettiin vuonna 2003 Osastolla kerran kuukaudessa Keravan kaupungin MOVAKE-projektiin (Moniammatillinen vanhustyön yhteistyöhanke) liittyviä Hyvän mielen päivän -tapahtumia. Ne olivat luonteeltaan paikallisyhteisöllisiä juhlia, joiden järjestäminen vähitellen hiipui projektin loputtua. Juhlan näyttämönä toimii kylpyhuoneen oven edusta. Juhla toi arkselle tilalle uuden käytön ja loi samalla juhlan ajaksi uudenlaisen tunnelman.

Tarkastelen seuraavaksi, miten juhlat muuttavat Osaston toimintakäytäntöjä. Lähestyn Osaston juhlia kahden juhlaan liittyvän ulottuvuuden; kulttuurisen sisällön ja sosiaalisen merkityksen avulla (ks. Salmi-Niklander 1989, 171). Geertz (1973) määrittelee kulttuurin julkisten symbolien järjestelmäksi, joka luo kontekstin sosiaalisille tapahtumille ja käyttäytymiselle. Kulttuuri on merkitysten ja symbolien järjestelmä, jossa sosiaalinen vuorovaikutus tapahtuu. Kulttuuri tuottaa sen merkitysverkoston, jonka avulla ihmiset tulkitsevat kokemuksiaan. Kuvaan juhlissa esiin tulevia teemoja, kulkua ja millaisia merkityksiä juhlat tuottavat. Sosiaalinen rakenne taas käsittää ihmisen toiminnan muodot ja sosiaalisten suhteiden verkoston. (Salmi-Niklander 1990, 3-4). Musiikki liittyy olennaisena osana Osaston juhliin, joten kuvaan myös, miten musiikilliset elämykset tulevat esille juhlan aikana.

Juhliin liittyy kulttuurisia elementtejä, joissa ilmaistaan keskeisiä arvoja ja normeja symbolien ja rituaalien avulla. Juhlissa on juonellinen ohjelma, erilliset esittäjät ja yleisö. (Salmi-Niklander 1990, 42.) Osaston kevät- ja joulujuhlien seremoniamestarina toimii Eero, joka on ollut myös käynnistämässä terveyskeskuksen pitkäaikaishoidon osastojen juhlaperinnettä:

"Syntyi ajatus, että täytyis järjestää jotakin. Mä olin mukana Keravalla kulttuurielämässä ja tunsin paljon, joten se oli. Niin tunnen keravalaiset taiteilijat ja he tuntuvat oikein mielellään lähtevän. Se oli vaan se alku semmosta runsaudenpulaa. Sitä vissiin oli kolme tuntia ainakin sitä ohjelmaa. Hoitaja sano seuraavana päivänä, että ei tarvittu unilääkkeitä."
(Eero, vapaaehtoinen)

Osaston kevät- ja joulujuhlissa on mukana kaksi esiintyjäryhmää, jotka esittävät puoli tuntia kestävä ohjelman kahdella eri vuodeosastolla. Juhlat eivät ole julkisia, kaikille avoimia tilaisuuksia, mutta omaiset ja ystävät ovat tervetulleita. Perinteeksi on muodostunut myös joulupukin ja tontun vierailu jokaisessa potilashuoneessa jouluaattona. Vierailu on vanhuksille tärkeä ja jännittävä tilanne:

"Tonttuna on ollut kaksi kertaa huilunsoiton opettaja, joka on niinku on vetänyt sieltä, aina ennen kuin on astuttu huoneeseen, niin jonkun tutun joululaulun sävelen ja se on niinku kohottanut heti sitä. Että millä asialla tässä ollaan ja että tietää, että pukki tulee. Ja ne on ihan uskomattomia! Joskus jotkut oli jo niin jännittänyt sitä, kun niille oli kerrottu. Joo, ihan totta yheksänkymppiset ihmiset, jännittänyt niin. Ne oli hoitajan kanssa suunniteltu laulamista. Mutta kyllä ne monet laulo pikku pätkän pukille." (Eero, vapaaehtoinen)

Kevät- ja joulujuhlien ohjelmat ovat sisällöltään taiteellisesti kunnianhimoisia. Esiintyjinä ovat olleet paikallisia taiteilijoita ja trubaduureja, kuten Keravan Oopperayhdistyksen kuoro, seurakunnan lapsikuoro, Keravan lausujia ja Kukkulan orkesteri. Eero korostaa, ettei Osastolle voi viedä mitä ohjelmaa tahansa, vaan sen tulisi olla lähellä vanhusten ajatusmaailmaan. Juhlien musiikkiohjelma koostuikin pääsääntöisesti musiikista, jonka uskotaan miellyttävän vanhuksia ja muita potilaita. Keväisessä juhlassa vuonna 2003 esimerkiksi laulukuoro Aidolin esitti tuttuja lauluja, kuten Ilta Saimaalla, Keltainen paviljonki ja Tallinnan illat.

Hyvän mielen päivän -juhlat ovat ohjelmaltaan hieman arkisemmat ja useimmat esiintyjät ovat itsekin jo eläkkeellä. Ohjelma sisältää laulujen ja tanssiesitysten lisäksi leikillisiä kertomuksia, kuten tarinat ”Hulttio-hevosesta” tai ”Uppiniskaisesta vaimosta”, joka tekee kaikki asiat päivänvastoin kuin hänen miehensä toivoo. Loppujen lopuksi mies käyttää taitavasti hyväkseen vaimonsa uppiniskaisuutta ja saa aina tahtonsa läpi. Tarinat tuntuvat kovasti huvittavan yleisöä, vaikka minä eri sukupolven edustajana koen, että niiden lapsenomaisuus voisi jopa loukata vanhuksia. Esiintyjät ja vanhukset jakavat me-tiedon tietäen minkälaiset aiheet ja kaskut saavat vanhukset heittäytymään tarinoiden juoneen ja kokemaan iloa. Hyvin eri-ikäiset henkilöt kokevat vanhuuden toiseutena, jolloin helposti ajatellaan stereotyyppisesti, mitä vanhukset haluavat. (ks. Hall 1999, 122-123; Hohenthal-Antin 2001; 2003, 114). Heidät nähdään homogeenisena ryhmänä, jolloin heidän persoonalliset eronsa ja erilaisuutensa ei tule esille.

Hyvän mielen päivän -juhlan esiintyjistä heijastuu samaa riemua, jota Leonie Hohenthal-Antin (2003) kuvaa artikkelissaan ikäihmisistä teatterin tekijöinä. Näyttämö voi tarjota ikääntyville sellaisia rooliasemia, joissa voidaan vapautua iän kahleista, sosiaalisesta asemasta, voi käyttäytyä tavalla, jota ei muutoin hyväksyttäisi. Eläytymisen riemu näkyy vanhusten ilmeistä, eleistä ja intensiivisestä ohjelman seuraamisesta. Minulle katsojana välittyy kokemus siitä, miten myös Osaston vanhukset voivat vapautua hetkeksi potilaan roolistaan ja tuntea olevansa arjen yläpuolella kuten kuka tahansa konsertissa tai teatterissa istuva katsoja.

Juhlat rikkovat Osaston eri toimijoiden hierarkkisia raja-aitoja tuoden vapaaehtoiset sisäpiiriin jäseniksi. Kevät- ja joulujuhlat järjestetään talkooperiaatteella, jossa vapaaehtoiset tuovat leivonnaiset ja kattavat kahvipöydän. Yhteenkuuluvuus näkyy myös tilallisesti niin, että vapaaehtoiset valtaavat osastonhoitajan huoneen omaan käyttöönsä juhlan kahvivalmisteluja varten. Kahvipöytä katetaan Osaston hissiaulaan ennen varsinaisen juhlan alkua. Kahvilla on suomalaisissa juhlissa suuri merkitys. Se mielletään ystävyyden ja vieraanvaraisuuden merkiksi, jopa vähimmäisvaatimukseksi (Salmi-Niklander 1989, 180). Mahdollisimman moni vapaaehtoinen on juhlapäivinä mukana auttamassa vanhuksia ruokailussa.

Juhlat muuttavat toimijoiden arkirooleja (ks. Salmi-Niklander 1989, 187). Juhlassa hoitajien arkirooli kääntyy Osaston vastuuhenkilöistä vieraan ja katselijan rooliksi. Vapaaehtoisista tulee ”talon emäntiä ja isäntiä”, jotka ovat kutsuneet hoitajat ja vanhukset juhlaan mukaan ja tarjoavat juhlan päätteeksi kahvit vierailleen. Ohjelman katsominen ja yhteinen kahvihetki juhlan jälkeen luo toisenlaista sosiaalista yhteenkuuluvuutta vanhusten, vapaaehtoisten ja hoitajien välillä kuin arkinen toiminta osastolla. Kevät- ja joulujuhla pidetään lauantaina, mikä sekin tuo juhlaan oman jokapäiväisestä arjesta erottuvan tunnelmansa. Juhlat järjestetään klo 13–14, jolloin aamutoimet ja lounasruokailu on ohi ja myös hoitajat voivat heittäytyä katsojan rooliin.

Juhlatarjoilun valmistelua.

Hoitajat ja vapaaehtoiset auttavat juhlapäivinä päiväsalin niin monta vanhusta kuin sinne suinkin mahtuu. Päiväsalissa on yleensä juhlan aikana noin puolet eli 20–25 vanhusta. Juhlahetkeen kuuluu päiväsalin koristelu vuodenajan mukaisilla koristeilla ja vanhukset ovat tavallista huolitellumman näköisiä. (myös Gubrium 1997, 187-188). Kevät- ja joulujuhlissa esiintyjät eivät pyri aktivoimaan yleisöä, sen sijaan Hyvän mielen päivien esiintyjät haastavat vanhuksia aktiiviseen osallistumiseen.

*Tuokion vetäjä Anna-Terttu aloittaa ohjelman kysymällä yleisöltä, mikä päivä tänään on ja kenen nimipäivä. Kun kukaan ei vastaa, hän vastaa itse: Asserin päivä, tunteeko kukaan ketään Asseria? Juhlan aikana hän kannustaa yleisöä taputtamaan: Meillä on ollut tapana taputtaa, niin että lähtee veri kiertämään. Se tuntuu mukavalta käsissä!
(Havaintomuistiinpanot 5.2.2003)*

Juhlat tukevat vanhusten arvostetuksi tulemisen kokemusta, ryhmään kuulumista, ja ne tuovat kaivattua vaihtelua arkeen, kuten Ansa ja Saimi seuraavassa aineisto-otteessa kuvaavat.

Ansa kertoo, että se (juhla) tuo vaihtelua ja kun jalat on viety, mutta pää on vielä kirkas on hyvä kun on jotain tapahtumia. Saimi sanoo, että tällaiselle, joka ei pääse liikkumaan, ja on sängyssä, on hyvä, että juhlat ovat Osastolla. Saimi ottaa vieressä seisovaa vapaaehtoista kädestä kiinni ja kertoo naurahtaen, ettei hän pääsisi, jos ei tämä hänen rouva-kaverinsa veisi häntä. (Havaintomuistiinpanot 24.5.2003)

5.4 MUSIIKKI POLKUNA JA SILTANA

Musiikki on pääosassa jokaisessa Osaston juhlahetkessä. Lisäksi laulut, runot ja lorut liittyvät usein vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisiin huoneessa vuoteen vieressä tai päiväsalin yhteisissä hetkissä. Helmi Järviluoma (1997, 38) lainaa musiikkietnografisessa tutkimuksessaan Finneganin käyttämää metaforaa musiikilliset polut. Musiikilliset polut ovat niitä reittejä, joita ihmiset haluavat pitää auki ja jotka risteilevät muiden ihmiselämän reittien kanssa ristiin rastiin. Musiikkipolku valitaan siksi, että se tarjoaa ihmiselle toimintaa ja ihmissuhteita ja on keino ilmaista ja rakentaa henkilökohtaista ja kollektiivista identiteettiä. Musiikki toimii paitsi polkuna myös siltana. Musiikin avulla avataan muistoja ja rakennetaan yhteyttä vanhusten, vapaaehtoisten sekä hoitajien välillä. Musiikilla on myös kommunikatiivinen luonne. Vaikka musiikin sisältö voi olla abstrakti, se voi antaa kuulijalle tai esittäjälle konkreettisia kokemuksia (Ahonen 1997, 12).

Musiikin käyttö Osastolla ei ole musiikkiterapiaa, vaikka sillä voi olla sen suuntaisia vaikutuksia. Vanhusten musiikkiterapian tavoitteita ovat Ahosen (1997, 297) mukaan seuraavat: masennuksen vähentäminen, itsenäisyyden lisääminen, sosiaalisen kanssakäymisen lisääminen, elämänlaadun parantaminen, fyysisten toimintojen parantaminen, muistin virkistäminen, muistojen virittäminen, auttaa orientoitumaan todellisuuteen ja tähän päivään, itsetunnon parantaminen, oman arvontunnon parantaminen, eletyn elämän tarkoitukselliseksi kokeminen, tunteiden purkaminen ja läpityöskentely. Musiikki koskettaa monipuolisesti ihmisen psyykkistä, psykososiaalista ja hengellistä tietoisuuden tasoa sekä voi vähentää vanhusten haastavaa käyttäytymistä. (Low 2001, 165.)

Arkiseen toimintaan liittyvästä musiikin käytöstä on vielä vähän tutkimusta. Musiikki on kuitenkin voinut olla olennainen osa vanhuksen aikaisempaa elämää. Kyky arvostaa ja osallistua musiikin kuunteluun voivat säilyä, vaikka esimerkiksi sanallisen vuorovaikutuksen taidot ovat alentuneet. Musiikki voi tukea vanhuksen osallistumista aktiviteetteihin, olla nautinnon lähde ja henkilökohtaisesti merkityksellistä. (Sixsmith & Gibson 2007, 127, 142.)

Musiikkiin ja sen kuunteluun voi liittyä hyvin henkilökohtaisia elämäkokemuksia, joiden kautta ihmisestä tulee sellainen kuin hän on. Kimmo Jokisen (1998, 488-489) mukaan muistot esimerkiksi taide-elämyksistä sisältävät monia kollektiivisia, yliyksilöllisiä käytäntöjä, joista Sibeliuksen musiikista mieleen painumat ovat yksi esimerkki. Kokemus ei näin ollen ole yhtä kuin yksilöllinen elämys. Se on eräänlainen jatkuva, kokijan identiteettiä alati muokkaava ja kulttuurisia merkityksenantoja sisältävä prosessi. Toisin sanoen kyse ei ole yksilöstä ja hänen elämyksestään, vaan elämysten ja muiden kokemusten varassa rakentuvasta yksilön identiteetistä.

Vaikka monet vanhukset eivät pysty tai eivät jaksa enää ilmaista tunteitaan ja ajatuksiaan sanallisesti, he saattavat muistaa runon tai laulun sanat. Musiikin lisäksi, kaikki muutkin taidemuodot aktivoivat muistia. Taiteen avulla, on se sitten huoneessa vapaaehtoisen lausuma runo, lapsikuoron tai kansantanssiryhmän esitys, vanhus voi kokea tunteita. (Linko 1998, 67.) Myös dementoituneet vanhukset voivat muistaa laulun sanoja ja nuoruuden aikaisia tapahtumia (Ahonen 1997, 296). Katri kertoo haastattelussa vanhuksesta, jolla ei ole sanoja, ei puhuttavaa, mutta laulun sanat ovat tutut:

"Ja siis se on niin liikuttavaa, kun ihminen, joka ei oikeesti mitään muista, niin kun sä alat laulaa, niin hän tulee mukaan." (Katri, vapaaehtoinen)

Maanantain laulutuokiossa Elisa jakaa aina osallistujille laulumonisteet, jonka jälkeen osallistujat saavat esittää laulutoiveitaan. Esimerkiksi maanantaina 27.1.2003 laulettiin yhteislauluna seuraavat toivelaulut: Arvon mekin ansaitsemme, Laps Suomen, Jo Karjalan kunnailla kukkii puut, Tuonne taakse metsämaan ja Kesäpäivä Kangasalla.

Osaston laulutuokion jälkeen kyselen osallistujien mielipiteitä. Vanhus kertoo sen olevan viikon kohokohta, muuta ei ole. Toinen vanhus nyökkää (osoittaen olevansa samaa mieltä) ja jatkaa, että voi kuunnella pelkästään. (Havaintomuistiinpanot 27.1.2003)

Musiikillisia polkuja lapsuuteen

Vanhempien sukupolvien kiinnostus kansanmusiikkia, hengellistä musiikkia ja perinteistä tanssimusiikkia kohtaan on lähtöisin lapsuudenkokemuksista. Sota kytkeytyy usein myös Osaston vanhusten musiikkimuistoihin. (Jokinen 1998, 476-477.) Musiikki, laulut ja lorut ovat osa ihmisen elämys- ja kokemuspohjaisia muistoja. Niitä on opeteltu ulkoa jo lapsuudesta alkaen rytmin ja toiston avulla. (Viitaniemi 2002, 134.)

Yleensä vanhukset pitävät ja muistavat musiikin, joka oli suosittua heidän nuoruudessaan, jolloin he olivat 18–25-vuotiaita. Etenkin vanhukselle, joka ei enää kommunikoi sanallisesti, sillä on suuri merkitys:

"Ainoa, mitä vielä havahdut kuuntelemaan, ovat lastenlaulut, lorut, iltarukoukset, tekstit, jotka osait jo pienenä tyttönä valokuvassa näkyvässä musliinileningissäsi tai silloin, kun minä istuin jalat paljaana isän sylissä. Kun sinulle laulaa tai lukee hetken aikaa, liityt yhtäkkiä mukaan niihin säkeisiin, jotka muistat ulkoa." (Björklund 2003, 11.)

Osastolla vanhus saattaa vaikuttaa siltä, että hän torkkuu tai on täysin omissa ajatuksissaan. Siitä huolimatta vanhus saattaa yhteislaulun aikana kokea laulavansa mukana muiden kanssa tai käväistä mielikuvissaan lapsuuden piiritanssissa. Jopa tajuton henkilö voi kuulla ääniä ja häntä voidaan rauhoittaa musiikin, laulun tai puheen avulla. (Jukkola 2003, 174.)

Laulut ja erityisesti sanojen muisteleminen ovat mieluinen keskustelunaihe monelle vanhukselle. Vanhukset, Saimi ja Reetta, opettavat lapsuudenaikana oppimiaan lauluja myös vapaaehtoisille. Saimi muistelee lapsuuttaan ja kertoo, miten *"silloin ennen käytiin kylässäkin laulamassa ja saattoi saada pullapalan palkaksi"*. Saimi kertoo laulumuistojaan kevätjuhlan jälkeen myös toimittajalle, joka kirjoitti Talkoorengas-lehteen pienen jutun Saimista ja hänen laulustaan, jonka sanat kuuluvat seuraavasti:

*"Mä oon niin pieni vielä ja pieni laulukin,
sen kuulin kerran tiellä kun kouluun kiiruhdin,
sen tuuli kertoi mulle kuin koski korvahain,
ja nyt sen kerron sulle, jos viitsit kuulla vain,
niin kertoi mulle tuuli, on joulu kohta taas,
sä pieni punahuuli saat silloin arvatkaas,
on siinä laulun loppu, en kuullut tarkemmin,
vaan suuri oli hoppu, kun kouluun kiiruhdin!"
(Havaintomuistiinpanot 24.5.2003; Talkoorengas 2/2000)*

Reetta on yli 90-vuotias kansakoulunopettaja, joka muistaa monet laulut ja runot edelleen ulkoa. Reetta lausuu laulun sanat kuuluvalla äänellä, erittäin selkeästi, jokaista sanaa painottaen. Hän kertoo Katriille muistavansa laulun sanat, koska *"niitä laulamasta päästyään laulettiin"*. Hetken päästä huoneeseen tulee pitkään Osastolla työskennellyt hoitaja. Katri pyytää, että Reetta lausuisi laulun sanat vielä kertaalleen meille kaikille.

*"Ylös Suomen pojat nuoret,
ulos sukset survaiskaa.
Lumi peittää laaksot, vuoret,
hyv' on meidän taivaltaa.
Jalka potkii,
suksi notkee,
sujuilevi sukkelaan.
Jalka potkii,
suksi notkee,
sujuilevi sukkelaan."
(Havaintomuistiinpanot 18.3.2003)*

Laulu liittyy usein myös leppoisaan kahvihetkeen vanhuksen huoneessa. Seuraavassa katkelmassa olemme Reetan luona, jossa Katri (vapaaehtoinen) auttaa Reetaa juomaan kahvia.

He juttelevat ensin hetken aikaa ja kun kahvi on juotu, he alkavat laulamaan. Yksi niistä on Oravan pesä, joka alkaa sanoilla "Kas kuusen latvassa oksien alla, on pesä pienoinen oravalla". Välillä laulajilta unohtuu, miten seuraava säkeistö alkaa. Mutta kun unohtuneet sanat löytyvät, lauletaan laulu vielä alusta kertaalleen.

Seuraavaksi lauletaan "Sua lähde kaunis katselen..." Kuulen, että naapurisängystä, verhojen takaa, kuuluu laulua. Lauluun on yhtynyt Kaisa, joka viihtyy enimmäkseen omassa huoneessaan, eikä osallistu yhteiseen toimintaan. Yllätyinkin, kuullessani hänen laulavan mukana. Katri yllättyy hänkin ja huikkaa väliin Kaisallekin kannustavia kommentteja. Aukaisen väliverhoa, että Kaisakin näkee laulukaverit. (Havaintomuistiinpanot 25.11.2003)

Musiikkielämyksiä

Musiikkinautinto voi tarjota flow-kokemuksia, mitkä tarkoittavat tilaa, jossa vanhus on syventynyt tai niin täysillä mukana meneillään olevassa toiminnassa, että unohtaa ajankulun. Mihaly Csikszentmihalyi (2002, 6; 2005, 164-165), kuvaa flow 'ta kokemuksena innoksi ja syväksi tunteeksi, jonka muistaa kauan. Flow on hänen mukaansa ikään kuin hyvän elämän ja onnellisuuden mittatikku, joka voi liittyä arkipäivän tapahtumiin, kuten kirjan lukemiseen, urheiluun, harrastuksiin, taiteeseen tai työhön. Leonie Hohenthal-Antin (2006, 131) käyttää sanaa "imu" kuvaamaan flow-kokemusta. Flow-kokemus ei ole ikään sidottu vaan se on luova tila, joka vie ihmistä keskittyneessä ja mielekkäässä työssä kuin itsestään. Esimerkiksi musiikki pelkästään taustamusiikkina ei tuota flow-kokemusta vaan se edellyttää, että henkilö keskittää huomionsa musiikin kuuntelemiseen. Elävän musiikin kuunteluun on helpompi keskittyä, jolloin myös flow-kokemus on helpompi saavuttaa.

Musiikkinautinto tarjoaa vanhuksille merkityksellisiä, elämyksellisiä kokemuksia, jotka nostattavat hetimitäin arjen yläpuolelle. Maaria Linko (1998, 9) määrittelee elämyksen seuraavasti:

"Elämys on kokemisen muoto, johon liittyy omakohtaisesti koettua innostusta, kiihtymystä tai harmonian saavuttamista ja joka siten erottuu jatkuvasti tapahtuvista kulttuurituotteiden kohtaamisesta."

Seuraavissa aineistokatkelmassa tulee esille Saimin ja Liljan emotionaalinen kokemus kevätjuhlan musiikkiesityksestä. He antavat itselleen luvan uppoutumiseen.

Tarkkailen Saimia esityksen aikana. Hän on maannut koko juhlan ajan täysin liikkumatta sängyssään. Hän ei edes taputa. Kysyn häneltä ohjelman jälkeen, mitä hän piti esityksestä. Saimi avaa silmänsä suuriksi, hymyilee ja sanoo haltioituneena: Taivaallinen sopraano. (Havaintomuistiinpanot 24.5.2004)

Kävelen Liljan ohi, joka on pyörätuolilla menossa omaan huoneeseensa. Hän on vieläkin liikutunut. Hän kertoo, ettei mahda mitään sille, että häntä itkettää. Sanoo, että kyllä ilostakin voi itkeä. Musiikki ja laulu oli niin kaunista. Hoitaja kuulee keskustelun ja jatkaa: Piti taas kyynelehtiä. (Havaintomuistiinpanot 24.5.2004)

Musiikista nauttiminen näkyy vanhuksista, vaikka he eivät kykenisi sitä sanallisesti ilmaisemaan. Se näkyy heidän olemuksestaan ja hauraista liikkeistä kun reumaattiset kädet pyrkivät taputtamaan esitykselle. Hyvän mielen päivässä Anna-Terttu kannustaa vanhuksia osallistumaan leikkiin. Leikitään metsämökin tonttua, Tuiki, tuiki tähtönen ja Tonttujen jouluyötä. "Tip-tap. tip-tap, tipe tipe tip-tap" -laulun alkaessa Salli innostuu sanomaan: "Tätä minä jo odotinkin." On häkellyttävää nähdä, miten jotkut vanhukset yrittävät olla mukana. Helka, Ansa ja Saimi nostavat leikin mukana hieman kättä tai sormeja. Vähän, mutta kuitenkin.

Mirjami makaa sängyssään päiväsalissa. Hän pystyy liikuttamaan vain vasenta kättään, nostaa sitä varovaisesti ylös ja saa siihen hieman liikettä. Kun lauletaan Kello löi jo viisi laulun kohtaa "Taavetti ja Tiina nouskaa kannoille", vanhus nauraa äänettömästi, mutta niin, että hänen vatsansa hytkyy. (Havaintomuistiinpanot 26.11.2003)

Musiikki voi vaikuttaa sekä fyysisiä toimintoja tukevana, psyykkistä elämää eheyttävänä, ja se myös tukee sosiaalista vuorovaikutusta. Musiikki toimii myös fyysisten toimintojen tukena stimuloiden kehoa motorisesti. Se stimuloi mieltä, ajatuksia ja tunteita, herättää mielikuvia, joiden avulla herää muistoja ja edelleen helpottaa asioiden kertomista ja antamaan asioille merkityksiä. Sosiaalisena vuorovaikutuksena musiikki toimii tapana kommunikoida, ilmentää arvoja ja laajempia merkityksiä. Musiikin avulla luodaan myös omaa identiteettiä. (Jukkola 2003, 174-176.) Musiikin rytmi on tärkeä.

Polkkasikermän aikana Tenho polkee jalkaa musiikin mukana. Mutta jaksaa vain hetken kerrallaan ja jalka vaipuu alaspäin. Hartiat vaipuvat kasaan ja kasvojen ilme laskee. Mutta hetkittäin hän saa ikään kuin rytmistä kiinni ja pää nousee ylös (tätä liikettä hän tekee muulloinkin päällään) ja jalat polkevat polkan rytmiä muutamia kertoja. Mutta sitten väsymys saa taas vallan. (Havaintomuistiinpanot 2.4.2003)

6 KÄDET JA KOSKETUS

Mitä vähemmän puhut, sitä suurempi merkitys on kosketuksella, keveällä hyväilyllä. (Björklund 2003).

Tässä luvussa tarkastelen vapaaehtoistyöhön liittyviä konkreettisia tekoja kuten vanhuksen ja vapaaehtoisen välistä fyysistä koskettamista, ruokailussa auttamista ja Käden työt -ryhmän toimintaa. Näihin tekoihin liittyy aina paitsi emotionaalinen kohtaaminen myös ruumiillisuuden ulottuvuus. Ruumiinläheisyys on yksi keskeinen teema sosiaaligerontologiassa, josta kuitenkin on pitkään vaiettu hoivatutkimuksessa (Tedre 2000, 522; Twigg 2000, 3). Hoitotieteellisessäkin tutkimuksessa hoitotyötä ei ole juuri tarkasteltu ruumiinläheisen työn näkökulmasta. Sen sijaan hoitajien ja vanhusten välisen fyysisen kosketuksen merkitystä vuorovaikutuksena on tutkittu runsaasti (esim. Routasalo 1990, 1997a,b; Routasalo & Isola 1998; Fredriksson 1999; Routasalo 1999; Chang 2001; Edwardsson ym. 2003).

Hoivatutkijat ovat kehittäneet 1990-luvulta alkaen hoivan ruumiillisuuden teoriaa, jossa lähtökohtana on epätäydellinen, vaiettu ruumis. Naistutkijat (esim. Tedre 1999; 2001; 2004; Twigg 2000) tarkastelevat ruumiillisuutta ihmisen tekemänä työnä, ihmisten ruumiillisina kohtauksina ja kosketuksena. Etenkin ruumiinläheinen työ on sukupuolitunutta (Twigg 2004, 156). Vapaaehtoisen ja vanhuksen kohtauksessa on läsnä kaksi ruumiillista ihmistä, missä vapaaehtoinen hoivaaja antaa ikään kuin ruumiinsa toisen käyttöön. Ruumiinläheisessä hoivassa rikotaan myös ruumiin rajoja ja identiteettiä.

6.1 RUUMIINLÄHEINEN HOIVA

Vanhenevaan ruumiiseen voi liittyä tiedostamattomia tabuja, pelkoja ja torjuntaa, jotka myös vapaaehtoinen joutuu kohtaamaan Osastolla ollessaan vuorovaikutuksessa vanhusten kanssa (Tedre 1996, 10). Tätä vanhenevaan ihmiseen liittyvää torjuntaa Terhi Utriainen (1999, 136-137) kuvaa koskettamisen ja kohtauksen kynnykseksi. Ruumiinläheisyys on kuitenkin hoivan ydintä, johon sisältyy sekä ruumiillinen tekeminen, ruumiillisen avun vastaanottaminen että suhde toiseen ihmiseen, apua tarvitsevaan ja apua antavaan (Tedre 2000, 523).

Ruumiinläheisyyteen liittyy myös likaista työtä. Hoitajat vaihtavat vanhusten vaippoja ja vapaaehtoiset pyyhkivät päiväsalissa istuvan vanhuksen suuta, josta valuu sylkeä. Esimerkiksi vanhuksen suusta valuva sylki edustaa välttämättömyyksen ruumiin maailmaa, joka sisältyy epäpuhtauden alueeseen. Ne ovat tabuja, joista sosiaaliantropologi Mary Douglas (2000, 11) puhuu anomalioiden, kaaoksen ja epäjärjestyksen valtakuntana. Laitosasumisessa pyritään säilyttämään tietty järjestys, jonka takana on yhtäältä halu säilyttää huolehtiva yhteisöllisyys ja toisaalta torjua yhteisöön sopimaton käyttäytyminen. (myös Tedre 2000, 525.) Tästä syystä päiväsalissa istuvan vanhuksen tulee näyttää siistiltä, jotta hän olisi sosiaalisesti hyväksyttävä. Niinpä vanhuksen suu käydään pyyhkimässä huomaamattomasti, koska halutaan kunnioittaa vanhusta. Myös tuuletettu huone ja puhtaalta tuoksuvat vanhukset ovat osoitus hoivakulttuuriin liittyvien puhtaussääntöjen noudattamisesta. Siten säilytetään ihanteellinen kuva yhteisöstä (ks. Douglas 2000, 14-15, 130).

Lise Widding Isaksen (1994; sit. Tedre 1996, 2-3) on jaotellut kotona tapahtuvan hoivan ruumiinläheisyyden mukaan seuraaviin tasoihin, joita voidaan soveltaa myös tässä tutkimuksessa:

1. *Vähäistä ruumiinläheisyyttä vaativat työt*
(esim. ruoanlaitto, siivoaminen, ostoksilla käynti)
2. *Keskinkertainen ruumiinläheisyys*
(syöttäminen, kasvojen ja käsien pesu, hiustenhoito, pukeminen)
3. *Vahva ruumiinläheisyys*
(intiimihygieniä, eritteiden poistaminen)

Vähäisen ruumiinläheisyyden alue sisältää fyysiseen ympäristöön liittyvät tehtävät. Sen sijaan vahva ruumiinläheisyys edellyttää kontaktia apua antavan auttajan ja apua vastaanottavan vanhuksen välillä. Vapaaehtoiset eivät osallistu vahvaan ruumiinläheisyyteen liittyvään hoivaan, kuten esimerkiksi vanhusten intiimihygienian hoitoon.

Vapaaehtoiset menevät vanhuksen huoneeseen vasta aamutoimien jälkeen, joten useimmat vanhukset ovat jo aamupesujen jäljiltä puhtaissa vaatteissa ja hiukset kammattuina. Huone on tuuletettu, jopa niin hyvin, että joskus siellä tuntuu kylmältä. Ilmassa leijuu raikkaan ulkoilman ja vuodepesussa tai kylvyssä käytetyn pesuaineen tuoksu. Jokaisessa huoneessa on seinätelineessä tai vuoteen päädystä desinfektioainetta, jolla hoitajat ja vapaaehtoiset desinfioivat kätensä siirtyessään vanhuksen luota toisen luokse.

Ruumiinläheinen hoivatyö painottuu fyysiseen hoivaan, jota voidaan tehdä rutiininomaisesti niin, että vanhusta ei oteta huomioon yksilönä. Ruumista ja sielua ei kuitenkaan voi erottaa. Gustav Molander (2001) muistuttaa mielenläheisen työn merkityksestä ruumiinläheisen työn rinnalla. Molemmat ovat osa kokonaisvaltaista hoivatyötä. Usein kuitenkin on niin, että psykososiaalisen puolen korostaminen johtaa ruumiillisuuden unohtamiseen tai toisinpäin, jolloin ruumiin- ja mielenläheinen hoito joutuvat vastakkain. Vanhustyössä ruumiin hoitamisen ja mielenläheisyyden vastakkain joutumista perustellaan usein henkilökunnan vähäisyydellä ja kiireellä. (Molander 2001, 134; Saarenheimo 2001, 287.)

6.2 KOSKETUS VUOROVAIKUTUKSENA

Fyysinen koskettaminen liittyy lähes jokaiseen vanhuksen ja vapaaehtoisen kohtaamiseen, erityisesti tervehtimiseen ja hyvästelyyn. Vapaaehtoinen viestii fyysisen kosketuksen avulla, että on läsnä ja käytettävissä. Kosketus on tärkeä osa kohtaamista etenkin niille vanhuksille, jotka eivät pysty kommunikoimaan sanallisesti tai ovat liukuneet omaan sisäiseen maailmaansa. Fyysinen kosketus on erityisen tärkeää vanhuksille, joiden näkökyky tai kuulo on heikentynyt (Caris-Verhallen ym. 1999, 809).

Kosketettaessa toista henkilöä, astutaan hänen yksityiselle, henkilökohtaiselle vyöhykkeelle, jota tulisi kunnioittaa. Jokaisella ihmisellä on henkilökohtainen tila, joka on näkymätön rajavyöhyke kehon ympärillä, mille tunkeutumista pidetään epämiellyttävänä ja yksityisyyttä loukkaavana (Rosqvist 2003, 19). Yksityisyyden alueet voidaan jakaa neljään vyöhykkeeseen. Kädet, käsivarret, olkapää ja selkä ovat sosiaalista vyöhykettä, joihin kosketaan arkipäivän tilanteissa, joko tervehtiessä, kannustaessa tai lohduttaessa. Sosiaaliselle vyöhykkeelle koskettaminen ei tarvitse lupaa koskea. Toinen vyöhyke, läheinen vyöhyke (suu, ranteet, jalat) vaatii rauhallista lähestymistä tai lupaa koskettaa. Kasvat, niska ja vartalon etuosa ovat kolmatta eli haavoittuvaa vyöhykettä, seksuaalisesti latautunutta ja suojeltua aluetta. Neljäs eli intiimivyöhyke on kaikkein voimakkaimmin suojeltu alue. (Hess 1990, 467-468.) Siihen viitataan usein kiertoilmauksilla puhumalla esimerkiksi selän pesemisestä, vaikka tarkoitetaan vartalon pesemistä (Twigg 2000, 59).

Vanhuksen ja vapaaehtoisen persoonallisuus ja kosketustilanne vaikuttavat siihen, miten koskettaminen tapahtuu. Katrille on luontevaa silittää vanhuksen kättä istuessaan vanhuksen vierellä kun taas jollekin toiselle vapaaehtoiselle fyysinen kosketus on lyhyt hipaisu vanhuksen olkapäähän tai käsivarteen. Tila, missä koskettaminen tapahtuu, on myös merkityksellinen. Havaintojeni mukaan päiväsalissa, julkisessa tilassa, koskettaminen on lyhytkestoisempaa ja vanhusta kosketetaan vain sosiaaliselle vyöhykkeelle. Vanhuksen huoneessa, yksityisessä tilassa, vapaaehtoiset sen sijaan saattavat istua pitkään käsi kädessä vanhuksen kanssa tai hieroa vanhuksen kipeää kättä.

Vanhukset koskettavat harvoin oma-aloitteisesti vapaaehtoisia. Tähän vaikuttaa myös se, etteivät vanhukset ylety koskettamaan vapaaehtoista sängystä tai pyörätuolista. Koskettaminen onnistuu ainoastaan, jos vapaaehtoinen seisoo riittävän lähellä vanhusta. En Osastolla ollessani nähnyt yhtään kertaa, että vanhus olisi kosketanut toista vanhusta. Useimmiten vapaaehtoinen oli se, joka kosketti ja vanhus tuli siten kosketetuksi. Aikaisempien tutkimusten (Routasalo 1997a, 295; Rosqvist 2003, 114) mukaan pitkään laitos- tai kotihoidossa olleiden vanhusten on jopa vaikea eritellä kehon alueita, joihin ammattilaiset voivat tai eivät voi koskettaa. Vanhukset hyväksyvät sen, että hoitaja koskettaa heitä. Hoitajien lupa koskettaa perustuu ammattilaisuuteen. Vapaaehtoisten oikeutus fyysiseen koskettamiseen perustuu vanhusten tuntemiseen ja yhteiseen sopimukseen.

Kosketuskaipuiset ja oman tilan vaalijat

Osaston vanhukset jakautuvat kosketuskaipuisiin ja niihin, jotka haluavat säilyttää oman reviirinsä. Kosketuskaipuisiin kuuluvat vanhukset, jotka osoittavat aktiivisesti haluavansa kätellä tai muutoin fyysisesti koskettaa toista henkilöä. Heillä on ikään kuin kyltymätön kosketuksen tarve. Kirjailija Hannu Mäkelä (1999, 53) käyttää kosketuksen vimma-ilmaisua kuvattaessaan äitinsä tarvetta pitää poikaansa kädestä hellittämättä ja miten myös hän itse, poikana, tuntee kosketuksen fyysisenä tunteena omassa ruumiissaan.

Paavo on yksi kosketuskaipuisiin lukeutuva vanhus, joka viettää aikaansa päivittäin Osaston päiväsalissa.

Joka kerta hoitajan, vapaaehtoisen tai minut nähdessään hän ojentaa kätensä ja tehostaa käden ojentamista toistamalla oman sanattoman tervehdyksensä "ääh, äärr". Käden ojentamisella hän viestittää halua tervehtiä kädestä. Jos hänen luokseen ei mennä, hän näyttää pettyneeltä painaen päänsä alas. Heti kun Paavon käteen tarttuu, hän palkitsee hymyllä. Jos jää hetkeksi hänen vierelleen, hän alkaa molemmilla käsistä kiinni pitäen tutkimaan kättelijän kättä. Sormukset tuntuvat erityisesti kiinnostavan häntä. Hän osoittaa sormusta, nyökkäilee ja yrittää sanoa jotain. (Havaintomuistiinpanot 27.2.2004)

Paavon kutsu tervehtiä toistuu päivittäin lukuisia kertoja, aina uudelleen ja uudelleen, uuden ihmisen ilmestyessä päiväsalin. Kutsu osoitetaan hoitajille ja vapaaehtoisille, mutta ei koskaan toisille vanhuksille. Myös Onerva ja Jalmari kuuluvat kosketuskaipuisten ryhmään:

Katri palaa Onervan luo ja tarttuu hänen ojentamaansa käteen. Näitä käsiä pitää aina lämmittää toteaa Katri ja ryhtyy sivelemään Onervan verenpurkaumien sinertämää käsivartta. (Havaintomuistiinpanot 28.1.2003)

Istun päiväsalissa ja näen kun Jalmari istuu pyörätuolissa ja levittää kätensä nähdessään hoitajan lähestyvän häntä. Hoitaja ymmärtää heti viestin ja kysyy vanhukelta: "Pitäiskö halata?" Hoitaja kumartuu ja tarttuu oikein kunnon halausotteella vanhukseen ja sanoo rutistavansa nyt oikein varastoon. Hetki on riemastuttava. Ihailen nuoren hoitajan spontaaniutta tilanteessa.

Oman tilan vaalijoita kunnioitetaan osastolla. Vapaaehtoiset kertovat vaistoavansa vanhuksesta, ettei hän pidä siitä, että häntä kosketetaan. Alli on yksi heistä.

Yritän rauhoittaa Allia koskettamalla hänen kättänsä, mistä hän suuttuu entistä enemmän. Hän katsoo minua lähes vihaisesti ja kysyy: "Onko kädet puhtaat"? Allin katse ja kysymyksen äänensävy kertovat ahdistuksesta. Hämmennyn, enkä osaa sanoa tai tehdä yhtään mitään. (Havaintomuistiinpanot 7.2.2003)

Alli haluaa säilyttää oman reviirinsä, eikä halua toisten tunkeutuvan liian lähelle. Vanhus saattaa vältellä koskettamista myös vetäytymällä omiin oloihinsa. Sisko, vapaaehtoinen, kokee vanhuksen lähellä olemisen merkitykselliseksi.

"Niin. Tossakin on toi Hanna. Hän puhuu tietysti omalla tavallaan ja mä puhun. Mutta me ollaan hirveen onnellisia siinä sängyn laidalla kuitenkin kumpikin. Joo, me keskustellaan vähän aidasta ja aidan seipästä mutta se on niin rauhallinen ja rauhottuu ja kun se on niin yksin tuossa kuitenkin. Minusta se on, vähän tarkoituskin meillä, että me saadaan olla lähellä, lähellä näitä ihmisiä. Monet on tietysti niin huonoja. Mutta suurin osa kuitenkin reagoi."
(Sisko, vapaaehtoinen)

Aikaisempien tutkimusten (esim. Routasalo 1997a, 295; Edvardsson ym. 2003) mukaan myös hoitajat kokevat koskettamisen merkityksellisenä. Koskettaminen auttaa hoitajaa näkemään vanhuksen, ei vaan dementiaa sairastavana henkilönä, vaan myös omana persoonana sairauden takana. Koskettaminen luo vastavuoroisen tunteen, jossa molemmat osapuolet kohtaavat vertaisena toisensa ja voivat kokea merkityksellisyyttä. Kosketus ilmaisee toisen hyväksymistä, läheisyyttä, ystävällisyyttä ja välittämistä.

Sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja huolenpitoon liittyvä kosketus

Tarkastelen seuraavaksi fyysistä koskettamista sosiaaliseen vuorovaikutukseen ja huolenpitoon liittyvänä kosketuksena. Sosiaaliseen vuorovaikutukseen houkutteleva kosketus liittyy tilanteisiin, jossa vapaaehtoinen koskettaa vanhusta joko tervehtiäkseen, herättääkseen vanhuksen huomion tai lohduttaakseen häntä. Kosketuksella on kuitenkin selkeästi pyrkimys aktiiviseen vuorovaikutukseen vanhuksen kanssa. Huolenpitoon liittyvä kosketus puolestaan liittyy johonkin tekemiseen kuten esimerkiksi ruokailutilanteessa ruokalapun laittamiseen vanhuksen kaulaan. Ruokalappua laittaessaan vapaaehtoinen väistämättä koskettaa vanhusta, jolloin fyysinen koskettaminen ei ole päämäärä vaan tahaton osa vuorovaikutustilannetta. Olen soveltanut taulukoissa 3 ja 4 Routasalon ja Isolan (1998) käyttämää tapaa tarkastella fyysistä kosketusta ja kosketuksen tarkoitusta havainnollistaakseni millaisissa tilanteissa vapaaehtoinen koskettaa vanhusta ja mikä on koskettamisen tarkoitus.

Kuvaus koskettamisesta	Kosketuksen tarkoitus
Sisko (vapaaehtoinen) menee Maijan sängyn viereen Maijan oikealle puolelle. Kumartuu niin, että näkee hänen kasvonsa, laskee kätensä Maijan olkapäälle ja sanoo "Hei Maija."	Tervehtiminen, aikaan ja paikkaan orientoiminen
Päiväsalissa Aaro (vapaaehtoinen) kättelee kaikki paikalla olevat ja toivottaa hyvää lauantaipäivää.	Tervehtiminen
Juttelun aikana Sinikka, vapaaehtoinen, pitää kiinni Ilmarin kädestä. Ilmari silittää peukalollaan Sinikan kättä.	Mielihyvän tuottaminen, yhteyden osoittaminen
Menemme Heimon luo. Normaali tervehdys, käsi hartioille, toisella kädellä hän sivelee varovasti Heimon ylävatsaa.	Hoivaaminen
Katri (vapaaehtoinen) silittää Lainan tukkaa, poskea, käsiä. Ja juttelee Lainalle: "Laina-kulta".	Lohduttaminen
Tenho huutelee päiväsalissa isolla äänellä ja ojentaa kättään. Otan kiinni hänen kädestään ja juttelen hänelle.	Rauhoittaminen
Lähtiessään pois Vappu (vapaaehtoinen) painaa poskensa Siirin poskea vasten.	Ystävän hyvästely
Ruokailun välillä Sinikka (vapaaehtoinen) hieroo Ilmin jalkoja.	Yhteinen rituaali
Lähtiessään Katri (vapaaehtoinen) pukkaa selällään makaavaa Aimoa leikkisästi kylkeen ja sanoo "Moi".	Kiusoittelu ja kannustaminen

Taulukko 3. Sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvä kosketus.

Vapaaehtoiset käyttävät koskettamista orientoimaan vanhusta aikaan ja paikkaan. Vanhukset ovat huoneessa usein omissa ajatuksissaan, jolloin vapaaehtoinen sanoo samalla kun koskettaa vanhusta: "Olen Sinikka, vapaaehtoinen". Fyysiseen koskettamiseen liittyy aina myös ei-verbaalista kommunikaatiota, kuten kumartuminen vanhuksen puoleen, katsekontakti, hymy tai naurahtaminen.

Sanallisen viestin, kosketuksen ja suoran katsekontaktin yhdistäminen on paras tapa viestittää iäkkäille potilaille. Toiseksi parhaaksi tavaksi osoittautui sanallinen viestin ja katsekontaktin yhdistäminen. Myös vapaaehtoisten tapana on olla hyvin lähellä potilasta, silittää esimerkiksi kättä ja puhua rauhoittavasti vanhukselle. Koskettamisen lisäksi vapaaehtoinen käyttää sanattomia viestejä – katsoo silmiin, nyökkää päätään ja hymyilee. Jokaisella vapaaehtoisella on oma persoonallinen tyyliinsä lähestyä ja koskettaa fyysisesti vanhusta. (ks. Routasalo 1997b; Caris-Verhallen ym. 1999.) Fyysistä koskettamista käytetään huolenpidon osoittamiseksi, hoivaamiseen, rauhoittamiseen tai se liittyy yhteisiin rituaaleihin. Seuraavassa aineisto-otteessa Vappu hyvästelee vanhuksen, jota hän on käynyt tapaamassa vuosia ensin vanhuksen kotona ja nyt vuodeosastolla.

Lähtiessään pois Vappu (vapaaehtoinen) painaa poskensa Siirin poskea vasten ja silittää Siirin olkapäätä. Vappu toivottaa Siirille hyvät iltapäiväunet ja kertoo tulevansa taas uudelleen huomenna tai ylihuomenna. Lähtiessään Vappu sanoo: "Heippa". Siiri vastaa kirkkaalla äänellä "Heippa". Koko tapahtuman aikana hän ei ollut aikaisemmin sanonut sanaakaan. (Havaintomuistiinpanot 5.2.2003)

Edellä esitetty kohtaaminen on kahden ystävän välinen, milloin halaaminen poski poskea vasten tuntuu luontevalta. Kohtaaminen poikkeaa täysin Katrin (vapaaehtoinen) ja Aimon välisestä kohtauksesta, jossa Katri pukkaa Aimoa kylkeen. Kylkeen pukkaaminen on kiusoitteleva ele, jonka tulkitsemis kannustavaksi ja kaverilliseksi. Aimo, joka on tullut vastikään Osastolle, on iältään nuorempi kuin Katri. Katri kertoo, miten hän ja Aimo ovat löytäneet keravalaisuudesta yhteisen sävelen keskusteluun. Katri haluaa kiusoittelevalla rohkaisella Aimoa, joka on vasta totuttautumassa ajatuksen pitkäaikaishoidossa asumisesta.

Kuvaus koskettamisesta	Kosketuksen tarkoitus
Päiväsalissa Katri (vapaaehtoinen) tervehtii jokaista vanhusta ja laittaa ruokalapun kaulaan. Samalla koskettaa hartioita kevyesti.	Ruokalapun laittaminen
Ruokailun loppuksi Irja (vapaaehtoinen) pyyhkii varovasti vanhuksen suun ruokalapulla.	Suun pyyhkiminen
Asettaa vanhuksen käden peiton alle vedettyään peiton paremmin vanhuksen päälle.	Peitteen asetteleminen
Nostaa hieman päätä, kannattelee sitä toisella kädellä ja toisella kääntää ja pöyhii tyynyä.	Tyynyn pöyhiminen
Sinikka (vapaaehtoinen) hakee Pentin takin ja hatun huoneesta ja auttaa ne Pentin päälle.	Ulkoiluvaatteiden päälle auttaminen

Taulukko 4. Huolenpitoon liittyvä kosketus.

Kosketuksen ja kosketetuksi tulemisen tarve ei katoa ihmisen vanhetessa (Routasalo 1998, 49). Toisen ihmisen läsnäolo pitää yllä vanhuksen voimavaroja. Jokainen ihminen tarvitsee vuorovaikutteista läsnäoloa, jonka avulla elämän nurjat puolet pysyvät hallinnassa. Parhaiten ihmistä voidaan tukea hänen omassa sosiaalisessa kontekstissaan, olipa se sitten koti tai laitos. (Heikkinen 2002, 228-229.) Erityisesti laitoksessa asuvat eivät saa riittävästi läheisyyden ja kosketuksen tarpeitaan tyydytetyksi hoitajien kiireen vuoksi (ks. Rosqvist 2003, 100). Hoitotilanteessa ei ole aikaa jäädä vanhuksen vierelle.

6.3 RUOKAILU – VÄLTÄMÄTÖN RUTIINI

Ruispuuroa tuodaan ja syötän äitiä ja odotan, että hän ehtii niellä edellisen, lusikka on jo valmiina, kuten silloin kun itse olin lapsi ja minua syötettiin: piti syödä kissan, koiran, karhun ja ketunkin annos. Taas siihen tulvahti lapsuus. Kun annan äidille puurolusikallisen, äiti sanoo lujalla äänellä: "Kissa", kuin olisi seurannut mietteitäni. (Mäkelä 1999, 132)

Osastonhoitajan mukaan keskimäärin noin kaksi kolmasosaa tutkimani Osaston potilaista tarvitsee apua ruokailussa. Tästä syystä hoitajilla ei ole mahdollisuutta käyttää kuin lyhyt aika yhden vanhuksen syöttämiseen. Ruokailu on useita kertoja päivässä toistuva rutiini, joka tulee saada hoidetuksi ennen seuraavia tehtäviä. Ruokailuaika on kiireistä myös sen takia, että käytetyt astiat on vietävä tiettynä aikana takaisin keittiöön. Olosuhteiden pakosta ruokailu muuttuu väistämättä toistuvaksi käyttäytymiseksi, muuttumattomaksi ja itsestään selväksi, kuten niin usein muissakin laitoksissa. (ks. Liukkonen 1990, 31; Gubrium 1997, 123; Tedre 2000, 521.) Ruokailuhetki voi toisaalta hoitotoimenpiteiden lisäksi olla hoitajille ja vanhuksille harvoja yhteisiä keskustelun hetkiä (Armstrong-Esther ym. 1994, 268).

Ruoka ja ruokailutapahtuma muodostavat monimutkaisen kokonaisuuden ravinnon tarpeesta ruokailuun liittyviin emotionaalisiin, sosiaalisiin ja kulttuuriin tarpeisiin ja tottumuksiin. Perheessä ruokailua on pidetty perinteisesti yhdessä olon hetkenä, joka luo yhteenkuuluvuutta. Myös laitoksessa ruokailun tulisi sisältää ruoan jakamisen ja syömisen lisäksi emotionaalisia ja sosiaalisia merkityksiä. (ks. Räsänen 1980; Quandt ym. 2001; Sydner & Fjellström 2005.) Laitoksessa vanhuksen elämästä tulee kuitenkin helposti osa instituution rutiinia, jolloin esimerkiksi toistuvasta tekemisestä, kuten ruokailusta ja ruoasta tulee pelkästään ravintoa (Tedre 1995, 153; 1998, 404; 2000, 521).

Ruokailussa apua tarvitsevat vanhukset eivät voi itse vaikuttaa siihen, millaista ruokaa tarjoillaan ja miten nopeasti heitä syötetään. Henkilökunta annostelee ruoan ruokakärrystä suoraan lautaselle. En nähnyt yhtenkään vanhuksen hakevan ruokakärrystä itse ruokatarjotinta Osastolla oloaikanaan. Yhden vanhuksen aviomies ja erään toisen vanhuksen poika käyvät syöttämässä omaisiaan säännöllisesti. Muita omaisia näin vain satunnaisesti. Osa potilaista, jotka pystyvät syömään itsenäisesti, kokoontuvat ruokailemaan päiväsalin. Ruokailun aikana ei synny yhteistä keskustelua vaan kaikki syövät hiljaisuuden vallitessa.

Seuraava aineisto-ote viittaa autetuksi tulemisen häpeään.

Aaro kertoo minulle, miten vaikea erään vanhuksen, oli hyväksyä sitä, että Aaro syöttää häntä. Vanhus oli ollut Aaron entinen työtoveri eräässä työpaikassa. Kun hän vei vanhukselle ensimmäisen kerran vapaaehtoisena ruokatarjotinta auttaakseen häntä syömään, tunnisti vanhus hänet ja miltei suuttui. Sinähän myrkytät minut oli vanhus sanonut. (Havaintomuistiinpanot 15.11.2003)

Vanhus ei hyväksynyt sitä, että hänen entinen työntekijänsä toi hänelle ruokatarjottimen sänkyyn vaan häpesi avuttomuuttaan. Ajan myötä vanhus kuitenkin hyväksyi asian.

Ravintoa ja kahvinautintoja

Vapaaehtoiset syöttävät omia "nimikkovanhuksiaan" ja vanhuksia, jotka tarvitsevat runsaasti aikaa ruokailuun. Hoitajat opastavat vapaaehtoisia vanhusten ruokailussa auttamisessa ja kertovat mahdollisista toimintakyvyn muutoksista, jotka vaikuttavat esimerkiksi vanhuksen ruokailuun. Monilla vanhuksilla on alentuneesta toimintakyvystä ja sairauksista johtuvia syömis-, pureskelu- ja nielemisvaikeuksia, jotka ilmenevät erityisesti vanhuksen hämmentyessä tai kiireessä. Vapaaehtoiset korostavat, että heillä on mahdollisuus antaa vanhukselle kiireetön ja rauhallinen ruokahetki. Vapaaehtoiset kuvaavat ruokailua sanoilla *"siinä pääsee lähelle, se on se, että joku on läsnä"*. Katri (vapaaehtoinen) kertoo: *"Ei voisi kuvitellakaan, että hoitajilla olisi aikaa syöttää näin pitkään"*. Vapaaehtoisilla ei ole paineita siitä, miten monta vanhusta he ehtivät syöttää, joten he pystyvät luomaan ruokailusta sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteen.

Vapaaehtoisilla on tapana ilmoittaa vanhukselle jo etukäteen tulevansa auttamaan häntä ruokailussa. Muun muassa Katrilla on tapana käydä tervehtimässä vanhusta ja kysyä: *"Sopiiko, että tulen syöttämään sinut?"* Sopimuksia tehdään syöttämään tulosta, syömisestä tai sopimuksia oli tehty jo "siihen aikaan kun vanhus vielä pystyi puhumaan". Vapaaehtoinen saattaa myös lempeästi – mutta topakasti – kehottaa vanhusta syömään kuten Vappu (vapaaehtoinen): *"Nyt pitäis syödä, kuule, sinä olet luvannut minulle, että sinä minua tottelet"*. Vappu kuvaa vierailuaan vanhuksen luona seuraavasti:

"Se riippuu vähän vanhuksesta, että terveyskeskuksessa josko vaan syötän hänet ja jos hän nukahtaa, niin minä lähdän pois. Mutta jos hän jaksaa jutella, niin juttelen ja pidän häntä kädestä kiinni, kun hän ei laskis mua millään pois. Niin siellä menee semmonen kolme varttia viiva tunti." (Vappu)

Hyvä suhde vanhuksen ja syöttäjän välillä syntyy kun "syöttää sopivasti". Syöttäjän on tunnettava vanhuksen tapa syödä. Jotkut vanhukset syövät hyvin hitaasti ja jotkut puolestaan hyvin nopeasti. Olen itsekin hoitajana työskennellessäni ollut tilanteessa, jossa olen kärsimättömänä yrittänyt syöttää vanhusta, joka kieltäytyy syömästä tai saa vähän väliä yskänpuuskahduksia. Vapaaehtoiset ovat hienovaraisia syöttäessään vanhuksia.

*"En halua tyrkyttää. Ja kun on aikaa ei tarvitsekaan tyrkyttää. (Sinikka, vapaaehtoinen)
Minä aina hirveen varovaisesti. En ota lusikalla suupielestä ruokaa, koska tiedän, että Laina ei tykkää siitä."* (Katri, vapaaehtoinen)

Kirjailija Hannu Mäkelä (1996, 146) kuvaa hyvin todenmukaisesti oman äitinsä syömistä hänen ollessaan laitoshoidossa.

"Ruoka tuodaan, ja jätetään siihen. Yritän syöttää ja äiti tahtookin syödä, alkaa syödä samalla ahneudella kuin niin usein nykyään. Muistan, että aina kun äiti oli parempi, ei hän ruuasta juurikaan piitannut, söi vain jos se oli todella hyvää. Mutta ruumiilla on tämä mekaaninen nälkänensä, ruumis ei tahdo kuolla, se eläin äidissä, se tahtoo aivan kaiken, jokaisen lusikallisen, jonka vain saan lautaselta kaavittua."

Mäkelä käyttää ilmaisua "ruumiilla on mekaaninen nälkänensä". Myös Kristiina Björklund (2003, 421) kuvaa äitinsä ahnasta ruokailua. Hänen hyvin pienikokoinen äitinsä söi kaiken ruokansa viimeistä murua myöten, mutta siitä huolimatta laihtui laihtumistaan. Tytär ei enää halunnut edes tietää kuinka vähän äiti painoi. Voi myös kysyä, miten paljon nopea, konemainen syöminen, on opittua laitoksessa vietettyjen pitkien päivien ja vuosien aikana?

Myös Osastolla on vanhuksia, jotka ovat "hyviä syömään". Aaro käy osastolla lauantaina ja sunnuntaina lounasaikaan syöttämässä vanhuksia. Eräänä lauantaina hän syöttää käynnin aikana kolme vanhusta, joista kukaan ei enää kommunikoi sanallisesti. Kaikkien kolmen vanhuksen ruokailu muistuttaa edellä mainittua ahnasta, mekaanista syömistä.

Joillekin vanhuksille ruoka ei kerta kaikkiaan vaan maistu. Tämä saattaa johtua toimintakyvyn alentumisesta, jonka myötä vanhus voi joutua avuttomuuden ja toivottomuuden valtaan, jolloin hän ikään kuin viimeisenä tahdon ilmaisuna kieltäytyä syömästä (Turtiainen ym. 1999, 200). Voi myös olla, ettei laitosruoka maistu hyvältä tai pelkästään sängyssä olevalla vanhuksella ei vain ole nälkä. Vapaaehtoisen kysyessä Saimilta maistuuko ruoka, vastaus on *"Miten se nyt täällä sairaalassa maistuu?"* Paitsi syömään houkuttelua, on ruokailussa auttaminen myös pieniä tekoja, kuten lautasen toisin päin kääntämistä:

"Hän suurin piirtein syö itte, mutta hän nukahtaa välillä ja sitten mä käyn hänen lautasen aina kääntämässä kun hän ei nää et sillä toisella puolen on ruokaa. Et hän syö vaan puolet lautasesta ja sitten toinen puoli jää ja hän aina kysyy, että ai onko siellä."
(Vappu, vapaaehtoinen)

Vanhus, jota Vappu kuvaa, ei sairaudestaan johtuen hahmota ruokalautasta kokonaisena. Vappu oivaltaa oman kokemustietoonsa perustuen oikean toimintatavan ja pitää lautasen kääntämistä arkipäiväisenä tapahtumana, joka vain tehdään.

Seuraavassa aineisto-otteessa Sisko (vapaaehtoinen) syöttää Auroraa, joka on noin 90-vuotias hauras, persoonallisen näköinen, nukkemainen vanhus. Hopeanharmaa tukka kihartuu kauniisti. Lääkkeistä, maidon juomisesta ja jälkiruoasta keskustellaan kerta toisensa jälkeen.

Tällä kertaa jälkiruokana on pannukakkua.

Sisko: Pannukakku onkin Auroran lempiruokaa.

Sisko koskettaa pehmokoiraa, joka on Auroran sylissä.

Sisko: Tääkin saa sitte. Ja lääkkeitäkin on useita. Kyllä ne muistaa sua näillä lääkkeillä. Miten on, otetaanko veden kanssa?

Sisko -> Anne: Aurora haluaisi juoda maidon heti.

Sisko -> Aurora: Me ollaan taistelukumppaneita

Sisko katselee nauraen Auroraa. Aurora naurahtaa ääneen.

(Havaintomuistiinpanot 14.2.2003)

Pannukakku on ilmeisesti ollut paitsi Auroralle, myös useille muille vanhuksille herkkuruokaa lapsuudesta alkaen, sillä pannukakun herkullisuus nousi muidenkin vanhusten puheissa esille. Pannukakku onkin ollut uusi ruokalaji 1920–1930 -luvuilla, jolloin arvelen Auroran eläneen lapsuuttaan ja nuoruuttaan. Suomalaisen ruokakulttuurin historian tutkijan Merja Sillanpään (1999, 14) mukaan tuohon aikaan uutuudet tulivat perinteisesti ensin juhlaruokaiksi. Kun uusi ruokalaji hyväksyttiin, niistä tuli sunnuntai-ruokaa ja lopulta arki-ruokaa. Myös Antti Kariston ja Riikka Konttisen (2004, 138–140) tutkimuksen mukaan ikäihmisille nuoruuden uutuudet ja vanhat perinneruoat muuttuvat nykyisiksi mieliruuiksi.

Lounaan jälkeen vanhuksilla on mahdollisuus halutessaan juoda kahvia. Ruokailun yhteydessä tuodaan päiväsalin pienelle nurkkapöydälle termoskannussa kahvia, maitoa ja pullaa, kakkua tai keksejä. Siellä on myös nokka- ja kahvimukeja. En ole kirjannut kertaakaan havainnointipäiväkirjaan vanhuksen kehuva lounasruoan makua, mutta sen sijaan kahvin ja kahvileivän mausta olen kirjannut useita kommentteja muistiinpanoihini. Kuten meillä jokaisella, myös Osaston asukkailla, on jokaisella oma tapansa juoda kahvia.

Minä annan kahvia päiväsalissa Liljalle ja Aliisalle. Aliisa toivoo mustaa kahvia neljä senttiä ja haluaa juoda mukista. Ei sokeria, ei pullaa, vain pieni keksi. Lilja haluaa kahvia, sokeripalan ja keksin. Vieno pyytää maitokahvia ilman sokeria ja pulla pitää murustella kahvin sekaan. Vapaaehtoiset Katri ja Sinikka huolehtivat vielä, että muutkin halukkaat saavat kahvinsa. Vienolle pullaa ja Reetalle hiekkakakkua. (Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Sen sijaan Ilmarilla on oma käsitys Osaston kahvista. Hän toteaa: Ei se täällä kaksista oo, laihaa. Mie saan sitte kun vaimo tuo. Termospullossa tuo. (Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Kahvi liittyy erityisesti suomalaisessa kulttuurissa sekä arkeen että juhlaan. Vanhuksilla, kuten meillä muillakin, on omat kahvin juontiin liittyvät tavat ja tottumukset. Kahviin liittyy perinteisesti nautinnollisuus. Se on lepo-hetki, joka piristää arkea ja tyydyttää sosiaalisia tarpeita. Osaston vanhuksille kahvilla voi olla erityinen merkitys, sillä he ovat eläneet myös ajan, jolloin kahvia sai vain ostokorteilla tai sitä ei saanut ollenkaan. Sodan jälkeen kahvista tulikin lähes pyhä juoma, jota myös lapset opetettiin juomaan jo pienestä pitäen. (Sillanpää 1999, 35, 106.)

Ruokailu yhteisenä rituaalina

Vaikka ruokailu toistuu rutiininomaisesti Osastolla, näyttäytyy se vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamisessa myös yhteisenä rituaalina. Seuraavassa aineisto-otteessa tarkastelen ruokailuhetkeä Sinikan (vapaaehtoinen) ja Ilmin yhteisiä rituaaleja sisältävänä kohtaamisena. Sinikka kertoo muistavansa Ilmin vielä ”hänen hyvänä ollessaan”. Nyt Ilmin sanat ovat vähentyneet muutamaaan sanaan. Hän nukkuu suurimman osan vuorokaudesta ja on täysin riippuvainen muiden avusta. Syöttämistilanne on enemmän kuin pelkkä ruokailu. Se on samalla seurustelua, läsnäoloa ja nautinnollinen yhteinen hetki molemmille.

Sinikka menee ruokatarjottimen kanssa Ilmin luo. Alkuvalmisteluihin kuuluu tarjottimen laittaminen yöpöydälle ja Ilmin sängyn päädyn ylösnostaminen, niin että vanhus on istuvassa asennossa. Hoitajat ovat myös voineet jo laittaa vanhuksen ruokailuasentoon. Ruoka on soseutettua, joten aina ei ole helppoa tietää, mitä se sisältää. Ruoan tuoksusta ja väristä voi toki päätellä. Soseutetut vihannekset, perunat ja liha ovat yleensä erillään.

Yksi ruokailun odottelun rituaali onkin ennen ruokakärryn tuloa katsoa ruokalistasta, mitä ruokaa on tarjolla. Ruokailuvälineenä on lusikka. Sinikka syöttää Ilmiä seisoen hänen sänkyänsä vieressä.

Sinikka kumartuu Ilmin puoleen ja asettelee hänen peittoaan paremmin. Ilmin jalat ovat käpertyneet koukkuun. Sinikka tarkastelee Ilmin kasvoja: Sinun kasvot on ihan Etelän auringon väriset, mistä kaunis väri? Oletko unelmoinut? (Sinikka nauraa) Mä lasken vain leikkiä. Ilmi on aina ymmärtänyt leikkiä. Sinikka alkaa syöttämään Ilmiä. Samalla hän kertoo minulle tunteneensa Ilmin viisi vuotta.

He ovat vuosien varrella ystäväystyneet. Alkuun Ilmi pystyi juttelemaan vilkkaasti, Sinikka luki hänelle ääneen kirjoja ja lehtiä. Viime aikoina tilanne on kuitenkin muuttunut. Ilmi ei käytä enää kuin kolmea sanaa: leipää, suklaa, kiitos. Hän syö hyvin hitaasti ja pitää erityisesti leivästä. Sinikka kysyy leivän loputtua, haluaako Ilmi lisää leipää. Hän ilmaisee nyökkäämällä haluavansa lisää. Sinikka käy hakemassa leipää ruokakärrystä.

Ruokailun välillä Sinikka hieroo Ilmin jalkoja.

Ilmi pyytää hiljaa: Leipää.

Sinikka juttelee rauhallisesti lähes koko ajan, kertoen päivän uutisia ja omia kuulumisia.

Hän kysyy välillä: Maistuuko vielä, leipä menee kiisselin kanssa paremmin. Mä muistan, että olet ennenkin syönyt. Mutta en mä väkisin.

Jonkun ajan kuluttua Ilmi sanoo hiljaa: ”suklaa”

Sinikka naurahtaa Ilmille ja sanoo: Se on merkki. Silloin ei enää syödä.

Kun ruokailu on ohi, kertoo Sinikka, että nyt tehdään heidän omat jäähyväisjutut.

Sinikka silittää kevyesti ja rauhallisesti Ilmin käpertyneitä käsiä, molempia vuoron perään. Seuraavaksi hän jumppaa Ilmin jalkoja, hyvin varovasti. Lopuksi Sinikka vielä tuulettaa peiton avulla Ilmin jalkoja ja ylävartaloa.

Sinikka: Ilmi hikoilee, hänelle tulee niin lämmin aina ruokailun aikana, että hän tykkää, että tuuletetaan. Lopuksi vielä peiton huolellinen asettelu Ilmin suojaksi. Pysähtyminen vielä vuoteen vierelle, kevyt kosketus olkapäähän. Sinikka kertoo tulevansa taas uudelleen. Ilmi kiittelee häntä sanomalla: Kiitos. Ruokailu kesti 50 minuuttia.
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Vaikka leivän syöminen on hidasta, haluaa Sinikka antaa vanhukselle kerran viikossa käydessään mahdollisuuden nauttia leivästä, joka on Ilmille tärkeä osa ateriaa. Leipä ja etenkin ruisleipä on monelle vanhukselle tavallisimmin syöty leipä, jolla on ollut tärkeä merkitys heidän elämässään. Ruisleipää leivottiin heidän lapsuuden, nuoruuden ja vielä aikuisuudenkin aikana säännöllisesti kotona etenkin maaseudulla. (Karisto & Konttinen 2004, 130; myös Andersson 2007.)

Leivän ja suklaan lisäksi Ilmin ja Sinikan ruokailuritualeihin liittyy muita rituaaleja, kuten jalkojen hierominen ja peiton tuulettaminen. Rituaalit ovat vapaaehtoiselle ja vanhukselle muotoutuneita yhteisiä tapoja ja merkkejä. Ne ovat leikkilisiä yhteisiä toistoja, jotka pitävät yllä pysyvyyttä ja yhteenkuuluvuutta. Rituaalit muuttuvat rutiineiksi kun tietoinen toiminta muuttuu toistuvaksi käyttäytymiseksi, se säilyy muuttumattomana ja sitä pidetään itsestään selvänä. (Tedre 2000, 521.)

Ruokailu on rutiini, joka rytmittää päivää ja tuo kodin tuntua ja turvallisuutta. Rutiini muuttuu kuitenkin ahdistavaksi, jos esimerkiksi syöttämiseen ei ole riittävästi aikaa. Siitä voi myös muotoutua merkityksellinen rituaali, joka tuottaa identiteettiä, uusintaa hoivan käytäntöjä ja ylläpitää sosiaalista järjestystä. Rituaalit lähtevät vanhusten toivomuksista, joilla on merkityksiä vanhukselle. Ruokailu toistuu päivittäin useita kertoja, joten hoitajilla ei ole mitenkään mahdollisuutta käyttää aikaa ruokailuun kovin pitkää aikaa. Ruokailusta tulee väistämättä mekaaninen tapahtuma, jossa vanhuksen syöminen muuttuu konemaiseksi nielemiseksi. Samalla syöttämisessä apua tarvitseva vanhus muuttuu syöttämisen kohteeksi.

Ruokailutilanteessa on läsnä kaksi toimijaa: auttaja ja autettava. Silva Tedre (1999, 48; 2000, 523) on nostanut esiin suomen kielen niukkuuden tilanteissa, joissa on kaksi toimijaa. Suomen kielestä puuttuu ilmaisu, joka kuvaa sitä, miten ihminen, jota syötetään, itse osallistuu ruokailuun. Vanhuksen syöttämisessäkin on kyse aineellisesta uusintamisesta, jossa toinen ihminen syöttää ja toinen on aktiivinen syöjä. Syöminen on toistuvaa tekemistä, jonka merkitystä voi arvioida vain vanhuksen näkökulmasta. Hoivaa tulisikin tarkastella ja käsitteellistää identiteettiä tuottavana ja uusintavana ja sosiaalista järjestystä ylläpitävänä rituaalina. Rutiineiksi luokitellut tehtävät ovat sanattomien sopimusten ja hiljaisten tekojen aluetta. (Tedre 1999, 48.)

Sinikka (vapaaehtoinen) kertoo miten hän on vuosien kuluessa kiintynyt omaan vanhukseensa:

"Täällä on mukava käydä. Ja on tullu tutuksi, tääki (Ilmi), jota äsken juuri autoin. Hän on ollut melkein sieltä alkuajoilta. Hän oli silloin tuolla toisella osastolla. Mä oon nähnyt hänen aivan toisenlaisena. Mä luin silloin hänelle kirjaa. Mä muistan me luettiin yksi kirjakin lävitse. Täällä on paljolti samat vanhukset pitkään. Monia on nähnyt niin eri vaiheissa. Kun täällä monet potilaat ovat täällä kauan, monta vuotta. Siihen niinku kiintyy, se on vähän niinku omainen. Ja tietää jotakin, vaikkei nyt paljon niistä mutta jotakin, että tuntuu tutulta."

6.4 KÄDEN TYÖT – KÄSITYÖLLISET KOKEMUKSET

Tarkastelen tässä luvussa Osaston perjantain Käden työt -ryhmän toimintaa. Ryhmän tavoitteena on aktivoida vanhuksia tekemiseen olemisen sijasta. Sinikka Vakimo (2001, 285-290) tekee tutkimuksessaan eroa kolmannen ja neljännen iän vanhuuteen tekemisen ja olemisen vanhuuden käsitteiden avulla. Hänen mukaan toimintakykyisten, kolmatta ikää elävien itäsuomalaisten naisten puhetta identiteetistä yhdisti tekemisen ja luontoon suuntautuvan toiminnan korostaminen. Naiset, joiden toimintakykyisyys oli laskenut, puhuivat sen sijaan jokapäiväisestä arkisesta elämästä enemmän olemisena kuin tekemisenä. He olivat lähentyneet neljättä ikää, jota leimaa elämän verkkaisuus ja arjen ajassa pysyttely ja he edustivat hoivasta riippuvaisuuteen kääntyvää vanhuutta. Olemisen vanhuus hallitsee myös Osaston vanhusten arkea. Vaikka vanhukset ovat fyysisiltä toiminnoiltaan riippuvaisia toisten antamasta hoivasta, on monella vielä jäljellä taitoja, joita he voivat käyttää. Vapaaehtoiset pyrkivät kääntämään olemisen vanhuutta edes hetkittäin tekemisen vanhuuteen. Jo mukana olo merkitsee sitoutumista yhteiseen ajanvietteeseen, yhdessä olemiseen ja yhdessä tekemiseen. (Vakimo 2001, 224.)

Käytän perjantain tuokiosta käsitteitä käden työt ja käsityöt askartelun tai viriketoiminnan sijaan. Vaikka käsitteet ovat sisällöltään samansuuntaisia, on niissä kuitenkin vivahde-eroja. Virike tarkoittaa Gummeruksen Suuren Suomen kielen sanakirjan (1998) mukaan sytykettä, alkusysäystä, impulssia; uuden ajatuksen, ajatuskulun, idean tai keksinnön herätettä, aihetta tai ”siementä”. Viriketoiminta voi vaihdella musiikista, ulkoiluun tai elokuvissa käyntiin, joten se on liian laaja kuvaamaan Käden työt -ryhmän toimintaa. Askartelu sen sijaan tuo mieleen perinteisen askartelun, kuten esimerkiksi joulukorttien teon. Askartelu kuvastaa toki perjantaituokion toimintaa, mutta on käsitteenä liian kapea. Käsityö on käsin tai käsissä pidettävin työkaluin suoritettu työ, käsin tehdyn työn tuote, varsinkin naisten tekemä (ompelus, neule, virkkaustyö, kudin yms.) ja koulun oppiaine. Käden työllä haluan painottaa toiminnan tavoitteellisuutta ja ”arvoa”, joka ei ole pelkästään ”naisten näpertelyä”.

Käsityöt luetaan kulttuurituotteiksi vaikka käsityön paikka kulttuuripolitiikan kentässä on epäselvä. Käsityön tavoite on ensisijaisesti käsityön konkreettisessa käytössä, mutta toisaalta taiteen ja käsityön yhteinen tekijä on sen esteettisyydessä. Kaija Heikkinen perääkin käsitöiden arvon nostoa puhuen käsityön ylevöittämistä (Heikkinen 1997, 9, 88-89). Shusterman (2004, 38) ulottaa esteettisen käsitteen käytännöllisen elämän alueelle romuttaen näin perinteisen vastakkainasettelun esteettisen ja käytännöllisen välillä. Hänen mukaansa esteettinen kokemus ylittää historiallisesti vakiintuneen taiteen käytännön. Esteettisen kokemuksen voi löytää myös esimerkiksi rituaaleista ja urheilusta, populaarikulttuurista, kehon ja kodin koristeista.

Käden työt osana sosiaalista toimintaa

Käden työt -ryhmän ohjaajana toimii Elina, joka työskentelee keravalaisessa oppilaitoksessa opettajana. Hänet on palkattu ohjaamaan ryhmää perjantaisin yhden tunnin ajaksi. Määrittelen hänet ”puolivapaaehtoiseksi”, sillä hän on Osastolla huomattavasti pidemmän ajan kuin mihin hänet on pyydetty. Elina kertoo itse varsinaisen toiminnalle varatun ajan olevan liian lyhyt. Hän kokee ryhmän toiminnan mielekkääksi, joten käyttää siihen mielellään omaa aikaansa. Tavoitteena on, että tuokioon osallistuu vapaaehtoisia, sillä useat vanhukset tarvitsevat apua. Sisko (vapaaehtoinen) kertoo aluksi kokeneensa, että Käden työt -ryhmä vie Osastolla käynnistä liikaa aikaa: *”Askartelu vähän rikkoo, ku on sama päivä, ei voi olla rauhassa huoneissa”*. Vähitellen ryhmästä on tullut luonteva osa hänen käyntiään. Myös minun roolini Käden työt -tuokiossa oli toimia etupäässä vanhusten avustajana.

Elina suunnittelee ammattilaisena, mitä tuokiossa tehdään ja hankkii tarvittavat materiaalit. Ryhmässä on muun muassa painettu kuvia osastonhoitajan huoneen verhoihin ja lukuisiin pieniin pöytäliinuihin, tehty ystävänpäivä- ja joulukortteja, joulukoristeita, kesäisiä paperikukkia tai siirretty Unikkokuvia lautasliinan avulla kukkapurkkeihin. Käden työt -hetki vaatii suunnittelua, sillä käsillä tekeminen voi olla vanhuksesta ahdistavaa tai turhauttavaa, jos työ on liian vaikea tai vanhus kokee tekemisen liian lapselliseksi. Jos käsityöllinen toiminta on suunniteltu vanhuksen lähtökohdista, voi se olla rentouttavaa, lisätä itseluottamusta, tuottaa luomisen iloa, lisätä vanhuksen mielikuvituksen käyttöä, olla sosiaalista ja lisätä toisen työn kunnioittamista (Anttila 1983, 53).

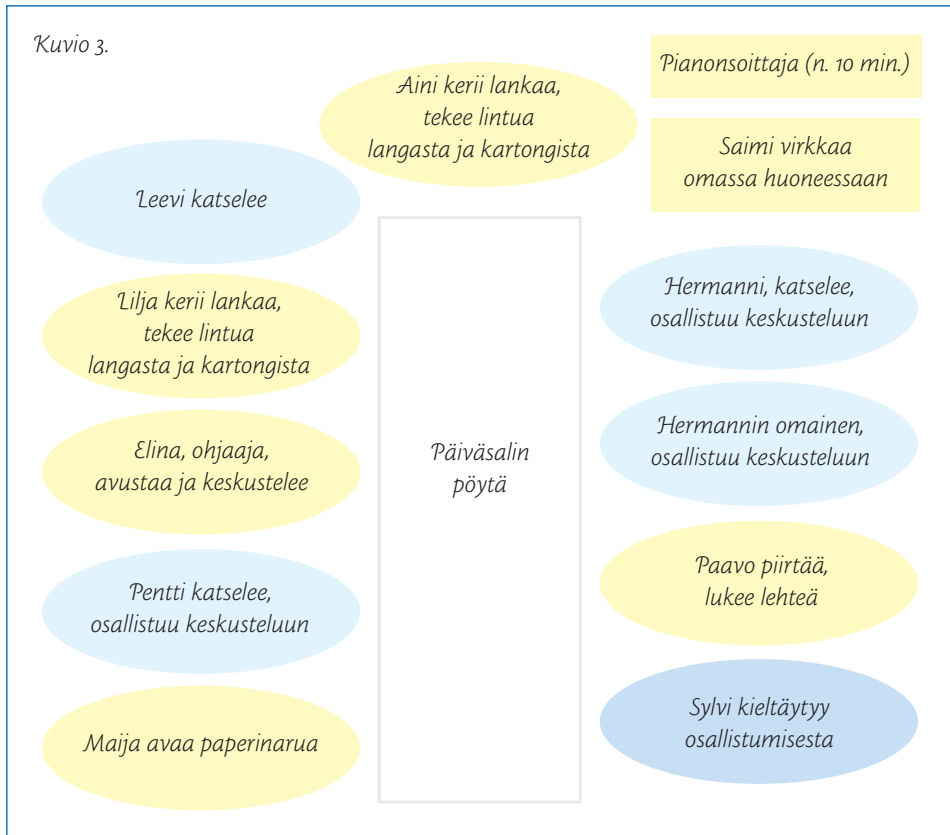
Seuraavassa aineistokatkelmassa Elina kuvaa käden töitä:

”Kädet ei oikein toimi kaikilla, että pitää yrittää aina miettiä. Ja näkö on toinen, että jokaisella olis jotain. Samaa ei aina tarvi tehdä. Ja sit ollaan aina tehty niin, että vähän vuodenaikojen mukaan. Joulua ennen jotain joulujuttuja, kesäjuttuja ja erilaisia materiaaleja yritetty kokeilla, eri aineista. Kankaanpainantaa meill on ollu. Se vaatii sitte jokaiselle oman avustajan. Se on sen verran vaativaa.” (Haastattelu 27.2.2004).

Käden työt on Osastolla sosiaalisen yhdessäolon hetki, jota kuitenkin kuvaa tietynlainen läpivirtaavuus (ks. Strandell 1995, 38). Vanhukset tulevat tai heidät tuodaan tilanteeseen aamutoimien jälkeen. Jokaisella voi olla hieman erilaista tekemistä, joku voi poistua kesken kaiken ja tulla uudelleen tilanteeseen. Osa osallistuu tekemiseen ja osa valitsee katsojan roolin.

Ryhmän toiminnassa voi hetkittäin myös olla mukana hoitaja tai työharjoittelussa olevia opiskelijoita. Näin ollen ryhmän sosiaalinen rakenne muuttuu tilanteen aikana. Ryhmään osallistujat voivat olla eri päivinä eri henkilöitä. Paikalla on kuitenkin lähes aina Saimi, Lilja ja Aini, jotka ovat Osaston innokkaimmat käsitöiden tekijät. Saimi kertoo, ettei ole ollut mikään käsityöihminen. Lilja sen sijaan on tehnyt paljon käsitöitä nuorempana. Hän kertoo erityisesti virkanneensa parisängynpeitteitä, lapsille ja muillekin. Hän sanoo käsitöiden olevan Osastolla ajankulua: *”Kun täällä ei ole mitään tekemistä, kyllä siinä aika kuluu”*. Liljan käyttämä metaforinen ilmaus ”aika kuluu” kuvastaa ajan hidasta etenemistä ja tekemisen puutetta. Osastolla ajasta ei ole pulaa, kuten työvuosina. Seuraavassa aineisto-otteessa kuvaan Käden työt -hetkeä perjantaina 27.2.2004.

Kuvio 3.

Istumajärjestys päiväsalin pöydän ympärillä. (Havaintomuistiinpanot 27.2.2004)

Päiväsalissa olijat jakautuvat osallistujiin, kieltäytyjiin ja katselijoihin. Kaikki kuitenkin ovat osallisia samasta tilanteesta. Käden työt -tuokio tuottaa vanhuksille esteettisiä kokemuksia. Lilja ihastelee keriessään kirkkaan keltaista, pehmeää lankaa: "Miten voi olla näin kauniin väristä lankaa?" Kaija purkaa auki paperinarua, josta avautuu vanhan roosan punaisella pohjalla oleva kaunis ruusukuvio. Kaija katselee sitä tarkasti: "Tulee lapsuus mieleen." Esteettistä kokemusta täydentää vielä se, että hetken päästä Olavi, laitospulainen, käy viihdyttämässä pienen tuokion ajan käsityön tekijöitä soittamalla Osaston pianolla rauhallisia kappaleita. Pianon soitto tekee tunnelmasta kodikkaan ja harmonisen (Havaintomuistiinpanot 27.2.2004).

Käsityö mielletään yleensä naisten työksi ja assosioidaan naiseen (Heikkinen1997, 10). Myös päiväsalin pöydän ympärillä kehkeytyy keskustelu miesten ja naisten käsitöistä, jossa Hermannin ja Pentti liittoutuvat keskenään. Hermannin omainen tulee päiväsalin ja istahtaa Hermannin viereen. Omainen kysyy Hermannilta, eikö hänkin voisi tehdä jotain, avata vaikka paperinarua koska se tekisi hyvää sormille.

Hermannin vastaa jämakästi, ettei missään tapauksessa tee sitä. Omainen ryhtyy puolustelemaan käden töitä ja sitä, etteihän ole olemassa miesten tai naisten töitä. Penttikin, joka on usein mukana pelkästään katselijana, toteaa, että on toki mukava katsoa, mutta itse hän ei välitä tehdä. Kun omainen vielä jatkaa houkuttelua, ottaa Elina sovittelijan roolin ja pohtii, mikä voisi olla sopivaa tekemistä miehille, sillä "puukkoja ei sentään uskalla ottaa esiin." (Havaintomuistiinpanot 27.2.2004)

Käden töihin osallistumiseen Osastolla vaikuttaa vanhusten oma halukkuus ja toimintakyky. Aliisa on usein päiväsalissa mukana, vaikka ei itse osallistukaan tekemiseen. Hänkin kertoo olleensa nuorempana "aina kudin tai virkkaus kädessä". Mutta nyt sairauksien jälkeen "sormet ovat kuolleet. Täytyy tyytyä vaan katselemaan, kun sormet ei taivu". Hervosen ym. (1996, 103) tutkimuksessa osat vanhuksista oli sitä mieltä, että hän on jo elämässään tehnyt riittävästi:

"Semmosena käsityöpäivänä mulla oli sukankudonta. Minä lakkasin kerran, ja se käsityönopettaja kävi vissiin täällä huoneessa kattomassa. Sukat oli tekopuolessa eikä valmiina. Sanoin, että minä en viittis enää mittään, että jos eivät saa sukkia jalkaansa, niin menkööt paljain jalloin. Minä oon aikani pärmänny jo yhtä ja toista." (Hervonen ym. 1996, 103)

Osaston vanhuksista Alli ja Sylvi kieltäytyvät ehdottomasti käden töistä. Alli vetoaa vanhuuteensa. Menen Allin luo ja annan hänelle purettavaksi paperinarua kukan vartta varten. Hän katsoo minua pitkään ja sanoo: "Mitä minä sillä teen? En halua. Minä olen vanhus." (Havaintomuistiinpanot 7.2.2003)

Sylvi on persoonallinen, vahvaluontoisen oloinen vanhus, joka tietää itse mitä haluaa ja mitä ei halua. Hoitajat tuovat Sylvin päiväsalin pyörätuolilla. Jo pienen hetken kuluttua, hän alkaa vaatia, että hänet viedään takaisin omaan huoneeseensa. Hoitaja kertoo nyt olevan askartelua, johon Sylvikin voisi osallistua. Sylvi vastaa hyvin painokkaasti: "Minä en askartele. Saatte uskoa, että minä en askartele." Sylvi rauhoittuu kun hänelle kerrotaan, että ei hänen tarvitsekaan. Hän voi vain katsella. Sisko (vapaaehtoinen) vielä kannustaa Sylviä pitämään oman päänsä, sillä ei kaikkien tarvitse osallistua. (Havaintomuistiinpanot 23.1.2004)

Tultuani Osastolle Elina kertoo, miten hän oli onnistunut samaan miesvanhukset mukaan. Elina kertoi jutelleensa Paavon, Pentin ja Hermannin kanssa siitä, miten miehet voisivat osallistua. Elina oli heittänyt Paavolle punaisen lankakerän ja kehottanut heitä heittelemään vaikka sitä. Siitä kehkeytyi villalankakerän heitto. Elina ihmettelee, miten pikku asioista jokin voi tulla. Paavo kuuntelee Elinan kerrontaa ja alkaa "ärhennellä" tuttuun tapaan herättääkseen huomionsa itseensä. (Havaintomuistiinpanot 26.3.2004)

Lankakerän heittäminen jatkui myös seuraavalla kerralla, jolloin jälleen myös hoitaja oli mukana heittämässä kerää hetken ajan. Kenties miehet liittävät sen liikuntaan, joten se oli hyväksyttävää tekemistä. Yleisimpiä koko eliniän kestäviä harrastuksia onkin miehillä liikunta ja naisilla käsityöt. Läkkeitä ihmiset antavat harrastuksille työntekijöiden merkityksiä, joten he eivät välttämättä halua tehdä sellaista, minkä he kokevat turhaksi (ks. Ruoppila 2002, 136).

Paavo on työvuosinaan piirtänyt ammatikseen ja piirtää edelleen ihmishahmoja nopeasti varmallalla kädellä, mikä vaatii silmän ja käden hyvää yhteistyötä. Paavon hahmoissa tulee esille yksityiskohtia, kuten sormet, hiukset, nenä, silmät ja suu. Paavon mieshahmoilla on jokaisella erilainen ilme. Elina kysyykin Paavolta, onko ensimmäinen iloinen, toinen vakavampi ja kolmas ihmettelevä. Paavo nyökkää hyväksyvästi ja ääntää ikään kuin hyräillen "ää, ääää, ääää". Tulkitsen, että Paavo ottaa mielihyvin vastaan kehumiset, mutta luulen myös hänen itse tietävän, ettei enää pysty piirtämään kuten nuorempana. (Havaintomuistiinpanot 27.2.2004)

Paavon piirustus.

Käden työt asetetaan näytteille päiväsalin tai potilashuoneisiin, mikä luo viihtyisyyttä ja kotoisuutta tilaan. Käsitöiden näytteille asettaminen osoittaa, että niitä arvostetaan. Myös vanhuksot itse ovat ylpeitä työstään. Lilja osoittaa kädellään pöydällä maljakossa olevia silkipaperilla koristeltuja pajunkissoja sanoen: "Me tehtiin nuo."

Käsillä tekemisen nautinto

Käsityöllä voidaan tarkoittaa sekä prosessia eli työn tekemistä että produktia eli käsityön tuotetta (Anttila 1983, 37; Heikkinen 1997, 65). Vaikka on lähes itsestään selvää, että Osastolla itse käsityön tekeminen on tärkeämpi kuin tuote, nousee käsityön lopputulos esille monissa puheenvuoroissa. Seuraavassa aineistokatkelmassa esittelen yli 80-vuotiaiden Saimin ja Ailin käden töiden tekemistä.

Saimille osallistuminen Käden työt -hetkeen on tärkeä. Hänen on vaikea istua tuolissa, joten hän tekee käden töitä joko omassa huoneessaan vuoteessa puoli-istuvassa asennossa istuen tai hänet tuodaan sängyllä päiväsalin. Hän kertoo nauttivansa siitä, että pystyy vielä tekemään käsillään jotain ja korostaa esimerkiksi paperinarun avaamisen tekemisen hyvää hänen sormilleen. "Pystyy sitten pidempään syömään itse", hän sanoo. Saimi ehtii Käden työt -päivänä soittaa kelloa, jos kukaan ei tuo hänelle tekemistä tai hae häntä päiväsalin. Saimi on aloittanut edellisellä kerralla virkkaamaan paksusta langasta ympyrää. Hän muistelee ystävänsä, jolla oli aina kylään mennessäänkin mukana sukan kudin, ettei aika vaan mennyt hukkaan.

1stun Saimin luona hetken katsomassa hänen työskentelyään kirjoittaen samalla muistiinpanoja. Hän virkkaa ja pohtii ääneen: "Mikähän tästä oikein mahtaa tulla? Vai teenkö minä tätä muuten vaan?" Saimin virkkausta on mukava seurata. Välillä hän aina tarkistaa, että virkkaus pysyy tasaisena. Ympyrän virkkauksen vaarana on, että lisää liian paljon tai liian vähän, jolloin virkkauksesta ei tule tasainen. Saimi laskee ääneen virkatessaan. "Yksi, kaksi, kolme, neljä ja nyt kaksi kertaa samaan silmukkaan". Tämän tästä hän tarkistaa, että virkkaus pysyy suorana. Laskee virkkauksen polviensa päälle ja varmistaa; "ei vedä mihinkään suuntaan". Välillä hän pyytää minua katsomaan, "onko tuossa kohtaa pistetty kaks kertaa, kun en näe". Myös kuntohoitaja pistäytyy katsomassa Saimin virkkausta. Siinä saavat paitsi sormet, saavat myös aivot voimistelua, sillä koko ajan täytyy keskittyä.
(Havaintomuistiinpanot 23.1.2004)

Käsityön merkitys tuotteena tulee esiin myös Saimin puheessa. Tekemisen prosessin lisäksi Saimille on tärkeää, että virkkaustyön lopputulos on esteettisesti kaunis. Myös hoitajien ja vapaaehtoisten kiinnostus Saimin tekemiseen on tärkeää. Se lisää hänen motivaatiotaan ja itseluottamustaan sekä vahvistaa tekemää vanhuutta. Hoitajien ammatillinen katse näkee käden taitojen kuntouttavan puolen. Paitsi että sorminäppäryys säilyy, käden työt edellyttävät myös kokonaisvaltaista ajatuksen ja aistien läsnäoloa (Syrjäläinen 2003, 26-27).

Käsityön tekijöillä voi olla "käsillä tekemisen pakko", sisäinen pakko, joka ajaa tekemään käsitöitä, joka on paitsi välttämätöntä myös terapeutista (Linko 1998, 68). Sisäinen pakko on liian voimakas ilmaus kuvaamaan vanhusten tekemistä Osastolla, mutta Ainin intensiiviseen tekemiseen liittyy vahva tarve käsillä tekemiseen. Aini puhuu hyvin vähän ja ottaa kontaktia muihin vain harvoin huonon kuulonsa vuoksi. Ainille käden työt on tapa kommunikoida. Käsitöiden tekeminen on arkista toimintaa, tekemää vanhuutta, itsensä toteuttamista, mikä suuntaa ajatuksia pois potilaan roolista. Käsillä tekeminen tukee myös tekijän persoonallisuutta ja tukee sosiaalisuutta. (Syrjäläinen 2003, 27.)

Seuraavassa episodissa kuvaan Ainin työskentelyä. Aini on aloittanut edellisellä kerralla kiertämään ympyrän (halkaisija noin 10 cm) keskelle paperinarua. Työstä tulee aurinko, jonka voi ripustaa ikkunan eteen. En ollut aluksi aivan varma, miten solmiminen onnistuu. Kysyn, haluaako hän ryhtyä jatkamaan työtä. Aini avaa suunsa ja luulen kuulevani hänen sanovan kyllä.

Katselen kun hän hitaasti, mutta varmasti taittaa Elinan valmiiksi leikkaaman noin 12–15 cm mittaisen paperinarun kahteen osaan ja pujottaa sen sitten kehikon väliin ja vetää narunpäät aukosta läpi. Kaikki tapahtuu hitaasti ja välillä haparoiden, mutta se onnistuu. Narun kiristämiseen hänellä ei voimat riitä, joten autan häntä. Mutta värit hän ottaa huomioon. Narut ovat oransseja ja keltaisia, joita hän solmii sääntillisesti kehikkoon vuoron perään. (Havaintomuistiinpanot 25.4.2003)

Samalla intensiteetillä Aini tekee myös muut käden työt. Aini jatkaa tekemistään kunnes ruokailu väkisin katkaisee hänen toimintansa. Eräänäkin perjantaina hän kerii villalankaa kerälle, eikä malta lopettaa ennen kuin saa työnsä tehtyä loppuun. Kaikki tavarat on jo koottu ja ruokaa jaetaan, mutta Aini kerii rivakkaan tahtiin lankaa. Tekeminen ei sinällään tuota mitään, sillä kerän valmistuttua Aini kerii samaa lankaa taas uudelle kerälle. Näen kuitenkin, että keriminen tuottaa tekemisen iloa. Keriminen ei ole mekaanista, koska Aini vaihtaa aina kerimisen suuntaa niin, että lankakerästä tulee kauniin muotoinen. Tekemisellä on tavoite – kerän syntyminen.

Laitoksessa asuvalle vanhukselle moni tavallinen, arkinen tekeminen on mahdotonta. Tällaista tekemistä on esimerkiksi saksilla leikkaaminen. Aini leikkaa innokkaasti muun muassa saksilla sanomalehdestä erilaisia muotoja. Häntä katsoessa tulee väistämättä mieleen, että leikatessaan sanomalehteä, hän kokee samanlaista innostunutta jännitystä, kuin ompelija, joka leikkaa kaavan mukaisia osia kankaasta. Kankaan leikkaaja sekä kuulee että tuntee, kuinka sakset ääntävät pöydän pintaan osuessaan ja leikkaavat kaavan mukaisen palan kankaasta. Vaikka käsitöiden teko on pienimuotoista ja siihen käytetty aika viikossa on lyhyt, voi se nostaa esille vanhuksissa – myös katselijoissa – ihmisen kokeilevaa, leikkivää ja ideoivaa puolta. Myös vanhusten puheessa tulee esille subjektiiviset elämykselliset kokemukset ja oman elämän muistojen palautuminen.

7 SANAT JA SÄVYT

*Vanhus katsoo kuin anovasti. Mihin elämä meni?
Mieli tahtoo päteä, pelkää olla epäpätevä.
Ei ole kiirettä. Sanoilla on aikaa harhailla, olla jouten.
(Anhava 1988)*

Tämän luvun keskeisenä teemana on intersubjektivisuuden eli yhteisymmärryksen rakentuminen vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamisessa. Lähtökohtana on vapaaehtoisten ja vanhusten välinen arkikeskustelu. Arkikeskustelu on Raevaaran ym. (2001, 15) mukaan monimuotoisempaa kuin institutionaalinen keskustelu, mikä ei tarkoita sitä, ettei sillä olisi sääntöjä. Institutionaalisella keskustelulla tarkoitetaan puolestaan puhetta, jolla puhujat, esimerkiksi hoitajat suorittavat institutionaalista tehtävää keskustellessaan vanhuksen kanssa hänen hoidostaan. Kaikki keskustelu, kuten hoitajien ja vanhusten välinen keskustelu säästä ei kuitenkaan ole kuitenkaan instituutionaalista puhetta. (esim. Peräkylä 1998; 177, 202.)

Analysointini kohteena tässä luvussa on vanhusten ja vapaaehtoisten välinen spontaani keskustelu. Näin ollen esimerkiksi kohtaamisissa esiin tuleva huumoripuhe on tilanteeseen sidoksissa olevaa huumoria, jota ei synnytetä kertomalla jo aikaisemmin kerrottuja vitsejä. Tilannesidonnaiseen huumoriin liittyy, että vanhuksilla ja vapaaehtoisilla on jo lähtötilanteissa olemassa humoristinen asenne, joten sitä ei tarvitse luoda keinotekoisesti. (ks. Haakana 1996, 147.)

7.1 VUOROVAIKUTUKSEN RAKENTUMINEN

Puhe rakentaa, kyseenalaistaa ja muuttaa arkista todellisuutta. Puhuessaan itsestään ihmiset tuottavat identiteettiään konkreettisissa käytännön tilanteissa. Näin ollen identiteetti on vuorovaikutuksessa rakentuva ja kerrottu sellaisena kun se kuhunkin tilanteeseen sopii. (Gubrium & Holstein 1994, 352-353; Juhila 2004a, 175-176; Jenkins 2004, 176-177.) Identiteetti ei ole koskaan valmis, vaan se muotoutuu aikaa myöten tiedostamattomissa prosesseissa ja pysyy aina epätäydellisenä. Vaikka identiteetit rakentuvat tietyssä tilanteessa, ajallisesti ja paikallisesti, on niillä kuitenkin myös kytköksiä ihmisen menneisyyteen. (Hall 1999, 39, 251.) Identiteetti määrittää oman ymmärryksenme siitä, keitä me olemme ja mitä muut ihmiset ovat. Sen avulla voi luokitella asioita ja henkilöitä ja yhdistää meidät toisiin kuten esimerkiksi ystäviin. Identiteetti tarkoittaa muun muassa sitä, että vanhus tietää, mitä hän on suhteessa hoitajaan tai vapaaehtoiseen. (ks. Jenkins 2004, 4.) Koska kaikki inhimillinen identiteetti on määrittelyiltään sosiaalista identiteettiä, käyttää Jenkins (2004, 4) mieluummin sosiaalisen identiteetin sijasta pelkästään identiteetin käsitettä. Tarkastelen identiteettiä tässä tutkimuksessa vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa tuotetussa vuorovaikutuksessa rakentuvana

Olen kiinnostunut sosiaalisesta suhteesta ja rooleista, joita osallistujat luovat puheella itselleen ja toisilleen sekä siitä, miten keskustelun kuluessa osallistujien; puhujan, puhuteltavan, puheen kohteen ja kuuntelijan roolit vaihtuvat (Seppänen 1995, 157-159; Tainio 2000, 181). Jokainen puheenvuoro myös kutsuu vastapuolen mukaan vuorovaikutukseen (ks. Saarenheimo 1997, 38). Keskustelussa paljastuvat vuorovaikutustilanteessa läsnä olevat merkitykset paremmin kuin haastattelussa. Vuorovaikutuksessa esiintyvään rooliasetelmaan, jota kuvataan myös käsitteellä posi-

tiokombinaatio, halutaan korostaa sitä, että vuorovaikutuksessa tarvitaan aina vähintään kaksi osapuolta (Suoninen 1997, 23). Kiintoisaa on, että vaikka samat kaksi osapuolta – vapaaehtoinen ja vanhus kohtaavat – voi eri tilanteissa syntyä erilaisia rooliasetelmia.

Vastatessamme tervehdykseen otamme vastaan vuorovaikutuskutsun ja hyväksymme samalla tilanteen muuttumisen molemminpuoliseksi. (Garfinkel 1967/1994, Heritage 1996, 110-111.) Puheella osallistujat luovat itselleen ja toisilleen roolin ja rakentavat vuorovaikutuksen sosiaalisen kehysten ja osallistumiskehikon. Osallistumiskehikko on alun perin Erving Goffmanin (1981, 3) käsite, jolla hän tarkoitti ennen kaikkea kuulijaa. Keskustelunanalyysissä käsitteellä viitataan keskustelun molempiin osapuoliin ja siihen, miten kuulija ja puhuja suhteuttavat puheessaan itsensä ja toisensa puheenaiheena olevaan asiaan. Osallistumiskehikko kuvaa siis keskusteluun osallistujien erilaisia ja vaihtelevia rooleja suhteessa toisiinsa ja puheen aiheeseen. (Seppänen 1995, 156-157; Tainio 2000, 18; Peräkylä ym. 2001, 7.) Kuulijat voivat olla joko aktiivisia keskustelijoita, sattumalta keskustelun kuulevia tai sitä salaa kuuntelevia (Seppänen 1995, 159).

Goffman (1981, 128-130) eritteli ”Footing”-käsitteen avulla puhujan ja kuulijan käsitteet. Hän jakoi puhujan kolmeen toimijaan: esittäjä, tekijä ja toimeksiantaja, jonka puolesta puhutaan. Osaston kohtaamisissa esittäjä on pääsääntöisesti vapaaehtoinen eli hän, joka puhuu. Toinen esittäjän rooli on tekijä, joka on päättänyt mitä puhutaan ja kolmas on toimeksiantaja, jonka puolesta puhutaan. Osastolla roolit menevät useimmiten limittäin niin, että vapaaehtoinen on esittäjä, tekijä ja toimeksiantaja. Varsinaisina kuulijoina ovat Osaston vanhukset. Heidät on ikään kuin valtuutettu olemaan kuulijoina. Muita kuulijoita ovat esimerkiksi hoitajat, jotka kuulevat keskustelun sattumalta päiväsalissa tai potilashuoneissa. Kuulijoissa on myös niitä, joille puhe kohdistetaan esimerkiksi kysymyksen muodossa ja niitä, joille ei juuri tietyssä tilanteessa kohdisteta puhetta. (Peräkylä 2001, 358-359.)

Vapaaehtoinen on lähes poikkeuksetta keskustelun käynnistäjä ja ylläpitäjä vuorovaikutustilanteessa vanhuksen kanssa. Kohtaamisissa toistuu säännönmukainen rakenne, joka sisältää seuraavat osat: tervehdys, keskustelun avaus, keskustelun ylläpito, keskustelun päättäminen ja hyvästely. Useimmissa kohtaamisissa vapaaehtoinen käyttää huomattavasti enemmän puheenvuoroja kuin vanhus. Tätä kuvataan epäsymmetriseksi keskusteluksi. Päiväsalin ryhmätilanteissa sen sijaan on luonnollista, että ryhmäläiset antavat vetäjälle tilan puhua. Tervehtiminen on yksinkertainen sosiaalisen toiminnan muoto ja rituaali, jolla avataan keskustelu ja jonka säännöt ovat arkielämässä hyvin yksinkertaiset. Meihin on sisäänrakennettu sääntö, että tervehdykseen vastataan tervehdyksellä. Seuraavassa aineisto-otteessa Aaro (vapaaehtoinen) tervehtii Osaston vanhuksia.

Aaro kättelee päiväsalissa istuvat vanhukset ja jutustelee samalla muutaman sanan useimpien kanssa. Aarolla on tapana vieraila niiden vanhusten huoneissa, joita hän syöttää lounaan aikana. Tällä kertaa hän tervehtii muun muassa Valtteria. Tervehtiessään Aaro kehuu miten yllättävän hyväkuntoisen näköinen Valtteri onkaan tällä kertaa.

Koputus seuraavaan oveen ja sisälle huoneeseen. Sitten tervehditään Rauni, Hilma ja Elli. Ellin paikka on oven vieressä, joten hän saa ensimmäisen tervehdyksen. Aaro koskettaa tervehtiessään häntä olkapäähän. Elli hymyilee vastaukseksi. Ikkunan viereisestä sängystä kuuluu Raunin huuto: "Aaroo!". Ja Aaro menee äänen suuntaan. "Täällähän jo huudellaan. No terve. Mitä tälle tytölle kuuluu?" (Raunin puhe on hieman epäselvää, joten en saa selvää vastauksesta.) Aaro juttelee muutaman sanan ja palaa keskimmaisessä vuoteessa olevan Hilman luo. (Havaintomuistiinpanot 8.3.2003)

Aaro avaa vuorovaikutuksen jo silloin kun hän koputtaa potilashuoneen oveen. Koputtaminen on tärkeää, sillä vapaaehtoinen astuu huoneeseen mennessään vanhusten yksityiselle alueelle (Gubrium 1997, 31). Kätteleminen osoittaa tasa-arvoisuutta ja kunnioitusta vanhuksia kohtaan. Tervehtiessään Aaro kutsuu vastapuolen vuorovaikutukseen kanssaan, jolloin Aaron toiminta muuttaa asetelman reflektiiviseksi kummallekin toimijalle. Tervehdyksen esitettyään Aaro siirtyy erillisyyden olotilasta vuorovaikutuksen olotilaan, jossa hän tarjoaa vanhukselle vastavuoroisuutta.

Vanhuksen odotetaan vastaavaan tervehdykseen, mutta hän voi joko vastata tai olla vastaamatta. Jos hän vastaa kutsuun, tilanne muuttuu molemminpuolisesti hyväksytyksi. Tervehdykseen vastaaminen, joka voi olla hymy, nyökkäys tai sanallinen vastaus, muuttaa tilanteen ensimmäisen puhujan, Aaron, tarjoaman keskinäisen vuorovaikutuksen suuntaan. Sen sijaan, jos vanhus ei vastaa, hän ilmaisee hylkäävänsä tervehtijän tarjouksen. Tavallisesti kutsusta kieltäytymistä tulee selittää, mutta myöntymistä ei. Osastolla kieltäytymiselle ei kuitenkaan odoteta selitystä. (ks. Heritage 1996, 111-113; Tainio 1997, 297.)

Vapaaehtoiset pyrkivät houkuttelemaan vanhuksia sosiaaliseen vuorovaikutukseen, vaikka he eivät ilmaisisi halukkuuttaan keskusteluun mukaan lähtemisestä. Päiväsaliissa istuvat vanhukset näyttävät usein siltä kuin he eivät olisi lainkaan kiinnostuneita siitä, mitä huoneessa tapahtuu. Mutta vaikka he eivät osallistu keskusteluun, he voivat silti kokea olevansa sosiaalisesti mukana vuorovaikutustilanteessa. Kun vanhus katselee vapaaehtoisia, joka lukee ääneen Keski-Uusimaa -lehden uutisia, hän katsoo yhdessä muiden ryhmäläisten kanssa samaa tilannetta ja on siten myös osa ryhmää ja yhteisöä. Gubrium (1997, 180-183) kuvaa tätä yhdessä katselemista sosiaaliseksi katselemiseksi, joka eroaa siitä, että vanhus istuisi yksin huoneessaan.

7.2 PUHEEN ERILAISIA JÄRJESTYKSIÄ

Vapaaehtoinen puhujana – vanhus myötäilijänä

Useissa vuorovaikutustapahtumissa vapaaehtoinen esittää sekä kysymykset että vastaukset tai vanhus vastaa vapaaehtoisen puhetta myötäillen. Vastaukset voivat olla sanallisia tai sanattomia, mutta tyypillistä on, että vanhukset käyttävät hyvin vähän sanoja. Seuraavassa episodissa on meneillään Katrin (vapaaehtoinen) "laputusrituaali". Katri kuvaa rituaalia seuraavasti: "Ja must on aina semmonen ihana hetki, kun mä tuun pikkusen aikasemmin ennen kuin ruoka tulee siihen päiväsaliin, kun se on täys, kun he on pyörätuolissa, niin mä laitan laput ja samalla vaihdan muutaman sanan".

*Katri: Pantaisko Heikille lappu? Niin kuulut sinäkin laputettujen kerhoon.
Ootko sä käynyt ulkona?
Heikki: Ollu kylmää ja liukasta.
Katri: Kyllä tää talvi on ollut liukasta. Kyllä talvi ohi menee, sit taas kun tulee
kevät, niin kukonaskeleenhan se menee eteenpäin.
Heikki: Kevät tulee, niin kukonaskeleen, kukonaskeleen.
Katri: Ja kun aurinko paistaa, mielikin virkistyy.
Heikki: Virkistyy.
Katri: Hyvää ruokahalua sinulle.
(Havaintomuistiinpanot 21.1.2003)*

Heikki koordinoi puheensa Katrin puheeseen toistaen Katrin viimeisen lausahduksen. Ensimmäiseen Katrin kysymykseen Heikki vastaa koordinoiden puheensa edelliseen puheenvuoroon ja vastaa. Seuraavaan Katrin replikkiin hänellä ei ole uutta lisättävää vaan hän myötäilee Katria. Heikki ei ota kovin aktiivisesti itselleen puheenvuoroa mutta kuuntelee ja puhuessaan tarttuu siihen mitä toiset puhuvat toistaen sen. Hän ei tuo itse esille uutta asiaa vaan myötäilee ottaen kuuntelijan roolin.

Toisto voi Johnstonen (1994, sit. Saarenheimo 1997, 84) mukaan tuoda puheeseen leikkisyyttä, emotionaalisia, didaktisia, ekspressiivisiä tai ritualistisia piirteitä. Toisto luo siltoja keskusteluun, antaa puheaikaa, liittyy puheen rytmiin, vie eteenpäin tai pysäyttää, auttaa pysymään teemassa tai vaihtamaan sitä. Osallistuminen keskustelemaan toiston avulla voi sekä vahvistaa Heikin kuulumista Osaston yhteisöön että hänen yksilöllisyyden tunnettaan.

Institutionaalisessa puheessa myötäilevä puhe liittyy hierarkia-asemaan, jolloin alemmassa asemassa oleva myötäilee ylemmässä asemassa olevaa puhujaa (Peräkylä 2001, 352). Institutionaalinen puhe liittyy tiedolliseen epäsymmetriaan, mikä ei kuitenkaan tarkoita välttämättä tiedollista ylivaltaa. Osastolla myötäilypuhe liittyy vanhuksen ja vapaaehtoisen rooleihin, jossa on olemassa myös tiedollinen epäsymmetria, sillä vanhus on potilaan roolissa. Myös arkipuheessa on aina olemassa tiedollinen epäsymmetria. Institutionaalisen puheen piirteitä heijastaa Suonisen (2000, 71) mukaan myös se, että työntekijä tekee aloitteen keskustelulle.

Sosiaalisen järjestyksen neuvotteluja

Tilanteet päiväsälissa vaihtelevat seesteisestä rauhallisuudesta hetkiin, joissa ilmapiiri sähköistyy. Näitä hetkiä oli harvoin havainnointijaksoni aikana. Vanhukset tuntevat toistensa tavat ja siten järjestyksen ylläpito on joskus suorasukaista. Seuraavissa aineisto-otteissa tulee esille tilanteita, joissa normaali rauha järkkyy hetkellisesti.

*Sylvi tiuskaisee nähdessään Heikin: Tuossa on tuo "kirrooja ukko!"
(Havaintomuistiinpanot 29.1.2003)*

Anne: Täälläpä on rauhallista.

Vanhus: No niin, kun ei ole ketään "huutajaa". Allikin on hiljaa tuossa.

(Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Paavon tapana on "selvitellä kurkkuaan" hyvin kovaäänisesti.

Pentti reagoi tähän karjaisemalla: "Hiljaa, Pate!"

(Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Päiväsalissa Paavo korottaa ääntään: Ääääh – äääh!

Katri menee hänen luokseen ja naurahtaa: Mitäs Paavo täällä laulelee?

(Havaintomuistiinpanot 25.11.2003)

Ensimmäisessä katkelmassa Sylvi asettaa Heikin kiroilijan rooliin. Samalla kun hän viestittää Heikin rikkovan kiroillullaan Osaston sosiaalista järjestystä hän myös tekee eroa Heikin ja itsensä välille vahvistaen omaa kunnollisuuttaan yhteisössä. Allin ja Paavon ainoa tapa ottaa kontaktia muihin ihmisiin on ääntely. Toisessa katkelmassa vanhus antaa huutajan roolin paitsi jollekin "huutajalle", joka ei ole juuri silloin paikalla, myös Allille, joka onkin yllättäen hiljaa. Hän tekee erontekoa niihin toisiin, jotka rikkovat sosiaalista järjestystä. Pentti puolestaan ottaa järjestyksen valvojan roolin komentamalla Paavon hiljaiseksi omalla karjaisullaan. Paavo totteleekin Penttiä vaikenemalla väliittömästi.

Kolmannessa katkelmassa Katri (vapaaehtoinen) laukaisee jännittyneen tilanteen huumorilla nimittämällä Paavon ääntelyä laulamiseksi. Paavon "laulaminen" on toki näyttäytynyt myös minulle keinoksi saada huomiota osakseen. Se on hänen tapansa kommunikoida, joten Paavon on vain yritettävä selvittää. Hän ymmärtää puhetta, mutta sanallinen kommunikointi on vaikeaa. Hän ottaa kontaktia muihin omalla tavallaan äänтелеillä, tavoittelemalla sanoja, nyökyttelemällä päätään ja elehtien käsien avulla.

Vaikkeivät kaikki vanhukset pysty ilmaisemaan itseään sanallisesti, tuntuu siltä kuin he ymmärtäisivät toinen toisiaan. Dementiaa sairastavien vanhusten nonverbaalista käyttäytymistä tarkastelevan tutkimuksen (Hubbart ym. 2002, 159) mukaan dementoituneet vanhukset tulkitsevat toisten ei-sanallisia ilmauksia ja antavat niille merkityksiä. He ikään kuin ottavat toistensa rooleja.

Seuraavassa aineisto-otteessa on juuri käynnistymässä Hyvän mielen päivän juhla:

Juhlavieraat ja esiintyjät ovat jo asettuneet paikoilleen. Elisa, vapaaehtoinen, rauhoittelee levottoman oloista Allia. Myös Salli alkaa peräämään kuka häiritsee tilaisuuden aloittamista. Antero haluaa keskittyä kuuntelemaan ja ärähtää, suorastaan karjahtaa jotain Allille. Lopulta Elisa vie hänet omaan huoneeseensa. (Havaintomuistiinpanot 26.11.2003)

Episodissa tulee esille vanhuksen haasteellinen käyttäytyminen, jonka perimmäisenä syynä luulen olevan dementoivan sairauden, johon liittyy muistihäiriöiden lisäksi persoonallisuuden ja käyttäytymisen muutoksia. Vanhus on ahdistunut ja voi kokea juhlan ja lukuisat ihmiset päiväsälissa pelottavina ja uhkaavina. Elisa (vapaaehtoinen) auttaa vanhuksen omaan huoneensa, jossa Elisa voi olla vanhuksen kanssa, lohduttaa ja olla lähellä vanhusta. (ks. Topo ym. 2007, 99.) Tilanteessa on tärkeää, että juhla jatkuu ennallaan, eikä kukaan ota tapahtumaa puheeksi. Elisa ottaa tilanteessa auttajan identiteetin ja pelastaa vanhuksen kasvot.

Seuraavassa aineistokatkelmassa vierekkäin pyörätuolissa istuvat vanhukset joutuvat ristiriitatilanteeseen. Tilanteen aikana päiväsalin pöydän ääressä on kahdeksan vanhusta odottamassa ruokailun alkua. Lilja ja Tellervo istuvat lähekkäin pyörätuoleissa, kun Tellervo tarttuu Liljan pyörätuolin käsinojaan ja vetää sitä itseensä päin.

Tellervo on kiskonut pyörätuolista jo aikansa ennen kuin huomaa sen. Menen auttamaan Liljaa. Hän on jo kovin ahdistuneen näköinen. Irrotan Tellervon käden varovasti ja työnän Liljan tuolia kauemmas Tellervosta. Lilja sanoo: "En voi sietää, että joku kiskoo". Noin kymmenen minuutin päästä huomaa, että Katri (vapaaehtoinen) on auttamassa jo toisen kerran Liljaa. Katri siirtää häntä vielä kauemmas ja kysyy onko paikka hyvä.

Lilja: Kunhan ei vaan tule, en voi sietää sitä!

Myös Aliisa puuttuu keskusteluun pöydän toiselta puolelta ehdottamalla, että Tellervo siirtyisi pöydän ympärille Liljan viereen, ettei ole hänen takanaan.

Katri: Mutta kun Lilja ei halua, että Tellervo istuu siinä.

Lilja: En minä sitä tarkoittanut, että viereen ei saa tulla.

Tilanne rauhoittuu, kun Katri siirtää Tellervon tuolin pöydän ääreen riittävän kauas toisten pyörätuoleista. Tunnelma päiväsalissa jatkuu hieman levottoman ja hermostuneen oloisena. Hetken päästä Varma pyytää, että pääsisi omaan huoneeseensa.

(Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Vanhusten välille rakentuu tilanteessa ristiriita. Tulkitsen sen syntyvän siitä, ettei Tellervo haluaa siirtää Liljan pyörätuolia, mutta ei pysty kertomaan sitä sanallisesti. Liljan puheenvuoro, "en voi sietää, että joku kiskoo", osoittaa Liljan asettuvan puolustautujan identiteettiin. Puolustautuminen kääntyy kuitenkin sovittelevaksi hänen todetessaan, ettei hän ole kieltänyt vieressä istumista. Aliisa puolestaan ottaa neuvottelijan identiteetin tehdessään ehdotuksen tilanteen ratkaisemiseksi.

Tilannetta voi verrata mihin tahansa tilanteeseen kodissa, jossa eletään ja jossa välillä tulee pientä sanaharkkaa esimerkiksi lasten tai puolisojen välillä. Tilanne rikkoo kuitenkin yleisesti tunnettuja sosiaalisia käyttäytymissääntöjä, joiden mukaa yhteisessä tilaisuudessa tulee puhua ja käyttäytyä (Garfinkel 1967/1994). Kukaan ei kuitenkaan ryhdy varsinaisesti moittimaan levotonta vanhusta, vaan tilanne pyritään hoitamaan mahdollisimman vähäeleisesti. Tulkitsen muiden läsnäolijoiden tuntevan sekä myötätuntoa Liljan että myötähäpeää Tellervon puolesta. Kaikki läsnäolijat jakavat tilanteessa yhteisen kohteliaan hiljaisuuden.

Voimavaraistava puhe

Tiistaina 11.2.2003 aamupäivällä päiväsalin pöydän ympärillä istuu vanhuksia odottamassa yhteisen lukuhetken alkamista. Tuokiossa on mukana neljä naista, jotka osallistuvat keskusteluun ja kolme miestä, joista kaksi valitsee kuuntelijan roolin, eivätkä osallistu sanallisesti. Yksi miehistä osallistuu ilmeillä ja eleillä, hymyilee ja kommentoi keskustelua muutamalla sanalla. Sinikka (vapaaehtoinen) tervehtii kaikkia yhteisesti toivottamalla hyvää huomenta, mutta huomioi vanhukset myös yksitellen antaen katseen kiertää kunkin paikalla olijan. Hän nyökkää hymyillen jokaiselle tervehtien siten läsnäolijoita henkilökohtaisesti.

Sinikalla on usein mukanaan runo- tai kaskukirja tai sanomalehti. Hän kertoo valitsevansa luettavaksi kirjoja, joista arvelee vanhusten pitävän. Talkoorenkkaan periaatteiden mukaisesti vapaaehtoiset eivät tuo Osastolle uskonnollisia tai poliittisesti sitoutuneita kirjoja tai lehtiä. Osa vanhuksista on hyvin kiinnostuneita Keravan paikallisuutisista. Säännönmukaisesti luetaan myös Keski-Uusimaa-lehdestä Seurakunnan uutiset -palstalta keitä on kastettu, vihitty avioliittoon tai kuollut. Usein uutisista löytyy jokin tuttu nimi, vanha keravalainen, nimestä tuttu tai jopa sukulainen.

Tällä kerralla Sinikalla (vapaaehtoinen) on mukanaan runokirja vuodelta 1950. Hän esittelee kirjan kannet nostaen kirjaa ylös ja kuljettaen sitä niin, että kannet ovat vanhuksiin päin. Näin kaikilla paikalla olijoilla on mahdollisuus nähdä kirjan kannet. Sinikka huomaa, että yksi vanhus, Onerva, istuu kauempana. Hän käy siirtämässä vanhusta lähemmäs. Sinikka kertoo Onervan joskus lausuneen runoja myös ruotsiksi, *"se kun on hänen kieltensä"*.

Sinikka: Haluatteko lähemmäs? Tehän olette runojen ystävä itsekin.

Onerva: Itsekin tehny.

(Havaintomuistiinpanot 11.2.2003)

Puheenvuoron alussa Sinikka kutsuu kysymyksellään Onervan mukaan yhteiseen keskusteluun. Hän motivoi Onervaa liittymään seuraan vetoamalla hänen kiinnostukseensa runoihin. Sinikka antaa Onervalle "runojen ystävä" -roolin, jonka Onerva vahvistaa kertomalla jopa itsekin tehneensä runoja. Sinikka rakentaa näin tilanteessa kielenkäytöllä vanhuksen minuutta ja vahvistaa vanhuksen identiteettiä ainakin hetkellisesti runoilijana.

Seuraavassa aineisto-otteesta Sinikka lukee Ilmarille Keski-Uusimaa-lehden uutisia. Ilmaria kiinnostavat kulttuuri ja urheilu-uutiset.

Sinikka: Oletteko te harrastanut tanssia?

Ilmari: Jenkkaa, sitä tuli.

Sinikka: Siellä Karjalassako, mikä se paikka oli... Harluhan se oli?

Ilmari: Harlu.

Sinikka: Mitä muuta, oliko sodan jälkeen jo tangot ja muut, polkkaa?

Ilmari: Hyppyjenkkaa minä.

Sinikka: Haitariko se soitti?
Ilmari: Haitari oli ja viulu.
Sinikka: Miten pitkä matka sinne oli?
Ilmari: Semmonen kymmenen kilometriä.
Sinikka: Että oli sitten saattomatkaa...
Ilmari: Joo... polkupyörällä..
Sinikka: Kävittekö sitten vielä Tuusulassa vaimon kanssa tansseissa?
Oliko se Letku?

(Sinikka kertoo minulle, että Letku oli aikaisemmin nykyisen Keski-Uudenmaan toimitalon paikalla)

Ilmari: Letkussa oli paljon tanssijoita.
Sinikka: Kesäpaikka vain.
Ilmari: Oli siinä seinät.

Sinikka: Mutta teidän urheilittekin?
Ilmari: Joo, pesäpalloa ja juoksin minä.
Sinikka: Että on paljon niitä lusikoita ja pyttyjä?
Ilmari: Joo, alkujaan ne oli uushoppeeta.
(Havaintomuistiinpanot 4.2.2003)

Sinikan ja Ilmarin keskustelu polveilee aihepiiristä toiseen. Sinikka johdattelee keskustelua asioihin, joista tietää Ilmarin mielellään keskustelevan. Vuoropuhelussa molempien puheenvuorot ovat lyhyitä; vapaaehtoinen kysyy ja vanhus vastaa. Karjalaisuus nousee esille silloin tällöin myös yhteisissä keskusteluissa päiväsalissa. Karjalaisuus on Ilmarille juuret, synnyinpaikka ja identiteetti. Hän käyttää myös puheessaan edelleen murteellisia ilmaisuja, kuten "mie" ja "sie", joita en kuitenkaan kovinkaan usein saanut tavoitettua muistiinpanoihini. Muistoja kertaamalla Ilmari rakentaa ja vahvistaa omaa urheilullista identiteettiään. Anni Vilkon (2000, 220-221) mukaan muisto tunnetaan ja ajatellaan aina uudestaan. Istuessani keskustelun aikana Ilmarin sängyn päädyssä kuulin hänen äänessään ylpeyden "lusikoista ja pytyistä". Vaikka urheiluharrastukset eivät enää ole mahdollisia, muisteluhetket määrittävät Ilmaria itseään. Näitä muistoja hän voi muistella yhä uudelleen.

Aurora puolestaan on toiminut sihteerinä asianajotoimistossa.

Sisko (vapaaehtoinen): Mitä sinä teitkään työksesi?
Aurora: Niin kun olin oikein työelämässä. Asianajotoimistossa, sellanen sihtööri.
Nykyään vois sanoo juoksulikka.
(Havaintomuistiinpanot 14.2.2003)

Vanhuksen ammattirooli tulee esille vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamisissa vain muutaman vanhuksen kohdalla. Myös Marja Saarenheimon (1997, 209) mukaan erityisesti laitosympäristössä vanhat ihmiset hahmotetaan usein homogeeniseksi ryhmäksi, jota määrittävät ensisijaisesti korkea ikä ja sen mukanaan tuomat psykofyysiset rajoitukset. Tällöin esimerkiksi ryhmätoiminnoissa ei oteta huomioon osallistujien sosiaalista tai ammatillista taustaa.

Vaikka vanhusten ammattirooli ei tullut esille, nostavat vapaaehtoiset kuitenkin puheessaan esille vanhuksen aikaisempiin harrastuksiin liittyviä taitoja. Vapaaehtoiset ikään kuin valtuuttavat ja antavat vanhukselle roolin, joka antaa vanhukselle aseman ryhmän jäsenenä. Näin vapaaehtoiset voimavaraistavat vanhusta subjektina. Pentti puolestaan asettaa vapaaehtoiset tiedonvälittäjän rooliin: *"Nämä vapaaehtoisethan ne pitää meidät ajan tasalla maailman tapahtumista. Oikea tietotoimisto."* Pentti viittaa puheenvuorollaan vapaaehtoisten tapaan kertoa paikallisuutisista ja tapahtumista.

Häiritty puhe – päällekkäisyydet ja keskeytykset

Seuraavassa aineisto-otteesta kuvaan tilannetta, jossa vapaaehtoinen tulee katsomaan "omaa vanhustaan" Maijaa huoneeseen, johon on vastikään muuttanut uusi vanhus, Salli. Huone on kolmen hengen huone. Maijan paikka on lähinnä ovea ja Sallin sänky kauimmaisena ikkunan vieressä. Koko episodi kestää yhteensä 25 minuuttia. Katkelmassa Irjan (vapaaehtoinen) ja Maijan välinen keskustelu rakentuu peräkkäisille puheenvuoroille, joita rikkoo Irjan minulle osoittamat puheenvuorot. Lisäksi vuorovaikutustilanteeseen pyrkii mukaan Salli, joka päällekkäisellä puheellaan pakottaa muut mukaan keskusteluun.

Irja menee Maijan sängyn viereen Maijan oikealle puolelle. Kumartuu niin, että näkee hänen kasvonsa, laskee kätensä hänen olkapäälleen.

Irja: Hei Maija. [Salli: Tulkaa tännekin, ota minutkin siihen. NOSTA!]

Irja → Maija: Vieläköhän sinulla on täällä karkkeja? Joku on tuonut uusia.

Irja → Anne: Meillä on täällä aina karkkeja. Mies kävi ennen, nyt ei enää pysty.

Irja → Maija: Oletko väsynyt? Silmät eivät oikein ilahtuneet kun tulin?

Otatko tästä?

Maija: Joo.

Vanhus avaa suun ja Irja antaa Kettu-karkkia Maijalle pieninä paloina.

[Salli: Tule laittamaan nappi kiinni, kuka oletkin. Tule laittamaan nappi kiinni!]

Menen Sallin luo, kerron nimeni ja autan häntä laittamaan pyjaman ylimmän napin kiinni.

Vanhus kiittelee minua. En jää vanhuksen luo sen pidemmäksi aikaa vaan palaan takaisin Maijan sängyn vieressä olevaan tuoliin istumaan.

Irja siirtää Maijan sängyn reunalla olevaa kissaa (pehmeää maskottia) Maijan vatsan päälle hänen käsiensä alapuolelle.

Irja → Anne: Tää kissa on niin tärkeä, kun siellä kotonakin on ollut niitä kissoja.

Irja → Maija: Laitetaan se tähän?"

Irja → Maija: Siitä on kaksi viikkoa kun olen käynyt täällä. Lähdin sukuloimaan Paltamoon. [Salli: Paltamoon?]

Irja → Maija: En tiedä mitähän sinulle on tehty, kun olet niin väsynyt.

Haluatko vielä? Maija sanoo jotain mistä en saa selvää.

Irja nyökkää Maijalle ja ojentaa pienen palan karkkia.

[Salli: Paltamo, missä päin Paltamo on?]

Irja → Maija: Kajaanin yläpuolella. [Salli: Niin pohjosessa.]

Irja katselee hiljaa Maijaa. [Salli: Onks siellä sukulaisia?]

Irja silittää Maijan käsiä: Sulla on lämpöset kädet. Vielä on muutama pala jäljellä.

Irja → Salli: On sukulaisia.

Irja → Anne: Mies ihmetteli kerran, kun kerroin, että me syödään täällä karkkia, ettei hän mieheltä suostu syömään. Mutta me syödään Kettu-karkkeja!

(Irja puhuu kovemmalla äänellä naurahtaen)

Maija → Irja: Oletko maistanut?

Irja → Maija: En nyt, mutta muistan että on hyvää.

[Hoitaja tulee huoneeseen. Juttelee keskimmissä vuoteissa olevalle vanhukselle, parantelee tyynyn asentoa ja tarkistelee vaippaa. Hoitaja: Kyllä sinne vielä yhdet pisut mahtuu.

Salli → hoitaja: Tuletko vielä?

Hoitaja → Salli: Juu, ilman muuta.]

Irja → Maija: Muistatko tämän kisun nimen? Eiks tämmönen ollu teillä kotonakin?

Laitetaan tähän.

Maija: Laitetaan.

Irja → Anne: Se on aina kun muutetaan eri huoneeseen. Mun oma äitikin kun oli sairaalassa, oli tärkeetä, että sama huone, sama paikka. On taas lennätetty paikasta toiseen, sano äiti. [Hoitaja: Haluaako Salli verhon pois?] [Salli: Ikävä kun verhot edessä. On kuin jossakin vankilassa. Ei taida olla ketään lähellä?]

Keskustelu käynnistyy Irjan ja Maijan yhteisellä karkin syöntirituaalilla. Minä olen keskustelussa "tietämätön osapuoli", jolle selitetään yhteistä tapaa. Samoin Irjan kommentti miehen voinnista on suunnattu enemmän minulle kuin Maijalle. Puheenvuoroissa jää avoimeksi se, kuka karkit on tällä kertaa tuonut. Vapaaehtoisille tyypilliseen tapaan myös Irja rekisteröi ja arvioi Maijan vointia, mikä osoittaa huolenpitoa ja välittämistä. Salli kilpailee sekä vapaaehtoisen että hoitajan huomiosta. Hän yrittää sinnikkäästi päästä mukaan keskusteluun, mutta hänet ohitetaan toistuvasti. Hän esittää kysymyksiä osoittaen halukkuutta olla vuorovaikutuksessa, mutta hänelle ei esitetä vastakysymyksiä. Irja tuo kuitenkin esille oman äitinsä kokemukset huoneesta toiseen siirtymisestä ja osoittaa näin ymmärtävänsä Sallin puheenvuoroja. Salli pyrkii puheellaan hahmottamaan ja hallitsemaan ympäristöään, missä hän on ja keitä muita tilassa on.

Salli käyttää vankila-metaforaa kuvastamaan hänen tunnetilaansa. Hänet on sijoitettu ikkunan viereiseen sänkyyn. Sänkyjen välinen verho on vedetty sängyn eteen niin, ettei hän näe muita huoneessa olijoita. Hän ei pääse omatoimisesti istuvaan asentoon, joten hän ei voi myöskään

nousta katsomaan keskustelukumppaneita. Vankila-metafora kuvastaa Sallin tunnetta pakosta olla eristyksessä verhon takana ja sidoksissa omaan vuoteeseen. Vankila edustaa täysin toisenlaista ympäristöä kuin koti. (ks. Nores 1993, 52-54; Gubrium 1991, 98.)

*Irja -> Maija: Haluatko ottaa nokkaunet? Lasken sängyn päädyn, että saat levätä. Sitten tulee ruoka-aika. [Salli: Vieläkö pitkä aika ?]
Irja laskee sängyn päädyn ja katsoo Maijaa lempeästi hymyillen.
Irja -> Salli: Noin puoli tuntia.
Salli -> Irja: Kiitos, kun sanoitte.
Irja -> Maija: Mä jätän sinut nyt lepäämään. Mä tulen ensi viikolla. Hei, hei!
Maija: Hei!
Läksiäisiksi Irja vielä koskettaa kevyesti Maijan olkapäätä.
(Havaintomuistiinpanot 27.3.2003)*

Edellä ollut vuoropuhelu käytiin maaliskuussa. Vasta Osastolle tulleen Salli etsii paikkaansa ja rooliaan potilaana. Hän elää laitokseen siirtymisvaihetta, jossa laitos tuo turvaa, mutta toisaalta asettaa vanhukselle myös konkreettisia rajoituksia. Klemolan (2006) tutkimuksessa kotoa laitokseen siirtymävaihe oli vanhuksille kielteinen kokemus etenkin jos laitokseen siirtyminen ei käynnistynyt vanhuksen omasta toiveesta, eikä vanhus ollut ehtinyt sopeutua ajatukseen laitokseen muutosta. Laitoksen tehtäväkeskeinen toimintakulttuuri ei myöskään tue vanhuksen oman elämän hallintaa. Vierailin Osastolla käydessäni usein joko vapaaehtoisen kanssa tai yksin Sallin luona. Havainnointijaksoni kuluessa Salli muuttui vähä vähältä hiljaisemmaksi ja vetäytyi hänelle tarjottuun rooliin. Identiteetti rakentuu usein vasta eron kautta. Erityisesti muutto pysyvään laitoshoittoon on vaihe, jossa vanhuksen identiteetti muuttuu. (Jenkins 2004, 4.) Laitos, viimeisten vuosien kotina, leimaa vanhuksen pitkäaikaisen hoidon identiteetillä.

7.3 MUISTOJA JA MUISTAMATTOMUUTTA

Muistelupuhetta

Sinikka (vapaaehtoinen) aloittaa yhteisen keskustelutuokion yleensä rakentamalla yhteistä ajan ja paikan orientaatiota kysymällä: "Mikä kuukausi nyt on?". Samalla hän tervehtii jokaista läsnäolijaa katsekontaktilla. Päiväsaliin kokoontuvat luovat kaikki yhdessä keskustelukontekstin vaikka vain muutama heistä osallistuu keskusteluun. Sinikan kysymykset ovat suoria kysymyksiä, joihin vastaajien tulisi tietää oikea vastaus. Vapaaehtoiset käyttävät usein myös suljettuja kysymyksiä, joihin odotetaan vastausta. Tällainen on esimerkiksi kysymys: "Tänään on Pellervon päivä. Tunteeko kukaan ketään Pellervoa?" Jos vastausta ei tule, ei asiasta myöskään synny keskustelua.

*Sinikka: Muistatteko pilapiirtäjän, joka piirsi pitkään Helsingin Sanomiin?
Eira: Suominen.
Ansa: Suomalainen, Kari Suomalainen, oli hyvä piirtäjä.
Sinikka kertoo tarinan Kari Suomalaisesta.*

Seuraavaksi luetaan uutisia Keski-Uusimaa-ehdestä.

Sinikka: Kenenkä nimipäivä tänään on?

Kuka muistaa kuka oli 50-luvun kauneuskuningatar?

Eräs vanhus vastaa välittömästi: Armi

(Havaintomuistiinpanot 4.2.2003)

Muistelukeskustelun teemat liittyivät usein kahdenkeskisissä keskusteluissa perheisiin, lapsiin ja lapsenlapsiin. Näytti myös siltä, että tiettyjen vanhusten kanssa vapaaehtoisilla on omat tietyt yhteiset teemansa. Vapaaehtoiset tukevat vanhuksen identiteettiä muistelemalla sellaisia asioita, joita vapaaehtoiset tietävät vanhuksen muistavan tai haluavan muistella. Sen sijaan päiväsalin ryhmätilanteissa keskustelu liittyi yleisempiin asioihin.

Sinikka lukee päiväsalissa Eteläpohjanmaalaisia sananlaskuja ja kaskuja. Läsä on yhteensä 11 henkilöä, joista viisi osallistuu keskusteluun. Ensin hän kyselee vanhuksilta, heidän syntymäpaikkakuntaan. Helka kertoo olevansa sudettisavolainen, Ansa ja Pentti keravalaisia, Vieno Keski-Suomesta. Heikki kulkee ohi ja kertoo olevansa Karjalasta, Salmin Pitäjästä. Sinikka kysyy, joutuiko Heikki lähtemään kotoaan kerran vai kahdesti. Heikki vastaa lähteneensä kaksi kertaa ja tulee pöydän äärelle omalle paikalleen istumaan. Sinikka alkaa lukea kaskuja, jotka naurattavat yleisöä. Sitten unohdutaan muistelemaan vanhojen lääkkeiden nimiä.

Episodi käynnistyy yhteisenä kerrontana syntymäpaikkakunnista, jossa rakennetaan orientaatiota yhteiselle muistelulle. Sinikka siirtää katsettaan kaikkiin vuoronperään. Katse osoittaa, ketä hän kulloinkin haluaa puhutella. Seuraavaksi Sinikka tarttuu Ansan aloittamaan vanhojen lääkkeiden nimien muistelukeskusteluun ja haastaa vanhuksia kertomaan lisää toteamalla, ettei ole kuullutkaan ruusutipoista. Hän edustaa eri sukupolvea kuin ryhmässä olevat ikäihmiset ja hän haluaa vahvistaa vanhusten roolia tarinan kertojina. Tilanteen alussa Sinikka saa houkuteltua vanhuksia jonkin aikaa puhujan rooliin, ennen kuin he ”lämpenevät”.

Lopulta Helka ottaa hallitsevan roolin ja puhe kääntyy hänen ja Sinikan vuoropuheluksi. Heikki miettii edelleen sotaa, mutta kukaan ei tartu siihen. Keskustelu vaihtuu lääkärikeskusteluun.

Ansa: Ruusutippoja oli yskään.

Sinikka: En ole kuullutkaan. Miten niitä otettiin?

Helka: Palasokeriin, ihan niinku kanferitipat, kyllä sillä yskä lauhtu, se oli punaista. Ja Stillmanin tipat olivat hyviä yskään. Ruusutippoja ja Stillmanin tippoja piti aina olla kotona.

Yhdessä muistetaan vielä valeriaana, voiteena oleva kanferisalva ja Iktyo-salva, joka oli mustaa sekä Hota-pulveri.

Helka: Hota oli kamalan makusta ja jotkut taisi ottaa sitä vaikkei olis tarvinneetkaan. (hymyilee merkitsevästi). [Heikki: Se sota oli kauhia.]

(Havaintomuistiinpanot 11.2.2003)

Sinikka: Kyllä sen influenssan sairastaa mutta se EPITREMA on jo pahempi juttu.

Helka: Kyllä se Kalliokin oli aika kuuluisa lääkäri Keravalla.

Sinikka: Legendaarinen lääkäri.

Helka kertoo kyseistä lääkäriä koskevan tarinan ja jatkaa seuraavalla kaskulla.

Helka: Huonokuuloinen mummo meni lääkäriin. Tuli takasin, että mikäs lääkäri se oikein oli kun sano vaan Heikunkeikun ja otti kolme kymppiä. Lääkäri olikin sanonut, että heikot keuhkot. (nauraa)

[Hoitajatkin pysähtyvät kuuntelemaan vitsin kerrontaa]

(Havaintomuistiinpanot 11.2.2003)

Aineisto-otteessa tulee esille se, miten jouhevasti todellisuuden tapahtumat ja ei-tosi sekoittuvat huumoripuheessa. Lääkäri Kallio on todellakin toiminut lääkärinä Keravalla. Muun muassa Sulo Aho (2001, 39) mainitsee hänet kuvatessaan Keravan sosiaali- ja terveydenhuoltoa vuosina 1965-1975. Helkan lääkäritarina houkuttaa myös hoitajia osallistujiksi. Hoitajat nauravat Helkan kertomalle vitsille ja osallistuvat näin yhteiseen keskustelukontekstiin ja ovat vahvistamassa yhteisyyttä vanhusien ja vapaaehtoisten välillä. Hoitajien mukaan tulo tilanteeseen osoittaa sitä, että he arvostavat Helkan tarinaa. Muistojen kertominen on kollektiivinen projekti ja yhteiseen tekemiseen sitoutumista. Yhteinen muistelu voi vahvistaa myös sukupolvikokemusta ja olla pohjana eri-ikäisten väliselle arvostukselle ja ymmärtämykselle. Yksi yhdessä muistelemisen suurimmista hyödyistä liittyy nimenomaan muistojen muunneltavuuteen ja uusien näkökulmien ja tulkintojen mahdollistumiseen ryhmässä. (Saarenheimo 1997, 208-209.) Helka asettautuu muistelijan identiteettiin (ks. Goffman 1981, 133).

Muistamaton puhe

Seuraavissa aineisto-otteissa vapaaehtoiset pyrkivät tukemaan vanhusien orientaatiota nykyhetkeen. Ensimmäinen vuoropuhelu käydään Ystävänpäivänä Auroran huoneessa, jonne Sisko (vapaaehtoinen) tulee ruokatarjotinta kantaen.

Sisko: Hyvää ystävänpäivää! Nyt on ystävänpäivä.

Aurora: Kaikkea ne keksi!

Sisko: Ja ensi kuussa on naistenpäivä!

Ruokailun lomassa Aurora kysyy:

Aurora: Kysyn tässä, missä minä olen?

Sisko: Me ollaan terveyskeskuksessa ja ollaan toisessa kerroksessa.

Aurora (tuhauttaen): Eihän vuodeosasto voi olla kadulla.

Aurora toistaa kysymyksensä useita kertoja. Sisko vastaa Auroran kysymykseen lukuisia kertoja, mutta vaihtaa kohta puheenaiheen Auroran entiseen työpaikkaan.

(Havaintomuistiinpanot 14.2.2003)

Aurora ei vastaa Siskon ystävänäpäivätervehdykseen kiitoksella, vaan antaa ymmärtää, ettei juuri välitä ystävänäpäivän kaltaisista uusista tavoista. Sisko puolestaan lisää "vettä myllyyn" tähdentäen naistenpäivän olevan vielä tulossa. Sisko osaa jo odottaa Auroran kysymystä: "Missä minä olen?" Kysymys toistuu Siskon mukaan joka kerta heidän tavatessaan lukuisia kertoja samanlaisena. Siitä huolimatta Sisko jaksaa vastata hänelle uudelleen ja uudelleen. Keskustelu asuinpaikasta on muotoutunut heidän väliseksi sanaleikiksi. Vanhus on asunut jo pitkään Osastolla, joten Sisko on nähnyt, miten vanhuksen muisti on vähitellen heikentynyt. Aikaisemmin Aurora, ikää yli 90 vuotta, oli kertonut pitkiä tarinoita työstään. Vastauksellaan, "eihän vuodeosasto voi olla kadulla", jonka Aurora sanoo lähes tuhahtaen, hän viestittää ymmärtävänsä, missä hän on. Hän osoittaa olevansa loukkaantunut siitä, että hänelle toistetaan samaa vastausta.

Myös seuraavassa aineisto-otteessa on kyse iäkkäille ihmisille tyypillisestä tavasta "vaeltaa" ajassa muistojen ja todellisuuden välillä.

*Sinikka (vapaaehtoinen) valmistelee Ilmiä ruokailuun.
Hän kumartuu Ilmin puoleen laittaakseen hänelle ruokalapun kaulaa.
Sinikka: Terve, Sinikka tässä. Onko sinun hiukset leikattu?
[Alina vierisistä sängystä: Missä ne on? Missä ne on?]
Sinikka kääntyy Alinan puoleen ja kysyy:
Sinikka → Alina: Mitä on hukassa?
Alina: Missä ne on kalavehkeet? (toistaa kaksi kertaa)
Sinikka menee Alinan luokse ja sanoo: Ei ole hätää, ne on tallella.
Sinikka silittää vanhuksen kättä kunnes hän rauhoittuu.
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)*

Sinikka ohjaa Alinaa puheella pyrkien rauhoittamaan häntä sekä sanoilla että fyysisen kosketuksen avulla. Sinikka koordinoi puheensa molemmissa aineisto-otteissa vanhuksen puheeseen. Hän ymmärtää, että vanhus elää menneissä tapahtumissa, joten hän vastaa Alinan hätäntyneeseen kysymykseen vakuuttamalla kalavehkeiden olevan tallessa. Sinikan läsnäolo ja käden silittäminen rauhoittavat Alinaa. Sinikan toimintatapaan liittyy validaatiomenetelmälle tyypillistä vuorovaikutusta, jossa pyritään tavoittamaan vanhuksen ilmaisema tunne ja myötäilemään sitä. Sinikka osoittaa kunnioittavansa vanhuksen huolta, mikä auttaa Sinikkaa saamaan yhteyden vanhukseen.

Vuorovaikutustaidot ovat erityisen tärkeitä muistihäiriöisten vanhusten kanssa toimiessa. Myös Osastolla sekä vanhuksen että vapaaehtoisen vuorovaikutustaidot joutuvat koetukselle. Vapaaehtoiset tulkitsevat vanhuksen puhetta ja kannustavat vanhusta vuorovaikutukseen. Olennaista on, että vanhuksen toisenlainen todellisuus hyväksytään yhdenvertaisena. (Topo ym. 2007, 120.)

Seuraavassa aineisto-otteessa tarkastellaan Sinikan ja Reetan vuoropuhelua. Reetta on yli 90-vuotias nainen, joka viettää kaiken aikansa omassa vuoteessaan samassa huoneessa kahden muun vanhuksen kanssa. Hän tarvitsee apua kaikissa päivittäisissä toiminnoissa. Reetta on yksi Keravan kansallisten senioreiden perustajajäseniä ja myös kunniajäsen. Hänellä ei käy vieraita. Hän puhuu hyvin kuuluvalla äänellä artikuloiden sanat hyvin huolellisesti.

*Sinikka: Tässä on Sinikka, vapaaehtoinen. Voinko tulla vähäksi aikaa?
(Sinikka koskettaa lyhyesti vanhusta olkapäähän)*

Reetta: Se on hauskaa, tervetuloa! Minulla on ikävä kotiin... äiti ei jaksa tehdä töitä, eikä kukaan meistä oikein jaksa

Sinikka: Nyt onkin läjäpäin lunta.

Sinikka selailee juttelun lomassa lehteä.

Sinikka: Veteraani-lehteä tässä katselen, olisko jotain joka kiinnostaa.

Reetta: En minä niin sota-ajasta se on vähän liian tuoreessa muistissa.

Sinikka: Koettu omakohtaisesti.

*Reetta: Nimenomaan omakohtaisesti koettu (painokkaasti).
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)*

Myös tässä katkelmassa tulee esille vanhuksen havahtuminen omista muistoistaan Sinikan tuloon. Reetta huomioi Sinikan tulon, mutta voi olla, että hän koki olevansa lapsuutensa kodissa, jonne Sinikka tuli kylään. Sinikka ei halua, että Reetta joutuisi ikävään tilanteeseen ja ohittaa sen vaihtamalla puheenaihetta. Näin Reetta saa aikaa palata nykyhetkeen. Reetta on toiminut sodan aikana viestilottana, josta hän on aikaisemmin kertonut mielellään. Hän on kuvaillut, miten tapana oli, että kaksi lottaa oli yhdessä lentokoneita seuraamassa koska *"yksin olisi ollut liian kolkkoa"*. Hän muistelee, että heillä oli eväät mukana, sillä he olivat aina pari vuorokautta yhtäjaksoisesti päivystämässä. Tällä kertaa hän kuitenkin torjuu keskustelun aiheen toteamalla muistojen olevan liiankin tuoreita. Hänelle, kuten myös monille rintamalla olleille, sota on hyvin kaksijakoinen, ambivalentti muistojen kohde (Haavikko 1994, 6). Reetan viittaus muistojen tuoreuteen kuvastaa sitä, miten yksinäisyydessä myös ikävät muistot pyrkivät tämän tästä esille.

Vapaaehtoiset reagoivat vanhuksen "omassa maailmassa oloon" vaihtamalla puheenaihetta tai pyrkimällä rauhoittamaan vanhusta. He eivät ryhdy tarkentamaan vanhuksen puhetta vaan vastaavat vanhuksen kysymyksiin asiallisesti. He ikään kuin ohittavat tilanteen mahdollisimman huomaamattomasta, etteivät he nolaisi vanhusta. Samalla he suojelevat vanhuksen kasvoja, mikä on yksi vuorovaikutuksen moraalinen tausta-ajatus. Kasvotyö (Face Work) on Goffmanin (1967; 1982, 12-14) käsite, millä hän tarkoittaa vuorovaikutukseen osallistumista kasvoilla. Arkisessa puheessa käytämme ilmaisia kasvojen säilyttämisen tai menettämisen. Kasvoilla tarkoitetaan vuorovaikutukseen osallistuvan henkilön arvoa, jota hän esittää ja jolle haemme toisilta arvostusta. (ks. Peräkylä 2001, 353.)

7.4 HUUMORIA JA RUNOUTTA

Huumoripuhe

Yhteisissä tilanteissa päiväsalissa keskustelu polveilee aiheesta toiseen vapaaehtoisen johdolla. Hyvin usein keskustelu saa jossain vaiheessa humoristisen sävyn. Huumorin käyttö ja nauru ovat vuorovaikutuksellisia välineitä, jotka luovat toivoa ja voivat viedä ajatuksia pois elämästä rajoittavista tekijöistä. Naurun avulla puheeseen liitetään erilaisia tunteita ja asenteita, joten nauru avaa ikkunan käsitellä tunnepitoisia asioita. Nauruun liittyy myös se milloin nauretaan ja nauretaanko yhdessä vai erikseen. (Haakana 2001, 136.) Huumori helpottaa vaikeissa elämäntilanteissa, laukaisee jännitystä,

parantaa ilmapiiiriä ja auttaa selviytymään ja hyväksymään menetyksiä ja paineita. Se lisää myös vanhusten hyvinvointia. (Åsted-Kurki & Isola 2001; Westburg 2003.)

Seuraavassa aineisto-otteesta kuvataan päiväsalin pöydän ääressä käytyä vuoropuhelua, jossa keskustellaan Keski-Uusimaa-lehden virittämänä.

Sinikka (vapaaehtoinen) kysyy Ansalta ja Vienolta, ovatko he jo äänestäneet? Hoitaja kuulee kysymyksen ja huikkaa ohikulkiessaan äänestyksen olleen edellisenä päivänä. Ansa kertoo äänestäneensä omassa huoneessaan. Vieno puolestaan sanoo ylpeyttä äänessään: "Minä kirjoitin itse, mutta olis ne auttanut".
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Sinikan ohimennen kysytty "muuten" kysymys antaa erityisesti Vienolle tilaisuuden tuoda esille kykenevyyttään kirjoittaa itse. "Olis ne auttanut" korostaa vielä sitä, että hän ei halunnut, eikä myöskään tarvinnut apua. Äänestäminen antoi mahdollisuuden asettua osaavan rooliin, olla täysivaltainen, äänestävä kansalainen.

Sinikka lukee kuulutukset ja kysyy ryhmäläisiltä: Montako kertaa piti ennen kuuluttaa?
Ansa: Kolme kertaa. Kolmena peräkkäisenä sunnuntaina.
Helka: Sitten sai vasta vihkiä.
Sinikka kysyy Helkalta: Kävittekö te itse kuuntelemassa?
Helka: Äiti kävi. Ei ollut kerran kuulutettukaan ja äiti oli mennyt kysymään, että miksei. Se pappi muuten sekotti muutenkin. Kerran se oli meinannut vihkiä kaksi miestä.
Se sano peräkkäin kaksi miehen nimeä (naurua).
Vieno: Se aavisti, että se tulee joskus eteen (hymyilee).
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Edellä olleessa katkelmassa Helka ja Vieno tuottavat yhdessä yllätyksellisen, humoristisen koodin (ks. Vakimo 2001, 139). Samalla heille rakentuu humoristin identiteetti. Keskustelu päättyy tähän Vienon nykypäivään liittyvään nokkelaan kommenttiin. Hän tuo keskusteluun uuden tulkinnan Helkan esiin nostamalle "sekoitti" tulkinnalle. Kukaan ei kuitenkaan jatkanut Vienon vihjauksesta, vaan osallistujat hymyilivät yhteisymmärryksen merkiksi. Vienon kommentti toimii myös eräänlaisena asennonvaihtona. Keskustelun suunta vaihtuu nykyhetkeen ja toisaalta asettaa keskustelulle kynnyksen, jota kukaan ei lähde ylittämään jatkamalla uudesta keskusteluasennosta. (Haakana 1996, 156-157.)

Huumoripuheen avulla voidaan pohtia elämänekysymyksiä ja nostaa esiin mielipiteitä. Toisaalta yhteinen muistelu toi esille myös ajassa tapahtuneet muutokset, joita vuoropuhelussa ei tuotu sanallisesti julki, mutta jonka kaikki keskusteluun osallistujat ymmärsivät. Huumoripuhe voi liikkua epätoden ja toden välillä. Yksi yhdessä muistelemisen suurimmista hyödyistä liittyykin muistojen muunneltavuuteen ja uusien näkökulmien ja tulkintojen mahdollistumiseen ryhmässä (Saarenheimo 1997, 94, 201).

Samassa keskustelutuokiossa nousee esille myös seuraava vuoropuhelu:

Sinikka: Huomenna on Viertolassa pääministeri eläkeläisten tentattavana (hymyilee).

*Vieno: Yrittää vielä kääntää päitä (hymyilee).
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)*

Vienon ilmaisu, "yrittää vielä kääntää päitä", viittaa pääministerin tekemään vaalityöhön. Huumori luo tilanteeseen lämpimän ilmapiirin ja yhteisen kokemuksen, jonka osallistujat jakavat. Se tukee kommunikointia, aktivoi puhumaan ja osallistumaan.

Osaston "tyttöjen" kiusaaminen on Pentille hupi, mikä tulee ilmi seuraavassa episodissa:

Pentti liikkuu pyörätuolin avulla omatoimisesti. Hän kiusoittelee hoitajaa tulemaan luokseen vaikka Elisa (vapaaehtoinen) ja minä, olemme jo hänen ympärillään.

Pentti (nauraen): Voita molemmilla puolen leipää ei riitä. Kiusanteko, se on hupi täällä ei kaikki ymmärrä, mutta tämä (tarkoittaa lähettyvillä olevaa hoitajaa) se välillä suuttuu ja sitten se leppyy. Hoitaja pyörähtää Pentin edessä ja jatkaa hymyillen matkaansa. (Hän sanoi jotain, mistä en kuitenkaan saa selvää.) (Havaintomuistiinpanot 29.1.2003)

Pentin sanojen voi tulkita ilmentävän Osastoa paikkana, jossa huumori auttaa selviytymään. Hän rakentaa erontekoa hoitajiin, joilla on huumorintajua ja niihin, joilla sitä on vähemmän. Toki olin jo aiemmin huomionut, että hoitaja, jolle Pentti osoitti sanansa, käyttää huumoria useammin kuin muut hoitajat. Hänellä on tapana sanoa jokin mukava sana vanhuksille kulkiessaan päiväsalin ohi. Pentin sanat – kiusanteko, se on hupia täällä – voi ymmärtää viittaamaan myös siihen, ettei Osastolla juuri ole muuta huvitusta potilaille. Hän käyttää passiivimuotoa, joten jää avoimeksi viittaako hän itseensä vai sukupuoleen (ks. Tainio 2000, 184).

Myös Aaro (vapaaehtoinen), joka käy viikottain Osastolla, kertoo tehneensä sopimuksen naisten kanssa tytöttelystä. Hän toteaa, että on jo niin iäkäs, että osa vanhuksista on häntä nuorempia. Seuraavassa aineisto-otteessa Aaro vierailee vanhusten huoneessa.

Aaro koputtaa huoneen auki olevaan oveen ja menee sisään. Ensin kurkataan kahden hengen huoneeseen ja tervehditään heitä.

Aaro: Terve, mitäs tytöille kuuluu.

Aaro kättelee toista "tytöistä", joka istuu sängyn laidalla ja naapurua, joka makaa sängyssä. Molemmat vanhukset ovat hiljaa, mutta kasvoilla oleva hymy yltää silmiin saakka.

Seuraavaksi menemme Ilmarin huoneeseen.

Aaro: Otin tämmösen tytönkin matkaan.

Ilmari: Nyt on mennyt Aarolta luotto. Luotto on mennyt.

(Havainnointimuistiinpanot 8.3.2003)

Naispuolisten henkilöiden nimittäminen tytöiksi, "tytötteleminen" edustaa tyypillistä sukupuolitunutta toimintatapaa. Naisvanhukset ja myös hoitajat, jotka ovat useimmiten naisia, suhtautuvat siihen tyypillistä perinteistä kulttuurista tapaa noudattaen eli nauramalla. Jälkimmäisessä aineisto-otteessa "*otin tämmösen tytönkin matkaan*" Aaro viittaa minuun. Ilmari on heti mukana juonessa ja sovittaa "me miehet" henkisen puheenvuoronsa Aaron puheeseen sopivaksi. Herjan heitolla Ilmari ja Aaro luovat miesten välisen yhteyden, jossa korostuu miessukupuoli. (Tainio 2000, 185; Tainio 2001, 90.)

Naissukupuolen erityisyys nousee esille useissa yhteyksissä. Mennessäni eräänä päivänä Sinikan kanssa Ilmarin huoneeseen, hän vaikuttaa erityisen virkeältä, ja hän osoittautuukin olevan jo valmiiksi vitsikkäällä tuulella. Hän toteaa heti meidän tullessa huoneeseen: "*Kaksi tyttöä tulee, kyllä silmä kirkastuu*". Samassa Sinikka huomaa, että hänellä onkin mukana edellisen päivän Keski-Uusimaa -lehti, joten hän lähtee hakemaan uusinta lehteä. Kun Sinikkaa ei ala kuulumaan takaisin, kysyy Ilmari: "*Mihin se nyt jäi? Jäi suustaan kiinni, niinhän ne naiset yleensä tekkee?*"

Miestapainen huumoripuhe tulee esille myös seuraavan aineisto-otteen vuoropuhelussa, jossa Aaro auttaa Valtteria ruokailussa.

Aaro: Pitäskö olla maitooki vai olutta?
Aaro antaa Valtterille maitoa nokkamukista.
Aaro: Vapun jälkee on viina niin halpaa, että oluen juonti loppuu.
Valtteri: Ei tarvii Venäjältä lähtee hakemaan. Ison koskiksenkin saa satasella.
Aaro: Pitäs olla rekka-auto millä kuljettais. Pitää ostaa rekka-auto.
Valtteri: Ei saa muuten tuoduksi. Ei oo vaaraa, että tuo ylimäärästä.
On se kummallista vaan.

Valtteri: Ei oo ku yks pilleri.
Aaro: Joo, yks meni jo.
Valtteri: Illalla ja aamulla mä tarviinki saatanan paljon. Oon kuin huumekauppias.
(Havaintomuistiinpanot 15.11.2003)

Aaron ja Valtterin välinen vuoropuhelu edustaa mies–miehelle-puhetyyliä. Aaro käynnistää keskustelun viinan halpatuonnista, johon Valtteri tarttuu. Keskustelun aihe saa minut höristämään korviani, koska en todellakaan ollut kuullut aikaisemmin Osastolla keskusteltavan tämäntyyppisistä aiheista. Vaikka keskustelu kuulostaa jopa "rehvastelulta", on se kuitenkin tilanteeseen sovelias ja sopiva. Aaro tarjoaa Valtterille, joka ei ole vielä fyysiseltä iältään vanhus, miehistä roolia. Aaro ja Valtteri jakavat yhteisen ihmetyksen "viinarallista" käyden tasavertaista vuoropuhelua. Valtterin käyttämä kirosana vahvistaa vielä puheen miehistä olemusta ja syötävien lääkitysten paljoutta. Keskustelu päättyy vuorosanoihin, joissa Valtteri tuottaa itsensä pillereiden syöjänä ja "huumekauppiaana". Aaron keskustelut toisen miehen, Pentin, kanssa liikkuvat myös miestapaisissa aiheissa, kuten Vermon raveissa ja toton pelaamisessa.

Seuraavassa aineisto-otteessa Aaro kohtaa Liljan päiväsalissa.

Lilja valittaa Aarolle, ettei hänen huoneessaan oleva televisio oikein toimi.

Aaro: Menenkö kattomaan?

Lilja: Mene vaan.

Aaro palaa takaisin muutaman minuutin päästä.

Aaro: Pelaahan se. Tulihan siihen kuva.

Lilja haluaa lähteä katsomaan ja minä lähden todistajaksi.

Televisio tosiaan toimii. Aaro auttaa Lilja pyörätuolista sänkyyn.

Sänkyyn päästyään, Lilja epäröi, että ehkä on liian aikaista mennä vielä sänkyyn.

Että jos Aaro veisi hänet takaisin päiväsaliiin.

Aaro nauraa: Juoksutatko sinä minua?

Lilja: Mitäs mä muuta sulla teen kun juoksutan?

(Havaintomuistiinpanot 15.11.2003)

Aaron ja Liljan alkuvuoropuhelussa tulee esille mies-naisasetelma, jossa mies toimii ja nainen on toiminnan kohde (ks. Tainio 2000, 185). Aaro on käytännöllinen teknikko, joka saa television toimimaan. ”Pelaahan se”-vuorosanat antavat jopa vihjeen siitä, ettei televisiossa itse asiassa ollut mitään vikaa. Aaro kyseenalaistaa humoristisesti Liljan toiminnan epäillen sitä, että Lilja juoksuttaa häntä turhaan. Lilja puolestaan vastaa syytökseen samalla mitalla vahvistamalla juoksutettavana olemisen olevan Aaron ainoa tarpeellinen rooli.

Sukupuolella on merkitystä vapaaehtoisen ja vanhusten välisessä huumoripuheessa. Tutkimusten mukaan (esim. Åsted-Kurki ym. 2000) miespotilaat ilmaisevat itseään naisia useammin huumorin välityksellä ja käyttävät huumoria selviytyäkseen muun muassa potilaan roolista. Miestapainen huumori on aggressiivisempaa sijoittuen naisia useammin ulkomaailmaan. Naisten huumoripuhe on sen sijaan usein tilannesidonnaista, joka liittyy päivittäisiin kokemuksiin, perinteiseen kotityöhön tai sosiaalisiin suhteisiin. Huumorinkäyttö Osastolla on spontaania, johon kaikki keskustelussa mukana olevat voivat yhtyä. Nauru luo vapautuneen ilmapiirin. Naurun avulla voidaan jakaa huvittavia näkökulmia mutta myös arkaluontoisia asioita tai ohittaa toisen puheen joitakin, esimerkiksi kriittisiä, puolia. Nämä tehtävät ovat kuitenkin omalla tavallaan systemaattisia: puhujat käyttävät naurua hyvin säännönmukaisin tavoin. (ks. Kinnunen 1998, 424; Haakana 2001, 157.)

Runollisia elämyksiä

Vapaaehtoiset hyödyntävät kukin omaa osaamistaan ja harrastuksiaan. Sinikalle lukeminen, erityisesti runot toimivat sillanrakentajina hänen ja vanhuksen välillä. Laulut ja runot ovat kulttuurisia elementtejä, joiden avulla vapaaehtoiset välittävät elämyksellisiä kokemuksia vanhuksille. Vapaaehtoisista erityisesti Sinikka ja Katri kertovat nauttivansa runojen ja muiden tarinoiden lukemisesta vanhuksen huoneessa, vaikka se on jäänyt viime vuosina vähemmälle vanhusten huonontuneen kunnon vuoksi. He kertovat, miten monet vanhukset pitävät etenkin lastenrunoista ja loruista. Katri sanoo: *...että vaikka ne on lapsille, mutta ihania ja ne on hauskoja. Ja kun mä itsekin tykkään niistä.* Vaikka vapaaehtoinen on valinnut luettavan kirjan, en ollut kertaakaan tilanteessa, jossa vanhus olisi halunnut luettavan jotain muuta.

Seuraavassa aineisto-otteessa Sinikka seisoo Helkan vuoteen vieressä. Helka jakaa kahden hengen huoneen toisen vanhuksen kanssa. Yöpöydällä on iso valokuva edesmenneestä aviomiehestä. Sinikan mennessä huoneeseen Helka oli alakuloisen oloinen ja syvällä omissa mietteissään.

Sinikalla on mukanaan tällä kerralla Heli Laaksosen runokirja nimeltään "Pulu uis runoja". Sinikka kertoo Helkalle taustatietoja runoilijasta. Näitä murteella kirjoitettuja runoja on myyty paljon. Sinikka sanoo Helkalle: Sinähän olit savolainen. Kokeillaan ymmärretäänkö. Tää ensimmäinen on "Metrossa". Oletko sinä ollu metrossa?

Helka: Olen.

Sinikka lukee:

Herttoniemi

sanoo täti jostain kaukka

ja kuulosti niin pal finilt

ruatiks sanota kans

Hertonäs

mut mun kiälelän

ei sano kukka mittä.

Mää ajan asema ohitte vaa

kote kerran munst piret

hualtakka.

Sinikka pohtii mitähän runossa tarkoitettiin. Helka oivalsi, että kun ei sanottu Laitilan murteella. Sinikka kysyy Helkalta, onko hän lukenut savoksi runoja. Ja pohtii, mitä runoja oikein olikaan savosta. Sinikka aloittaa: Kallaves, Kallaves

Helka jatkaa: Siell äit mun paitaa pes.

Molempia naurattaa, koska kumpikaan ei muista enempää.

Seuraavaksi luetaan Koto-runo:

Siit paikast mää sen tiäsi, et nyy ollaan kotto,

kuulus paari vessa takka: "Onko täsä jono?"

Voit kuvitel mittä sem kaunemppe, olkko Salomaa Hiski taik Ahmatova.

Sinikka kääntyy Helkan puoleen ja kysyy: Hiskinhän tiedätkin?

Helka: Laulunikkari

Sinikka: Ahmatov on kuuluisa venäläinen kirjailija.

(Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Runon avulla voidaan tavoittaa tunnetason kokemuksia, ilmiöitä ja merkityksiä, joita ei välttämättä puhutun kielen avulla tavoitettaisi. Teksti toi yhteyden vapaaehtoisen ja vanhuksen välille. Runon luvun yhteydessä nousi esille luontevasti Helkan identiteetti savolaisena, kuulumisena tiettyyn heimoon, "meihin". Erityisesti ikääntyessä omien juurien ja synnyinpaikan merkitys korostuu. Sinikan lempeä johdattelu ja se, ettei Sinikkakaan muista Kallavedestä kertovan runon sanoja, rakentaa tilanteeseen vertaisuutta, joka rohkaisee osallistumaan. Tilanteet, joissa vanhus saa kokemuksen tasavertaisesta vuorovaikutuksesta, luovat uskoa omaan itseen ja vähentävät menneisyyden muisteluun lukkiutumista.

On tärkeää, että vapaaehtoinen tuntee vanhuksen voimavarat ja mieltymyksiä ja toisaalta myös toimintakyvyn rajoitteet, ettei vanhus koe alemmuudentunnetta ja pelkoa osaamattomuutta. Runon luvussa Sinikka ja Helka jakoivat yhteisesti sekä muistamattomuuden että oivallukset. Se, että Sinikkakaan ei muista runon sanoja, on kutsu Helkalle tulla mukaan muisteluun. (ks. Tainio 2001, 201.)

Runot, lorut ja musiikki aktivoivat myös muistia. Sanojen muistelulla stimuloidaan mieltä, ajatuksia ja tunteita, herätellään mielikuvia ja muistoja, jotka edelleen helpottavat kertomaan asioita ja antamaan niille merkityksiä (Jukkola 2003, 175-176). Virikkeetörmässä ympäristössä iäkäs ihminen menettää helposti elämänhalunsa ja masentuu. Vanhuksen osallistuminen antaa onnistumisen kokemuksen myös vapaaehtoiselle. Myöhemmin samana päivänä Sinikka kertoo minulle seuraavaa:

"Tiedän millaista se elämä monella on ollut. Ja sitten mä aattelen noin keskustelussa, että tulee, niinku siitä. Helkasta tänään huomasin. Mä yllätyin, että yhtäkkiä muistaa joitain sanoja ja asioita aivan toisella lailla kuin ois ajatellu. Paremmiin tulee joku sana mieleen kun mulla itellä. Se herättää sellaisia, tulee käytetyksi sellaisia sanoja, joita ei tule käytettyä tuolla kun yksinään on."

Seuraavassa Sinikka ja Reetta muistelevat lapsuutta.

Sinikka: Lapsuudenmaisema painuu niin mieleen. Sen muistaa, missä kuusenkävyillä leikittiin ja kauppaleikkejä. Onko ne tuttuja?
Reetta: On osittain, ei kaikki – kauppaleikkejä minä en muista.
Sinikka: Rahana oli koivun lehti, haavanlehti ja pihlajanlehti, kivet metallirahana.
Reetta: Jaa, jaa, Mutta jotainhan lapset aina leikkivät.
Sinikka: Nukkeja oli, kuttaperkasta pää ja vartalo tehtiin kankaasta ja ite ne ommeltiin.
Reetta: Ja se oli hyvä kun sen sai.
Sinikka: Molla-Maija, se oli kokonaan itse tehty. Alareunassa reiät, jotta sai sen vartalon siihen. Isä teki puusta. Nyt paljon kaikkee...
Reetta: Niin, ihan tuntuu siltä, että turhan paljon...ettei pääse mielikuvitus toimimaan. Kun ei ole kovin paljon, ne käy sitä rakkaammaksi.
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Reetan ja Sinikan vuoropuhelussa yhteisymmärryksen jakaminen tulee esille puheenvuorojen ja kautumisessa tasaisesti. Yhteiset muistot lapsuudenaikaisista leikkikaluista ovat painuneet mieliin. Reetta, entinen opettaja, pohtii miten lukuisat leikkivälineet eivät kehitä mielikuvitusta vaan päin vastoin. Sinikka ei vie keskustelua eteenpäin kysymysten avulla, vaan johdattelee tarinaa eteenpäin kertoen omista kokemuksistaan. Reetan "jaa" ja "niin" -sanat vahvistavat yhteisymmärrystä. Reetta tekee analyysiä Sinikan kommentista ja kertoo oman näkemyksensä asiasta. Puheessa he asettuvat muistelijan rooliin ja jakavat yhteisen kontekstin (Peräkylä 1992, 272).

7.5 VANHUKSEN LÄHELLÄ

Elämän ja kuoleman välissä

Tyhjä sänky potilashuoneessa on merkki siitä, että joku on kuollut. Tyhjä sänky herättää vapaaehtoisissa seuraavia ajatuksia:

"Sydän hyppää kurkuun, jos sänky on tyhjä. Onko kylvyssä vai huone vaihdettu, vai onko nukkunut pois?" (Katri, vapaaehtoinen)

"Miten on näin paljon tyhjiä sänkyjä? Se on se kevät. Silloin aina yleensä moni lähtee." (Aaro, vapaaehtoinen)

Vapaaehtoiset kertovat varsinaisesti kohtaavansa omakohtaisesti kuolemaa vain harvoin. Usein käy niin, että hoitajat kertovat heille vanhuksen kuolemasta. Hauraalle vanhukselle kuolema voi tulla äkillisesti tai hän vain nukkuu rauhallisesti pois. Raskainta on kuitenkin nähdä vanhuksen vähitellen huononevan ja kuihtuvan. Esimerkiksi Julia Lawtonin (1998, 140) etnografisessa tutkimuksessa vanhuksat kokivat olevan helpompaa jos puoliso olisi jäänyt vaikka auton alle, kuin katsoa hänen hidasta liukumistaan pois elämästä. Myös vapaaehtoiset kuvaavat kuoleman olevan joskus vapauttava tapahtuma: *"Voimat vaan hiipuu, oppii olemaan kiitollinen heidän puolestaan."* Kuolemaa kuvataan pois hiipumiseksi ja pois kuihtumiseksi. Vanhuksen kuolema on helpotus, etenkin jos kuolema on ollut armelias, eikä aiheuta kipuja (ks. Dein & Qamar Abbas 2005, 58).

Seuraavassa aineisto-otteesta kuvataan tilannetta, miten kuolema on konkreettisesti läsnä arjessa. Menemme Katrin kanssa tapaamaan Lainaa, jota Katri (vapaaehtoinen) on käynyt tapaamassa kuuden vuoden ajan. Nyt vanhus on ollut jo pidempään huonossa kunnossa. Lainan paikka on huoneen perimmäisessä sängyssä ikkunan vieressä, joten Katri pysähtyy, kuten aina, kahden muun huoneessa olevan vanhuksen luona ensin. Ensimmäisessä sängyssä oleva vanhus nukkuu, mutta keskimmaisessä sängyssä oleva Elsa kurottautuu sängystä ylöspäin ja haluaa selvästi viestittää Katrille jotain.

Katri menee Elsan luo, joka kurkottaa sängystä virkeän oloisena.

Katri: Hei! Mitä kuuluu?

Elsa: Laina nukkuu vaan?

Katri juttelee Elsan kanssa Lainan väsymyksestä ja sopii iltapäivän kahvittelusta.

Keskustelun kahvista aloittaa poikkeuksellisesti Elsa sanomalla: Kahvia tuo.

Katri: Kyllä tulen, kahvitellaan siten.

Katri jatkaa vaalikeskustelusta, siitä miten onneksi ne on nyt ohi.

Katri: Onko poika käynyt?

Elsa: Pääsiäisenä.

Katri: Eikö ole kiva, sitten te pääsette kotiin. Mies käykin joka päivä.

(Mies käy syöttämässä vaimonsa päivittäin kaksi kertaa)

Katri silittää koko ajan Elsan kättä kumartuneena hänen puoleen.

Huoneeseen tulee hoitaja, joka kertoo tulleen varta vasten kertomaan Lainan voinnista. Laina ei ollut syönyt mitään ja hänet oli pestykin vuoteessa. Hän on niin väsynyt. Katri ja hoitaja puhuvat Lainasta ja kuoleman lähestymisestä.

Menemme Katrin kanssa Lainan vuoteen vierelle.

Laina on huononnäköinen. Iho on harmaankalpea ja hän hengittää välillä kiihkeästi. Annan Katrin olla hetken kahden Lainan kanssa. Kun palaan takaisin Lainan vuoteen viereen näen kuinka Katri silittää Lainan tukkaa, poskea, käsiä, juttelee. Laina-kulta. Minulle Katri sanoo: Mä luulen, että tää on nyt menoa. Tää ihminen on antanut mulle niin paljon....

Tunnelma on käsin kosketeltava. Minä olen aivan hiljaa. On liikuttavaa katsella heitä. Katri luo tilanteeseen hyvän olon ja rauhallisuuden. Hän kertoo, että se (kuolema) on myös helpotus, jos ei jaksa enää ja on väsynyt. Että joskus hän on ihan iloinen siitä, että väsynyt ihminen pääsee pois.

*Katri ja Laina ovat olleet ystäviä vuodesta 1996 alkaen. Lainalla on hyllyssä omaisten tuoma vieraskirja, johon he ovat kirjanneet viestejä käynneistään tervehtimässä vanhusta. Lapsenlapset ovat pitäneet kirjaa siitä, kuinka kauan hän on ollut Osastolla. Viimeisin kirjaus oli 5 vuotta 8 kuukautta.
(Havaintomuistiinpanot 18.3.2003)*

Laina kuoli vain parin päivän kuluttua. On mahdotonta sanoa, miten paljon Laina itse tiesi kuoleman lähestymisestä. Samassa huoneessa, Lainan viereisessä sängyssä oleva Elsa on hyvin tietoinen siitä, että Laina on vähitellen nukkumassa pois. Katri ylläpitää äänellään yhteyttä vanhukseen, koskettaa kättä, silittää olkapäätä ja juttelee rauhallisesti vanhukselle (Utriainen 1999, 191). Ilmaisu "tää on menoa nyt" Katri viittaa elämän loppumiseen. Hän kiittää vanhusta ystävyydestä ja korostaa heidän ystävyyden vastavuoroisuutta. Laina on antanut hänelle vuosien aikana paljon. Vapaaehtoisena Katri voi olla Lainan vieressä tunteva ja kokeva ihminen, joka läsnäolollaan toimii läheisen vanhuksen "saattajana". Vapaaehtoisella ei ole ammatillisia velvoitteita, eikä siten myöskään roolia, joka estäisi liian lähelle vanhusta menemisen. Myös vanhus on subjekti, joka lähestyy omaa kuolemaansa ystävänsä saattamana. Hoitajan tulo huoneeseen kuvastaa vapaaehtoisten ja hoitajien välistä yhteistyötä. Hoitaja haluaa varmistaa, että Katri on tietoinen Lainan tilanteesta. Hoitaja ei ole kiireinen, vaan hän keskustelee Katrin kanssa pitkään. He eivät puhu kuolemasta "koodikielellä", jonka avulla vanhus usein eristetään tilanteesta (Peräkylä 1989, 119; Peräkylä 1990, 23).

Osastolla ei kuolemaa lähestyvää vanhusta eristetty sosiaalisesti puhumattomuuteen, vaan hän oli edelleen yksi vanhus kolmen hengen huoneessa. Katri ja hoitaja ottavat kuolevan vanhuksen huomioon arvokkaana persoonana, jolloin häntä ei esineellistetä. Vapaaehtoisen läsnäolossa kuolevan vanhuksen vieressä on kysymys sosiaalisuudesta, jossa Terhi Utraisen (1999, 150) mukaan kuoleminen on eroamista ja irtautumista mutta myös kuolemanjälkeistä liittymistä. Katrin jääminen vanhuksen vuoteen vierelle viestii sitä, miten hän pyrkii läsnäolollaan korvaamaan edessä olevaa eroa. On tärkeää, että kuolemasta keskustellaan avoimesti, sillä erityisesti laitosasumisessa kuoleman kohtaamisesta voi muotoutua ammatillinen tapa, jossa vältellään kuolemasta keskustelua (ks. Costello 2000, 59). Pitkäaikaishoidossa asuvat huonokuntoiset ja lähellä kuolemaa olevat vanhukset jäävät laitoksessa helposti yksin. Heillä ei myöskään ole mitään merkityksellistä tekemistä

ja vain vähän vuorovaikutusta henkilökunnan kanssa. (Kayser-Jonesin 2002, 11.) Kuoleva vanhus on samassa huoneessa muiden vanhusten kanssa, sillä Osastolla ei tutkimukseni aikana ollut erillistä saattohoitohuonetta tai yksityishuonetta, johon kuoleva vanhus olisi voitu siirtää. Näin ollen vanhukset ovat todistamassa toisten potilaiden kuolemaa. Kuolema on läsnä koko ajan mutta näkymättömänä. (ks. Gubrium 1997, 197-198; Sand 2003, 143.)

Katri on tuntenut Lainan jo vuosia. Pitkän ystävyssuhteen katkeaminen on yksilöllinen, mutta myös ruumiillinen surukokemus (Miettinen 2006). Kulkiessamme yhdessä huoneesta toiseen, oli Laina läsnä puheessamme koko sen ajan jonka vietimme yhdessä. Välillä Katri syötti Kaarloa ja luki runoa Reetalle. Mutta oltuamme hetken kahden kesken palasimme kuoleman teemaan. Katri muisteli ystävyystään Lainan kanssa ja kertasi miten Laina on häntäkin joskus lohduttanut. Kävimme läpi myös omien läheistemme poismenoa. Päivä on palautunut mieleeni elävästi aina uudelleen ja uudelleen. Kuoleman läsnäolo on hyvin intensiivistä.

Kun suru ei jätä -puhe

Seuraava episodi käynnistyy päiväsalissa, jossa Pentti istuu pyörätuolissa pöydän päässä. Tervehdin häntä ja istahdan Helkan vieressä olevaan tuoliin. Hän alkaa heti kertoa puolison menettämiseen liittyvästä surustaan. Hän kysyy: "Miten suru ei minua jätä? Ikävöin vieläkin sitä miestä". Helka on kertonut miehensä menettämiseen liittyvästä surusta useita kertoja vapaaehtoisille ja myös minulle. Hän haluaa kertoa tarinaansa aina uudelleen.

Helka palaa suruunsa useana päivänä. Kuulen hänen keskustelevan surustaan kolmen vapaaehtoisen Katrin, Sinikan ja Siskon kanssa. Vapaaehtoiset ovat koko Osastolla viettämämme ajan tuttuja jo pitkältä ajalta. Helka on päivittäin päiväsalissa ja osallistuu järjestettävään toimintaan.

Sinikka: Mitä kuuluu? Kuulin viikko sitten, että aviomiehesi kuolemasta.

Onko hänet jo siunattu.

Helka: On, viime viikolla.

Sinikka: Pääsittekö sinne mukaan?

Helka: Olin, lapset vei. Siunaustilaisuudessa olin.

Helka: Kotona oli muistotilaisuus, siellä olin. No, kun ikävä ei anna periksi.

Sinikka: Siitä on vielä niin vähän aikaa. Ja pitkä avioliitto teillä.

Kuinka kauan te olitte naimisissa?

Helka: Yli 40 ajastaikaa. Meillä oli hyvä avioliitto.

Sinikka: Minäkin ehdin tutustua mieheenne. Sen huomasi, että oli hyvä avioliitto.

Helka: Niin rakastunut pari oltiin. 46 vuotta. Oltiin onnellisia, ei ollut riitoja ja jos riitoja oli, niin illalla sovittiin. Aina sanottiin, ettei vihassa piä mennä nukkumaan.

Me oltiin rakastunut pari ihan loppuun asti.

(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Lauseella "no, kun ikävä ei anna periksi" Helka osoittaa haluavansa jatkaa keskustelua ja jakaa ikäväänsä Sinikan kanssa. "Ikävä ei anna periksi" kuvastaa sitä, että muisto pyrkii esiin, vaikkei itse aina haluaisikaan. Sinikka vahvistaa Helkan kokemuksen hyvästä avioliitosta. Helka asui samassa huoneessa miehensä kanssa, joten vapaaehtoisetkin ehtivät tutustua myös häneen.

Helka: Kaksi kertaa sano ennen kuolemaa, tule äiti tänne sänkyyn, kun minulla on niin ikävä. Sanoin, että en voi tulla kun on tällänen tää sänky.
Sinikka: Olet jaksanut tulla kuitenkin tänne (päiväsaliin). Siihen yksin olemiseen ja mietiskelyyn jää kyllä aikaa.
Helka: Kyllä sitä on. Onhan minulla miehen kuva.
Sinikka: Semmonen iso kuva. Ihän kuin olisi vieressä.
Helka: Niinku olis vieressä. Kun kattoo niin se suru hälvenee.
Sinikka: Kun on ollu hyvä avioliitto, niin kyllä sitä voi muistella.
Helka: Isä oli hyvä. Lapset aina sano, että isä oli heille hyvä.
Vaikka tytöt oli siinä iässä, että niihin tanssiloihin, isä yritti pistää hanttiin.
(Havaintomuistiinpanot 11.3.2003)

Muisteleminen ja aviomiehen kuvan katseleminen ovat osa surutyötä, mikä auttaa surusta toipumisessa. Vaikka aviopuoliso on kuollut, miehen kuvan katseleminen tekee hänet eläväksi ja läsnä olevaksi. On tärkeää, että vanhuksen surulle annetaan aikaa, otetaan vastaan hänen tunteensa ja ollaan läsnä. Olennaista on, että vanhuksen lähellä on kuuntelemaan kykeneviä ihmisiä, jotka pystyvät aistimaan vanhuksen tuen ja lohdun tarpeen (ks. Molander 1999).

Seuraavassa katkelmassa Ansa pohtii omien lastensa kuolemaa. Askartelun lomassa Ansa kertoo lapsistaan ja lapsenlapsistaan. Hän on itse syntynyt jouluaattona ja jälkipolvesta viisi on syntynyt joulun tienoilla. Kertomus kiertyy poikien kuolemaan. Häneltä on kuollut neljä lasta – neljä poikaa ja yksi miniä. Hän kuvaa miten sydänsairaudet ovat miehissä, miehen suvussa. Mieskin kuoli jo nuorena sydäninfarktiin. Puhe siirtyy hänen omaan tarinaansa leskeytymisestään.

Anne: Miten te sitten pärjäsitte kun mies kuoli?
Ansa: Lapset oli pieniä, niitä hoidin, mutta minä olen ollut aina vähäuninen.
Minä tein sukkia ja semmosta.
Anne: Niitä pystyi neulomaan siinä lastenhoidon välissä.
Ansa: Niin ja niitä ostettiin. Minä sain niistä rahaa.

Ansa: Mutta nyt tulee se hautausmaa aina. En minä ennen nähnyt hautausmaata unessa, vaikka mies kuoli. Nyt se tulee aina. Se pojan kuolema oli pahin. Hän kun oli eronnut, niin hän oli paljon minun luonani. Siivosi ja teki kaikkea. Viimeisen kerran kun näin, hän sanoi aamulla, että tulee sitten katsomaan, että ei unohda. Mutta ei tarvinnut nähdä. Tuli puoli neljä ilmoitus, että nyt Olli on lähtenyt omille matkoilleen.
Ansa: En tiedä, miksi se tuo kaiken yläpuolella oleva ottaa parhaat ihmiset.
Poika kun ei ryypännyt, eikä koskaan tapellu. Se sano aina, että lopetetaan nyt, ettei tule riitaa.
(Havaintomuistiinpanot 25.4.2003)

Ansan puhe kuvastaa elämän ankaruutta ja miten työteliästä elämä leskenä on ollut. Neulominen ei ollut pelkästään mieluisaa ajanvietettä, vaan keino ansaita rahaa. Ansa ei kuitenkaan kerro tarinaansa katkerana, vaan antaa ymmärtää hyväksyneensä elämän vastoinkäymiset osana elämää, mikä osoittaa hänen vahvuuttaan. Mutta pahin oli pojan kuolema, pojan, joka oli yksi parhaista ja ilmeisen läheinen äidilleen. Oman lapsen kuolema onkin usein vaikeampi kohdata kuin puolison kuolema. Ansalle poika oli ollut läheinen, tulevaisuuden turva, joka oli läsnä äidin elämässä. Lapsen kuolema pysäyttää koko elämän, jolloin vain ajan kuluminen tuo lohdutusta. (myös Palomäki 2004, 99). Ansan lause *"mutta nyt tulee se hautausmaa aina"* kuvastaa, ettei muistelu ole vapaaehtoista. Myös Saarenheimon (1997, 90-91) tutkimuksessa vanhusten puheissa tuli esille passiivista muistamista, jossa muistot olivat yleensä säilytään negatiivisia tai hämmentäviä.

Vierellä puhe

Yhteisymmärryksen luominen vapaaehtoisen ja vanhuksen välillä käynnistyy jo silloin, kun vapaaehtoinen asettuu vanhuksen vuoteen vierelle. Kumartuuko hän vanhuksen puoleen, tervehtiikö, katsooko vanhusta suoraan silmiin. Aito läsnäolo onkin Terhi Utraisen (1999, 286) mukaan, paikalleen ja viereen jäämistä, konkreettinen, fyysinen asento, joka jo sinällään viestii läsnäoloa.

Seuraavassa aineisto-otteessa Sinikka (vapaaehtoinen) kohtaa Ilmarin, jonka sänky on ikkunan vieressä kolmen hengen huoneessa. Kaksi muuta huoneessa asuvaa miestä viedään geriatrisella tuolilla päiväsalin. Ilmari ei pysty istumaan geriatrisessa tuolissa, joten hän on jatkuvasti omassa huoneessaan. Vuodetta vastakkaisella seinällä oleva kello onkin hänelle hyvin tärkeä. Ajankulumisen seuraaminen on Ilmarille yksi tapa hallita elämäänsä.

Sinikka asettuu Ilmarin oikealle puolelle, paremmin kuulevan korvan puolelle. Sinikka saa katsekontaktin Ilmariin kumartuessaan hieman sängyn kaiteen yli. Hän lähestyy vanhusta rauhallisesti sivulta, joka on vuoteessa makaavalle vanhukselle miellyttävämpää kuin suoraan edestä lähestyminen (ks. Rosqvist 2003, 97). Sinikka koskettaa vanhusta kevyesti olkapäähän.

Sinikka: Kiinnostaako teitä Keravan uutiset?

Ilmari: En oo kuullu vielä.

Sinikka selaa lehteä: Enemmähän ne nyt on uutiset sieltä maailmalta. Irakin sodasta ja Yhdysvalloista. Muistatteko kun ne New Yorkin tornit tuhottiin?

Ilmari: Mie muistan, olin jo täällä.

Sinikka: Syyskuun yhdestoista ne tuhottiin.

Sinikka: Mutta miten on vointi?

Ilmari: Ei kehuttava. Aika on pitkä. En kuule radiotakaan (kuulolaite toisessa korvassa).

Sinikka ottaa radion ja ryhtyy pohtimaan, onko siinä jotain vikaa.

(Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Aineisto-otteessa Sinikka kiinnittää huomionsa vanhukseen, vahvistaa olevansa läsnä ja vanhuksen käytettävissä sanallisen tervehdyksen ja fyysisen kosketuksen avulla. Läsnäolon tunnetta vahvistaa myös kohtaamisen rauhallisuus. Vapaaehtoisella on aikaa rupertella ja odottaa rauhassa vanhuksen joskus hidaskin vastaus. Yhteistä ymmärrystä tuotetaan myös tässä kohtaamisessa ei-sanallisin viestein, kuten pään nyökkäyksen ja hymyn avulla.

Ilmarin vastaus, ettei ole kuullutkaan vielä Keravan uutisia, ilmaisee hänen kiinnostustaan ja kannustaa Sinikkaa jatkamaan. Aikaa Ilmari mittaa, paitsi kellolla, myös sillä, oliko hän jo osastolla kun jokin merkittävä tapahtuma tapahtui. *"Miten on vointi"* on kysymys, joka usein esitetään vanhusten hoitolaitoksissa rutiininomaisesti, jolloin siihen ei edes odoteta vastausta. Sinikan koko olemus viestittää kuitenkin, että hänellä on aikaa odottaa. Ilmari puolestaan etsii myötätuntoa *"ei kehuttava"*-ilmaisulla (Peräkylä 1992, 269).

Juttelun aikana huomaa, että Sinikan oikea käsi on Ilmarin vasemman käden sormien päällä. Ilmari silittää peukalollaan Sinikan kättä. Ilmarin silittäessä Sinikan kättä, hän osoittaa hyväksyvänsä Sinikan huolenpidon. (Havaintomuistiinpanot 9.12.2003)

Ilmari asettuu hoivattavan ja Sinikka hoivaajan rooliin. Vaikka vanhuksen ja vapaaehtoisen kohtaaminen on epäsymmetrinen, on se kuitenkin vastavuoroista. Ilmarin ja Sinikan kasvokkaisessa kohtaamisessa he luovat puheellaan ja toiminnallaan sosiaalisuutta ja jakavat yhteisen ymmärryksen.

Vapaaehtoisten ja vanhusten kohtaamisessa näyttäytyy todellisena Silva Tedren (2004, 56) ja Terhi Utraisen (2000, 164) kuvaukset läsnäolosta. Läsnäolo on hoivaistumista, erikoislaatuista, aktiivista passiivisuutta. Vapaaehtoiset ovat läsnä konkreettisesti, fyysisesti lähellä istuen, mikä viestii vanhukseksi, että hän tulee kuulluksi ja on hyväksytty omana itsenään. Koskettamisella kompensoidaan myös sanojen puuttumista. Kohtaamisessa tuotetaan koskettamisen avulla yhteyttä vanhuksen ja vapaaehtoisen välille.

8 VAPAAEHTOISEN SOSIAALISEN HOIVAN VOIMA

”Ajan antaminen, hyvän näkeminen ja omana itsenä oleminen.”
(Semi 2004)

Tutkimukseni tarkoituksena oli kuvata ja ymmärtää ikääntyneiden vapaaehtoisten tekemää vapaaehtoistyötä pitkäaikaishoidon Osastolla.⁴ Tutkimukseni anti on vapaaehtoistyön ja sen merkityksen näkyväksi tekeminen pitkäaikaishoidon kontekstissa. Tutkimuksen keskiössä oli vanhusten ja vapaaehtoisten kasvokkainen kohtaaminen luonnollisissa arjen tilanteissa. Tutkimuskysymykset olivat: Miten vapaaehtoisuutta toteutetaan osastolla? Millaista vuorovaikutusta vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa tuotetaan? Mitä vapaaehtoisuus merkitsee vanhuksille ja vapaaehtoisille? Olen jäsentänyt aineistot kolmeen analysoivaan lukuun: tila ja aika, kädet ja kosketus, sanat ja sävyt. Olen vaihtanut lukujen välillä tutkijan katseen suuntaa tarkastelemalla aineistoja soveltaen sekä etnografista että etnometodologista lähestymistapaa.

Tutkimuksen teki etnografiseksi sen toteuttaminen paikallisesti osaston rajatussa tilassa, lähestyminen tutkittavaa ilmiötä erilaisten aineistonkeruumenetelmien avulla ja kirjoittamisen tapa. Olen pyrkinyt kirjoittamaan havainnoistani tutkimusraporttiin mahdollisimman avoimesti. Etnografia ei kuitenkaan koskaan voi olla täydellinen kuvaus todellisuudesta vaan aina jää myös jotain, jota tutkija ei kentällä näe. Tutkijana olen vieraillut osastolla vain päivällä, joten en ole nähnyt mitä siellä muina vuorokauden aikoina on tapahtunut. Kaikki vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamiset tapahtuivat osastolla tiettyinä päivinä, joten niitä ei voi irrottaa tutkittavasta kontekstista. Niinpä jonain toisena ajankohtana osaston toiminta ja keskusteluteemat ovat voineet olla toisenlaisia (Hammersley 2006, 5).

Tila ja aika -luvussa nousivat keskeisiksi aika-tilapolut, yksityisyys, julkisuus sekä juhlahetket ja musiikki elämyksiä tuottavina kokemuksina osana arkea. Esimerkiksi vapaaehtoisten järjestämät juhlat muuntavat mielenkiintoisella tavalla toimintakäytäntöjä, sosiaalista järjestystä ja rooleja. Juhla, kuten muukin yhteinen tekeminen lisää vanhusten, vapaaehtoisten ja henkilökunnan yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Tutkijana minut yllätti osastolla esille tulleet arkilogiikan kaksi erilaista puolta. Yhtäältä osaston viimesijaisuus hoitopaikkana antaa mielikuvan lopullisuudesta ja vanhusten haavoittuvuudesta ja hauraudesta. Minäkin saatoin havaita laitosasumiselle ominaiset painolastit: yksityisyyden puuttumisen, ulkomaailmasta eristäytyminen ja aikaisempien roolien menetyksen (ks. Goffman 1961; 1981). Toisaalta yllättää arjen myönteisyys ja arkisista tilanteista kumpuava huumori, ilo ja nauru. Saman asian havaitsi Maritta Törrönen (1999) tutkimuksessaan lasten arjesta laitoksessa. Saamaani kuvaa muokkaa myös se, että tutkimukseni kohteena on vapaaehtoistyö osaston hoitotyön sijaan. Totta on sekin, että kaukaa asiat näyttävät erilaiselta kuin läheltä katsottaessa. Kaukaa katsottuna arki näyttää ahdistavalta, mutta läheltä katsoessa arjesta paljastuu lukuisia positiivisia elementtejä, jotka pitävät yllä toivoa. Arkilogiikan lähtökohtana on pyrkimys mahdollisimman hyvään elämään annetuissa puitteissa.

Vanhusten viimeisiä vuosia pitkäaikaisessa laitoshoidossa leimaa vaihtoehdottomuus ja myös eräällä tavalla ”kodittomuus”. Osasto on heikko kodin korvike, joka mielletään olemisen paikaksi. Oma koti sen sijaan merkitsee autonomiaa ja identiteettiä. Osastolla asuvat vanhukset ovat fyysisesti lukuisten ihmisten ympäröimänä, mutta sosiaalisesti ja emotionaalisesti yksinäisiä. Yksinäisiltä vanhuksilta puuttuu puoliso tai omainen, joka tukisi vanhuksen aktiivisuutta. Sen sijaan puolisohoivassa useimmiten hoivaa antava puoliso toimii aktiivisesti palvelujen hakemisessa ja saamisessa (Mikkola 2009). Vanhukset sopeutuvat pitkäaikaishoitoon alistumalla. Mitä enemmän apua vanhus tarvitsee, sitä useammin vanhus ilmaisee tyytyväisyytensä olemalla hyvä potilas, joka ei kritisoi (Elovainio 1997, 237-241.)

Kädet ja kosketus -luvun kantavana teemana oli ruumiinläheinen hoiva ja siihen liittyvä konkreettinen fyysinen läsnäolo. Läheinen kontakti vanhuksen ja vapaaehtoisen välillä edellyttää luottamuksellista suhdetta, sillä koskettaessa toista astumme myös toisen henkilökohtaiselle reviirille. Koskettamiseen ei voi pakottaa, vaan sen tulee nousta halusta koskettaa tai tulla kosketetuksi. Luvussa korostuu arkisten hoivaan kuuluvien rutiinien ja rituaalien merkitys turvaa tuottavina elementteinä. Vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaaminen käynnistyi useimmiten lähes samoilla sanoilla kerta toisensa jälkeen. Lisäksi heillä oli esimerkiksi yhteisiä ruokailuun liittyviä rituaaleja. Tärkeää on myös se, että vanhuksella voi olla pitkäaikaissairauksista huolimatta jäljellä runsaasti voimavaroja, joita hän voi käyttää. Esimerkiksi käsillä tekeminen Käden työt -ryhmässä on sekä ajankulua että voi antaa vanhukselle kokemuksen merkityksellisestä tekemisestä ja herättää mieleen positiivisia muistoja omasta elämästä.

Sanat ja sävyt -luvun keskiössä olivat sosiaalinen vuorovaikutus ja yhteisymmärryksen syntyminen kohtaamisessa. Vanhusten ja vapaaehtoisten vuoropuhelu nousi arkisista tapahtumista ja muistoista tilannesidonnaisesti. Vapaaehtoisten identiteetti rakentui auttajan ja hoivaajan identiteetiksi, joka eri tilanteissa muotoutuu muun muassa muistelijan, kannustajan tai aktivoijan identiteetiksi. Vanhukset olivat hoivattavan roolissa, joka muotoutui tilanteisesti muun muassa kuulijan, muistelijan, muistamattoman, puolustautujan, runoilijan tai kuolevan identiteetiksi. Olennaista oli, että vanhuksen ja vanhuksen kohtaamisessa vahvistetaan molempien osallisuutta ja identiteetin rakentumista.

8.1 KASVOKKAINEN KOHTAAMINEN KOOSTAVANA LANKANA

Koko tutkimustani koostavana lankana oli vanhuksen ja vapaaehtoisen kasvokkainen kohtaaminen ja sosiaalinen vuorovaikutus. Etnografinen lähestymistapa antoi minulle mahdollisuuden seurata vanhuksen ja vapaaehtoisten elämää hyvin läheltä. Vietin myös mieleenpainuvia hetkiä kahden kesken vanhusten kanssa. Juuri nämä hetket antoivat minulle aavistuksen niistä kokemuksista, joita vapaaehtoiset tunsivat kuvatessaan vapaaehtoisuuttaan. Tutkimukseni on avannut minulle vapaaehtoistyön maailmaa ja tarjonnut mahdollisuuden perehtyä vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisen myötä vanhusten elämään laitoksessa.

Vanhusten ja vapaaehtoisten kohtaamisessa juuri kasvot tekivät kohtaamisesta eettisen suhteen (Levinas 1996, 17). Kohtaaminen on kahden ihmisen välisen yhteisymmärryksen löytämistä tilanteessa, jolloin olemme kasvotusten toisen ihmisen kanssa. Ihmisten välinen yhteys voi olla läheisyyttä, kasvokkain oloa ja yhteisöön astumista, mitä Levinas kutsuu sosiaalisuudeksi. Kohtaamisessa katse on suunnattu toiseen ihmiseen kun sen sijaan identiteetissä katsotaan itseän päin (Harju 2005, 69).

Kasvot ja kasvojen kohtaaminen nousivat keskeiseksi tutkimuksessani. Tarja Pösö (2004, 66-67) kuvailee tutkimuksessaan koulukotinuorten vakavia silmiä, jotka ovat täynnä surua tai hakevat turvaa ja huolenpitoa. Omassa tutkimuksessani olen nähnyt vanhusten vakavia silmiä ja väsyneitä kasvoja, mutta onnekseni vanhusten silmissä, myös ilahtumista, hymyä ja lämpöä. Kasvot ovat merkityksellisiä myös Goffmanin (1981) ajattelussa. Havainnointijaksojen aikana oli tapahtumia, joissa vanhuksat ja vapaaehtoiset joutuivat kiusalliseen tilanteeseen. Näissä tilanteissa, jotka liittyivät vanhuksen muistioireisiin tai sairaudesta johtuvaan levottomuuteen, vapaaehtoinen suojeli vanhusta kasvojen menetykseltä.

Levinasin (1996) mukaan eettinen suhde tarkoittaa ”minän” vastuullisuutta ”toisesta”. Suhde toiseen syntyy jo ennen kuin kumpikaan puhuu sanaakaan. Osastolla aloitteen kohtaamisesta teki joko vanhus tai vapaaehtoinen. Vastuu toisesta lankeaa heti kun toinen katsoo minua, minun edes ottamatta vastuuta hänestä. En ole vastuussa toiselle vai aikomuksistani, vaan myös tekojeni seurauksista. Levinasia (1996, 82) mukaillen vanhuksen ja vapaaehtoisen suhde ei ole kuitenkaan samalla tasolla olevan suhde, vaan se on epäsymmetrinen, jolloin toinen on aina ylemmänä kuin minä: toinen ei ole sinä vaan te.

Kasvokkainen kohtaaminen on sosiaalisen hoivan ydintä. Sosiaalinen ilmenee vanhusten yksilöllisyyden huomioon ottamisessa vanhuksen ja vapaaehtoisten kohtaamisessa. Vanhuksen yksilöllinen kohtaaminen on tärkeää, sillä laitoshoidossa vanhuksat nähdään helposti homogeenisena ryhmänä. Vanhus kohdataan lääketieteellisenä tapauksena, joten vanhuksen persoonalliset piirteet eivät tule esiin. (Mellow 2007, 463.) Vapaaehtoisten teoissa ja puheessa välittyy vanhuksen kunnioittaminen ja arvostaminen ainutlaatuisina persoonina. Sosiaaliset suhteet ja mielekäs tekeminen kannattelevat vanhuksia elämässä ja lisäävät elämän merkityksellisuuden ja tarkoituksellisuuden kokemuksia (ks. Salonen 2007,144). Seuraavaksi tarkastelen käsitteiden osallisuus ja tekeminen sekä luottamus ja läsnäolo avulla vapaaehtoistyön merkityksiä.

8.2 OSALLISUUS JA TEKEMINEN

Vapaaehtoiset tuottivat sekä vanhuksille että vapaaehtoisille osallisuuden ja tekemisen areenoita. Vapaaehtoisuus on harrastus, jossa vapaaehtoisen rooli on epämuodollisempi ja joustavampi kuin työelämän rooli. Vapaaehtoisten työuraan on voinut sisältyä lukuisia institutionaalisia rooleja, joita eläkkeellä ei enää ole. Vapaaehtoisuus tarjoaa vapaaehtoisille työelämän ja kotona vietettyjen vuosien jälkeen toisenlaisen roolin, johon he voivat sitoutua mutta sitoutuminen eroaa työelämänaikaisesta sitoutumisesta.

Vapaaehtoiset nimesivät vapaaehtoisena toimimisen motiiveiksi hyvin samantapaisia asioita kuin aikaisemmissa tutkimuksissa on tullut esille (Nylund 2000; Yeung 2004a, 2004b; Yeung 2005). Vapaaehtoisuus antoi mahdollisuuden kuulua ryhmään, saada vertaisuuden ja vastavuoroisuuden ja tarpeellisuuden kokemuksia, käyttää omaa osaamista sekä toteuttaa itseään. Erityisen tärkeänä vapaaehtoiset kokivat vapaaehtoisten ryhmään kuulumisen. Vapaaehtoiset korostivat haluavansa auttaa ensisijaisesti vanhuksia.

Vapaaehtoiset haastoivat vanhuksat osallisuuteen ja tekemiseen. He avasivat ja tuottivat vanhuksille sosiaalisia areenoita järjestäessään muun muassa muisteluhetkiä, laulutunokioita, juhlia päiväsalissa tai runotuokioita vanhuksen vuoteen äärellä. Vapaaehtoiset tarjosivat vanhuksille mahdollisuuden tulla kuulluksi. Eeva Jokinen (2003, 14) puhuu ”arjen kuosittelusta”, johon liittyy olennaisesti se, ettei

arki ei pysy kauaa elossa, jollei sitä ylläpidetä. Vapaaehtoiset ovat eräänlaisia arjen kuosittelijoita, jotka venyttivät, jatkoivat ja uudistivat arjen osallisuutta. He pitivät omalta osaltaan yllä arkivirikkeellisyyttä, loivat positiivista ilmapiiriä ja kohensivat siten vanhusten mielenvireyttä. Näihin tilanteisiin liittyi toiminnallisuutta, elämyksellisyyttä, humoristisuutta ja leikkillisyyttä, joka rikkoo arkirutiineja.

Hokkanen (2003b, 265, 269) on tuonut esille, miten juuri kokenut vapaaehtoinen voi hyödyntää auttamisessaan monenlaisia auttamissuhteita, sillä hänelle on rakentunut kyky nähdä erilaisuuden, samuuden, vertaisuuden tai osallisuuden merkitys vapaaehtoistyön kokonaisuudessa. Ikääntymisen yhdistää vapaaehtoisia ja vanhuksia. Samuus on voimavara, joka yhdistää vapaaehtoisia mutta myös vanhuksia ja vapaaehtoisia. Samuus ei kuitenkaan saa olla liian sisäänpäin lämpiävää vaan tarvitaan erilaisia toimijoita ja näkökulmia.

Vapaaehtoiset rakensivat vuorovaikutuksen vanhuksen kanssa aina eri tavalla, ottaen huomioon muun muassa vanhuksen kommunikaation liittyvät vaikeudet. (ks. Foster 2002, 255). Vapaaehtoisten tärkein työväline on oma persoona, niinpä vapaaehtoisuus muovautuu aina tekijöittensä mukaan. Kukin vapaaehtoinen lähestyi vanhuksia omaan persoonaansa luontevimmalla tavalla. Olennaista on, että vanhukset nähdään toimivina subjekteina alentuneesta toimintakyvystä huolimatta. Kaikki vapaaehtoiset painottivat haluavansa tuottaa vanhuksille iloa ja positiivisia kokemuksia. Heistä on palkitsevaa nähdä ilo vanhuksen silmissä ja kasvoissa: *"Kun menee aina, niin syttyy semmonen ilo kasvoille. Se tuntuu kyllä hyvältä."*

Vapaaehtoiset johdattelivat keskustelua asioihin, joista tiesivät vanhuksen nauttivan. Näin he tukivat vanhuksen asemaa oman elämänsä asiantuntijana. Vapaaehtoiset toivat vanhusten elämään arkipäivän keskustelua, paikallisuutisia, huumoria, mikä veti vanhuksia pois omasta lohduttomuudesta. Sen sijaan sairauskeskeinen puhe, jolloin vanhusta lähestytään sairauskeskeisesti, luo keskusteluun toisenlaisen tunnelman kuin esimerkiksi keskustelu lapsenlapsista (ks. Peräkylä 1989).

Vapaaehtoiset pyrkivät kääntämään vanhusten ajatuksia ja katsetta "ulos osastolta" sisäänpäin katsomisen sijaan. Mieleeni on jäänyt myös Katrin ihmettely siitä, miten omaiset tuovat vanhuksille yleensä surullisia runokirjoja. Hän toteaa, ettei hän pelkää puhua vaikeistakin asioista, mutta hän ei ymmärrä miksi niitä tuodaan aina esille. Katri haluaa sen sijaan korostaa nykyhetken merkitystä: *"Täällähän ollaan ja eletään vielä täyttää elämää"*.

Hoitajat ja suurin osa osastolla asuvista vanhuksista ja myös vapaaehtoisista oli naisia. Myös tekeminen muotoutui osastolla "naisten tekemiseksi", johon miehet eivät juuri osallistuneet. Niinpä keskustelut ja tekeminen suuntautuivat naistapaaiseen keskusteluun ja toimintaan. Miehet sen sijaan innostuivat enemmän miehisemmistä aihepiireistä. Tätä kuvasti esimerkiksi Aaron ja vanhuksen miespuhe Vermon raveista. Vapaaehtoinen ja vanhus pääsivät samalle "aaltopituudelle" ja kohetasivat toisensa vertaisena, kuten "mies-miehelle". Miehillä työelämänaikainen työrooli on ollut usein naisia vahvempi. Heillä tulisi olla mahdollisuus säilyttää myös pitkäaikaishoidossa miehen identiteetti. Miehet ovat osastolla marginaalissa, joten heidän miehistä identiteettiä tulisi tietoisesti tukea. (Moss & Moss 2007, 52.)

Ryhmähetket olivat sosiaalisen yhdessäolon hetkiä, joissa tärkeintä on tekeminen ja osallisuus ryhmästä. Tärkeintä oli löytää ja mitoittaa tekeminen vanhuksen toimintakyvyn mukaisesti, niin ettei vanhusta aliarvioida ja kullekin löydetään hänelle mieluisinta toimintaa. Ryhmissä oli vanhuksia,

jotka vetäytyivät katselijan rooliin, mutta jo pelkästään se, että vanhus on läsnä, tuo hänet osalliseksi ryhmästä. Ryhmien toimintaa kuvasi läpivirtavuus, jolla tarkoitan ryhmien sosiaalisen rakenteen muuttumista tuokioiden aikana (ks. Strandell 1995, 38). Ryhmässä saattoi piipahtaa hetkellisesti hoitaja tai omainen. Vanhus tuli ryhmään mukaan tai poistui kesken tuokion. Vapaaehtoiset vahvistivat vanhusten identiteettiä nostamalla esille heidän kykenevää ja osaavaa puoltaan muistelijoina, runon lausujina tai käden töiden taitajina. Samalla kun vapaaehtoisuus tuki vapaaehtoisten omaa identiteettiä, tukivat vapaaehtoiset myös vanhusten identiteettiä. Samalla vanhukset tulivat osallisiksi yhteisöön.

Vapaaehtoisten ja vanhusten puheesta välittyi vertaisuus ja vastavuoroinen auttaminen. Se, että vapaaehtoiset ovat itsekin jo ikääntyneitä lisää heidän ja vanhusten vertaisuuden kokemusta. Kun vapaaehtoinen tuntee ikääntyvän elämäntarinaa ja sitä historiallista aikaa, jossa vanhus on elänyt, he voivat jakaa yhteisiä kokemuksia. (Hokkanen 2003b, 266-268.) Yhteisten kokemusten avulla vapaaehtoisen on helpompi ”löytää se jokin, mikä koskettaa” vanhusta. Koskettaa-metaforalla viitataan haluun tuottaa vanhuksille henkilökohtaisesti merkityksellisiä kokemuksia. Vastineeksi vapaaehtoinen saa itselleen hyvän olon tunteen.

8.3 LUOTTAMUS JA LÄSNÄOLO

Luottamus ja läsnäolo ovat vapaaehtoistyötä läpäiseviä periaatteita, jotka tuottavat sosiaalista turvaa. Luottamus syntyy vain kanssakäymisessä toisten ihmisten kanssa. Tutkimuksessani luottamus on vapaaehtoistyön edellytys. Vanhusten, vapaaehtoisten ja hoitohenkilökunnan on voitava luottaa toinen toisiinsa ja lisäksi terveyskeskuksen vuodeosastoon instituutiona. Luottamus on tärkeä yksilöllisen identiteetin ja hyvinvoinnin kannalta. Me jokainen suhtautumme omalla tavallamme pitkäaikaishoitoon tai vapaaehtoistyöhön. Käsitksemme pitkäaikaishoidossa asuvaan vanhukseen voi olla emotionaalinen kokemus, joka heijastaa sitä keitä ja millaisia me ihmisinä olemme. (ks. Kotkavirta 2001, 58-60.)

Vapaaehtoisten ja henkilökunnan keskinäinen luottamus on rakentunut pitkäaikaisen yhteistyön tuloksena. Henkilökunta ja vapaaehtoiset ovat oppineet tuntemaan toisensa tavat ja tavoitteet. Luottamukseen liittyy myös, että kaikki osapuolet ovat sitoutuneet yhteiseen päämäärään. Jo se, että vapaaehtoiset ovat toimineet pitkään vapaaehtoisina ja vierailevat säännöllisesti vanhusten luona, kertoo vapaaehtoisten sitoutumisesta. (Andersson & Öhlén, 2005, 605).

Läsnäolo voi olla konkreettista ja fyysistä samassa tilassa oloa, mutta hyvin vaikeasti käsitteellistettävissä. Levinasin (1996) mukaan etiikan perustana on luottamuksen etiikka, jossa ihminen ”lahjoittaa omaa olemistaan toisen hyväksi”. Läsnäolon ja erityisesti fyysisen kosketuksen merkitys kasvaa, mitä enemmän vanhus tarvitsee apua. Jo se, että vanhus tunnistaa vapaaehtoisen tai osoittaa ilmeellään tietävänsä vapaaehtoisen olevan läsnä, on vuorovaikutusta. Saatavilla olo konkretisoitui hoitajien läsnäoloon ympäri vuorokauden (Rauhala 1991, 127-128).

Vapaaehtoistyötä tehdään tavallisen ihmisen taidoilla, jolloin intuitiolla, elämäkokemuksella ja hiljaisella tiedolla on suuri merkitys. Vapaaehtoistyötä tehdään autettavan ehdoilla, mikä tarkoittaa osaston vanhustyössä muun muassa kiireettömyyttä. Juuri kiireettömyys ja vanhuksen hitauden rytmiin mukautuminen loivat läsnäoloon täysipainoisen ja keskittyneen tunnelman. Läsnäolo on aktiivista kuuntelua, jossa katsekontaktilla, eleillä ja ilmeillä ja puheella on suuri merkitys. Kohtaamisissa vanhusta ei ohitettu, vaan vapaaehtoiset pysähtyivät ja antoivat ikään kuin itsensä käyttäviksi:

"Olen tässä vanhusta varten". Vapaaehtoiset korostivat, että heillä on aikaa olla saman vanhuksen luona niin kauan kuin siihen on tarvetta.

Vapaaehtoiset kertoivat tärkeimmäksi tehtäväkseen olla aidosti läsnä. Vapaaehtoisen fyysinen läsnäolo viestii vanhukselle, että hän tulee kuulluksi ja on hyväksytty omana itsenään. Koskettamisella kompensoidaan myös sanojen puuttumista. Fyysinen koskettaminen lisää vanhuksen turvallisuudentunteen kokemusta. Läsnäolo on myös konkreettinen fyysinen asento. Se sisältää sen, miten vapaaehtoinen ottaa katsekontaktin vanhukseen tai miten lähelle vanhusta vapaaehtoinen asettuu vai säilyttääkö hän tietyn etäisyyden vanhukseen. Läsnäoloon liittyy eettisyys ja vastavuoroisuuden kokemuksia, jolloin fyysinen kosketus, kuten vanhuksen käden silittäminen vanhusta kannustaa, rauhoittaen tai lohduttaen ei ole vain teko, vaan se tulee osaksi vapaaehtoisen ja vanhuksen kokemus- ja elämismaailmaa (ks. Utriainen 1999,135). Vanhukset ovat hyvin haavoittuvaisia, joten vapaaehtoisuus edellyttää tilanneherkkyyttä ja kykyä aistia vanhuksen mieliala ja tarttua eri tilanteissa avautuviin mahdollisuuksiin. Eettisyyteen liittyy myös se, etteivät vapaaehtoiset ole vanhusten huoneessa aamutoimien tai hoitotoimenpiteiden aikana, jolla kunnioitetaan vanhusten yksityisyyden säilymistä.

Vapaaehtoisten puheessa ja toiminnassa ilmeni vanhuksista välittäminen. Tämä tulee esille keskustelussa erään vanhuksen poisnukkumisesta. Vapaaehtoinen kertoo hoitajalle miten pahoillaan hän on, ettei ollut pitkään aikaan *"päässyt syöttämään vanhusta."* Vapaaehtoinen ja hoitaja keskustelivat vanhuksen yhtäkkisestä kuolemasta ja muistelevat, miten vanhus oli edellispäivänä ollut vielä jumppatuokiossa mukana: *"...miten teki käden nostot ja kaikki kunhan joku vaan muisti tsempata, hänestä näki aina, että elämäniloa oli silmissä ja kasvoissa".* Kuolema on luonteva osa arkea, johon ei liity mitään dramaattista.

Läsnäolossa myös tunteet ovat sallittuja. Vapaaehtoiset olivat itse vapaaehtoistyöhön pestautuneita, joten heillä ei ole etukäteisiä tunnesiteitä vanhuksiin. Olennaista on, että vapaaehtoisilla ei ole ammatillisia velvoitteita, eikä roolia, joka estäisi vanhuksen lähelle menemisen. Näin ollen he kohtasivat vanhuksen avoimesti ja pystyivät menemään mukaan vanhuksen tunteeseen, jolloin myös vapaaehtoisen suhde vanhukseen voi olla läheisempi kuin ammatillisella auttajalla. Silva Tedren (1999) tutkimuksessa tuli esille miten työntekijät korostivat emotionaalista rajaa, jolloin työntekijä ei saa kiintyä autettavaa. Sen sijaan vapaaehtoistyössä vapaaehtoinen voi ja saa olla emotionaalisesti avoin. Tätä avoimuutta Julia Twigg (2000, 160-161) on peräänkuuluttanut myös työntekijöiltä. Ammattikäytännössä tunteet kuitenkin joudutaan usein tukahduttamaan tai työntekijälle kehittyä eräänlainen suoja, "maski", jonka taakse kätkeydytään. Maski voi olla myös tapa suojella itseään ja jaksamistaan. Vapaaehtoisten omaa jaksamista tukivat muun muassa sairaalavapaaehtoisten työhönohjaus ja kuukaositapaamiset. Vapaaehtoiset korostivatkin terveen itsekkyuden merkitystä – he eivät ole korvaamattomia.

8.4 VAPAAEHTOISTYÖN PAIKKA JA ROOLI

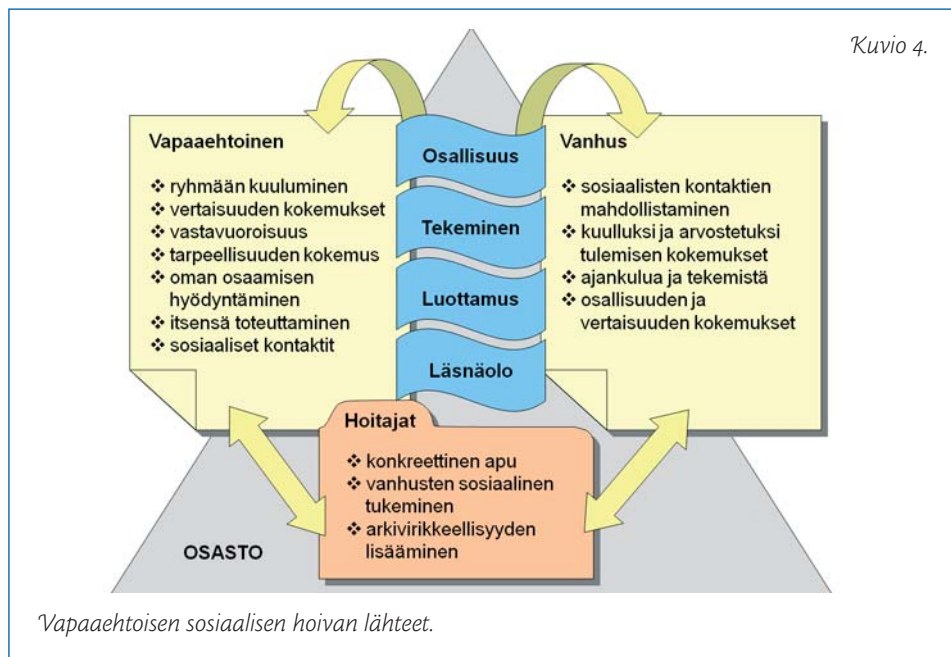
Vapaaehtoiset toimivat julkisen ja yksityisen välissä. Vapaaehtoistyön onnistumisen tärkein ehto on mahdollisimman selkeä sopimus vapaaehtoisen asemasta ja roolista ammattilaisten rinnalla. Vapaaehtoisten tulee tietää, mitä heiltä odotetaan, mitkä heidän tehtävänsä ovat ja miten vastuukysymyksistä on sovittu. (ks. Foster 2002, 252; Hoad 2002, 245; Andersson & Öhlén, 2005, 602-606.) Tutkimukseni perusteella vapaaehtoisilla on oma merkityksellinen rooli vanhusten hoivaajina, aktivoijina, ystävinä ja omaisten korvikkeina. Myös hoitohenkilökunta korosti, etteivät vapaaehtoiset

ole "hoitotyön jatke", vaan hoitotyön ammattilaisten "kumppaneita". Tärkeää on myös se, että vapaaehtoistyön raameista on sovittu yhteistyössä.

Selkeä työnjako vapaaehtoisten ja henkilökunnan välillä lisää luottamuksellista ilmapiiriä. Kyse on ennen kaikkea henkilötason keskinäisestä luottamuksesta ja avoimuudesta. Vaikka hoitajat ja vapaaehtoiset toimivat tasavertaisina, olivat vapaaehtoiset kuitenkin ulkopuolisia, jotka noudattivat osaston sääntöjä. Osastolla on aina läsnä henkilökuntaa, joten vapaaehtoiset voivat tarvittaessa kysyä apua ja neuvoja henkilökunnalta. Tästä syystä vapaaehtoiset kokivat osaston turvalliseksi ympäristöksi toimia. Myös tiivis yhteistyö hoitohenkilökunnan kanssa lisäsi vapaaehtoisten kokemuksia siitä, että heihin luotetaan ja heitä arvostetaan.

Kuviossa 4 kokoaan yhteen vapaaehtoistyöhön liittyviä merkityksiä vanhuksen, vapaaehtoisen ja henkilökunnan näkökulmasta. Sairaalamvapaaehtoistoiminta näyttäytyi tutkimuksessani merkityksellisenä ja hyödyllisenä toimintana sekä vanhusten, vapaaehtoisten että hoitajien näkökulmasta. Merkitykset olivat osin päällekkäisiä, sillä esimerkiksi vapaaehtoisen läsnäolo vanhuksen luona tuotti merkityksellisiä kokemuksia sekä vanhuksille että vapaaehtoisille itselleen ja myös hoitohenkilökunnalle. Vaikka hoitajat eivät olleet varsinaisia tutkimushenkilöitäni, ovat he läsnä koostamassani vapaaehtoisen hoivan lähteitä kuvaavassa kuviossa.

Taina Rintala (2005) on kuvannut artikkelissaan vastaavanlaisia hyötyjä. Ensiksi vapaaehtoisuudesta hyötyy vanhus ja toiseksi vapaaehtoinen itse, sillä hänen hyvinvointinsa lisääntyy positiivisten kokemusten ja vertaistuen myötä. Kolmanneksi eläkeikäisten tekemä vapaaehtoistyö hyödyttää yhteiskuntaa, sillä vapaaehtoistyö ehkäisee fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn heikentymistä ja täten myöhentää heidän palvelutarvettaan.

Vapaaehtoistyön merkitys syntyy vapaaehtoisten ja autettavien välisessä vuorovaikutuksessa. Omaishoivan, ammattityön ja vapaaehtoistyön logiikat eroavat toisistaan. Roolien erot liittyvät hoivan antajan ja autettavan väliin eroihin (Twigg 2000, Tedre 2004). Omaisen suhde vanhukseen on aina tunnesuhde, joka sisältää myös perhevelvollisuuksia ja vastavuoroisuutta. Hoitajan ja vanhuksen suhde on epäsymmetrinen, sillä hoitaja edustaa aina ammattilaisena osaavaa ja tietävää osapuolta, jolla on hallitseva asema kohtaamisessa. Vanhus sen sijaan edustaa tietämättömyyttä osapuolta. Omaisen suhde vanhukseen on aina tunnesuhde, joka voi sisältää monenlaisia perhevelvollisuuksia, vastavuoroisuutta ja myös vaikeita kokemuksia. Joutuminen uuteen rooliin lapsensa tai aviopuolisonsa hoitajana voi olla monelle omaiselle ahdistava ja ristiriitainen kokemus. Vanhukset eivät myöskään halua rasittaa omaisiaan omilla huolillaan. Vapaaehtoiset kuvasivat suhdettaan vanhuksiin ystävyydeksi, jolloin he voivat kohdata vanhuksen vertaisenaan. Vanhuksen on helpompi keskustella vapaaehtoisen kanssa vaikeistakin asioista siksi, että vapaaehtoinen on riittävän ulkopuolinen. Myös hoitajat toivat esille, ettei hoitaja voi koskaan päästä samanlaiseen suhteeseen vanhuksen kanssa kuin vapaaehtoinen.

Yhteisöön kuulumista voi tarkastella monella eri tasolla. Vapaaehtoiset kuuluivat sairaalavapaaehtoisten yhteisöön, institutionaaliseen yhteisöön eli vuodeosaston yhteisöön, Talkoorenkaan vapaaehtoisuusyhteisöön ja keravalaiseen paikallisyhteisöön. Yhteisö rakentuu ainoastaan siihen osallistuvien ihmisten kanssa. Yhteisö saavutetaan vain osallisuudessa, intersubjektiivisuuden suhteessa, jossa siitä, mikä pidämme vain omanamme, tulee jaettua. Yhteisössä ei voida olla sivussa vaan yhdessä. Vapaaehtoisten puhe *”meidän vapaaehtoisryhmästä”* heijastaa yhteenkuuluvuuden tunnetta, jota voi kutsua kollektiiviseksi vapaaehtoisidentiteetiksi. Me-henki ja yhteisöllisyys ovat muotoutuneet vapaaehtoisten ja vanhusten pitkän yhteisen historian myötä.

Vapaaehtoistyön arvoa ei voi mitata pelkästään numeroina. Vapaaehtoistoiminnan tuloksellisuus ja merkitys syntyy vapaaehtoisten ja autettavien välisessä vuorovaikutuksessa, jolloin sen merkityksiä voi arvioida vasta pitkäaikaisen seurannan aikana (ks. Lehtinen 1997, 19). Vapaaehtoinen hoiva perustuu sopimukseen, joka tehdään auttajan ja autettavan tai välittävän organisaation välillä, siinä missä ammatillinen hoiva on byrokraattista perustuen järjestelmän sääntöihin. Vapaaehtoisen hoivan merkitystä ei voi perustella kustannussäästöillä, vaan arvokkuudella, vuorovaikutuksen laadulla ja oikeudella arvokkaaseen elämään. (Tedre 2007, 114.)

Vanhusten palvelut koostuvat yhä enemmän monimuotoisista, räätälöidyistä, useiden eri avunlähteiden antamasta avusta ja tuesta. Muutos, jossa pyritään siirtymään hoito- ja palvelujärjestelmän ehdoilla tarjotuista palveluista kohti vanhuksen yksilöllisempää hoitoa, vaatii yhä tehokkaampaa ammattiryhmien välistä yhteistyötä, ammatillisen ja ei-ammattillisen osaamisen uudenlaisia yhdistelmiä ja yhteisen vastuun lisääntymistä. Kolmannen sektorin toimijat voivat tuottaa uudenlaisia, luovia näköaloja ja tekoja, joilla voidaan vaikuttaa kansalaisten arjen hyvinvointiin.

Usein on keskusteltu vapaaehtoistoiminnan paikasta ammatillisen työn rinnalla. Ne eivät ole toisiaan poissulkevia. Hoidon järjestämisessä päävastuu on toki ammattilaisille, mutta vapaaehtoiset voivat olla toiminnan rikastuttajina, henkilöitä, jotka tuovat laitoksessa asumiseen kokemustietoon perustuvan, toisenlaisen tavan toimia. Tämän päivän ikääntyneet ovat osaavia, koulutettuja ja terveempiä kuin aikaisemmat sukupolvet.

Tutkimuksessani mukana olleet vapaaehtoiset tekivät merkityksellistä työtä vanhusten hyväksi. Vapaaehtoistyön merkitys kiteytyy kokemuksellisuuden ja vertaisuuden tuomiseen osastolle, joka rikastuttaa vanhusten hoivatyötä. Kokemuksellisuudessa korostuvat ei-hoidolliset näkökulmat, jolloin vapaaehtoinen kohtaa vanhuksen aitona kokevana ihmisenä. (Andersson & Öhlén 2005, 603.)

Keskustelun aiheina on ollut usein myös se, miten vapaaehtoistoiminta tulisi kunnassa järjestää. Joissakin kunnissa vapaaehtoistyötä koordinoi julkisen sektorin palkkaama työntekijä. Tähän ei tällä tutkimuksella saada vastausta. Ilmeistä kuitenkin on, että monitoimijainen malli, jossa järjestöt ovat pääasiallisia vapaaehtoistoiminnan organisoijia, mutta kaupunki ja eri järjestöt toimivat yhteistyössä, voi olla yksi toimiva vaihtoehto. Myös ruotsalaisen tutkimuksen mukaan vapaaehtoisten määrä oli suurempi niissä kunnissa, joissa kunta tekee yhteistyötä vapaaehtoisorganisaatioiden kanssa (Dahlberg 2004).

Vapaaehtoinen auttaminen ei ole uusi ilmiö suomalaisessa vanhustyössä, mutta vielä hyvin vähän tutkittu. Erityisesti vanhustenhoidossa on paljon tehtäviä, joissa voidaan hyvin käyttää vapaaehtoistyön mahdollisuuksia. Vapaaehtoistyö voi siten olla ainutkertainen resurssi ja merkittävä voimavara tulevaisuudessa. Ammatillinen hoiva- ja hoitotyö ja vapaaehtoistyö eivät ole ristiriidassa keskenään vaan täydentävät toisiaan. Vapaaehtoistyöllä ei voi kuitenkaan korvata vanhusten pitkäaikaishoidossa työskentelevien työpanosta vaan vapaaehtoisten tulee voida olla ylimääräinen lisä. Vapaaehtoisuuden ilo ja voima kumpuavat kanssaihmisistä välittämisestä, osallisuudesta ja yhteistoiminnasta.

LÄHTEET

Aaltonen, Tarja (2002) Sanatonko tarinaton? Afaatikon intersubjektiiivinen maailma ja kertoen rakentuva identiteetti. Miina Sillanpään säätiön julkaisuja A:5. Helsinki: Miina Sillanpään säätiö.

Aho, Sulo (2001) Muistelmia Keravan sosiaali- ja terveydenhuollosta 1965–1975. Teoksessa: Kari Kerstinen, Maire Kerminen, Martti Myllyvirta, Irja Soinne (toim.) Kotikaupunkini Kerava. nro 14. Kotiseutuyhdistys Kerava-seura ry:n julkaisuja. Kerava: Savion Kirjapaino Oy, 35-47.

Ahonen, Heidi (1997) Musiikki sanaton kieli. Musiikkiterapian perusteet. Helsinki: Finn Lectura.

Ahponen, Pirkkoliisa (2001) Kulttuurin pesäpaikka. Yhteiskunnallisia lähestymistapoja kulttuuriteoriaan. Helsinki: WSOY.

Ala-Nikkola, Merja (2003) Sairaalassa, kotona vai vanhainkodissa? Acta Universitatis Tamperensis 972. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

Alasuutari, Pertti (1999) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, Pertti (2001) Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Helsinki: Gaudemus.

Allen, Davina (2004) Ethnomethodological insights into insider-outsider Relationships in Nursing Ethnographies of healthcare settings. Nursing Inquiry 11 (1), 12-24.

Andersson, Birgit & Öhlén, Joakim (2005) Being a Hospice Volunteer. Palliative Medicine 19, 602--609.

Andersson, Sirpa (2007) Kahdestaan kotona. Tutkimus vanhoista pariskunnista. Sosiaali- ja terveystalantutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 169. Helsinki: Stakes.

Anhava, Helena (1974) Vuorosanoja. Helsinki: Sanomapaino.

Anhava, Helena (1988) Valoa. Helsinki: Otava.

Anttila, Pirkko (1983) Prosessi vai produkti? Tutkimus käsityön asenteista ja arvopäämääristä. Kokeilu- ja tutkimustoimisto. Tutkimusselosteita No 43. Helsinki: Kouluhallitus.

Anttila, Pirkko (2005) Ilmaisui, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta. Artefakta 16. Hamina: Akatiimi Oy,

Armstrong-Esther, C. A. & Browne K.D. & McAfee J. G. (1994) Elderly Patients: still clean and sitting quietly. Journal of Advanced Nursing 19, 264-271.

Atchley, Robert C. (2000) Retirement as a Social Role. In: Jaber F. Gubrium & James A. Holstein. Aging and everyday life. Oxford: Blackwell Publishers, 115-125.

Björklund, Kristina (2003) Rakas sinisilmä. Kertomus vanhenemisesta ja sairaudesta. (Suom. Outi Menna). Helsinki: WSOY.

Braun, Joachim & Burmeister, Joachim & Engels, Dietrich (2004) Senior Trainerin: Neue Verantwortungsrolle und Engagement in Kommunen. Bundersmodell-programm, Erfahrungswissen für Initiativen“ Bericht zur ersten Programmphase. Köln: ISAB. <http://www.seniortrainer.de/dokumente/oefntlichkeitsarbeit/efi-zwischenbericht-2004.pdf> (13.11.06).

Bryman, Alan (2001) Social Research Methods. Oxford: Oxford University Press.

Burgess, Robert G. (1997) In the Field. An Introduction to Field Reseach. London and New York: Routledge.

- Caris-Verhallen, Wilma & Kerkstra, Ada & Bensing, Jozien M. (1999) Non-verbal Behaviour in Nurse-Elderly Patient Communication. *Journal of Advanced Nursing* 4, 808-818.
- Caro, Francis G. & Caspi, Eilon & Burr, Jeffrey & Mutchler, Jan (2005) *Active Aging: Motives and Barriers*. University of Massachusetts Boston: Gerontology Institute.
<http://www.geront.umb.edu/inst/WorkingPapers/Lifestyles3Rev.pdf> (21.4.2007)
- Chang, Sung Ok (2001) The Conceptual Structure of Physical Touch in Caring. *Journal of Advanced Nursing* 33(6), 820-827.
- Coffey, Amanda & Atkinson, Paul (1996) *Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research Strategies*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Coffey, Amanda (1999) *The Ethnographic Self. Fieldwork and the Representation of Identity*. London: Sage.
- Costello, John (2000) Nursing Older Dying Patients: Findings from an Ethnographic Study of Death and Dying in Elderly Care Wards. *Journal of Advanced Nursing* 1, 59-68.
- Csikszentmihalyi, Mihaly (2002) *Flow: The Classic Work on how to Achieve Happiness*. London: Rider.
- Csikszentmihalyi, Mihaly (2005) *Flow – elämän virta. Tutkimuksia onnesta, siitä kun kaikki sujuu*. (Suom. Ritva Hellsten) Helsinki: Rasalas Kustannus.
- Dahlberg, Lena (2004) Substitution in Statutory and Voluntary Support for Relatives of Older People. *International Journal of Social Welfare* 13, 181-188.
- Dein, Simon & Qamar Abbas, Syed (2005) The Stresses of Volunteering in a Hospice: a Qualitative Study. *Palliative Medicine* 19, 58-64.
- De Veer, A.J.E. & Kerstra, A. (2001) Feeling at Home in Nursing Homes. *Journal of Advanced Nursing* 3, 427-434.
- Diaz Moore, Keith (2004) Interpreting the "Hidden Program" of a Place: An Example from Dementia Day Care. *Journal of Aging Studies* 3, 297-320.
- Douglas, Mary (2000) Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi. (Suom. Virpi Blom & Kaarina Hazard) Tampere: Vastapaino.
- Edvardsson, Jan David & Sandman, Per-Olof & Rasmussen, Birgit H. (2003) Meanings of Giving Touch in the Care of Older Patients: Becoming a Valuable Person and Professional. *Journal of Clinical Nursing* 12, 601-609.
- Ehnröoth, Jari (1995) Intuitio ja analyysi. Teoksessa: Klaus Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 30-41.
- Eliasson, Rosmari (1996) Efterord. Teoksessa: Rosmari Eliasson (toim.) *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. Lund: Studentlitteratur, 231-245.
- Elovainio, Päivi (1995) Mieli liikkuu ja ruumis astuu vanhuuteen. Vanhusten sopeutumisesta ja toiminnasta vanhainkodissa. *Gerontologia* 9 (3), 203-211.
- Elovainio, Päivi (1997) 80 prosenttia tyytyväisiä vanhainkodeissa? – Kuinka tätä voi tulkita. *Gerontologia* 11(3), 237-241.
- Emerson, Robert M. & Fretz, Rachel I. & Shaw, Linda L. (2005) Participant Observation and Fieldnotes. Teoksessa: Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland (eds.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 352-368.

- Emerson, Robert M. & Fretz, Rachel I. & Shaw, Linda L. (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Erlinghagen, Marcel & Hank, Karsten (2005) Participation of Older Europeans in Volunteer Work. *Ageing and Society* 26(4), 567-584.
- Eräsaari, Leena (1995) *Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Evers, Adalbert & Laville, Jean-Louis (2004) Defining the Third Sector in Europe. In: Adalbert Evers & Jean-Louis Laville (eds.) *The Third Sector in Europe*. Cornwall: Edward Elgar Publishing Limited, 11-42.
- Foucault, Michel (2005) *Tarkkailla ja rangaista*. (Suom. Eevi Nivaska) Helsinki: Otava.
- Foster, Elissa (2002) Lessons We Learned: Stories of Volunteer-Patient Communication in Hospice. *Journal of Aging and Identity* 7 (4), 245-256.
- Fredriksson, Lennart (1999) Modes of Relating in a Care Conversation: a Research in a Caring Conversation: a Research Synthesis on Presence, Touch and Listening. *Journal of Advanced Nursing* 5, 1167-1176.
- Garfinkel, Harold (1967/1994) *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- Geertz, Clifford (1973) *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books, Inc. Publishers.
- Geertz, Clifford (1987) *Works and Lives. The Anthropologist as Author*. California: Stanford University Press.
- Gillian, Harper Ice (2002) Daily Life in a Nursing Home. Has it Changed in 25 years? *Journal of Aging Studies* 16 (4), 345-359.
- Goffman, Erving (1961/1970) *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books, Doubleday, Garden City.
- Goffman, Erving (1967/1994) *Interaction ritual: Essays in face to face behaviour*. New York: Doubleday, Garden City.
- Goffman, Erving (1981) *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, Erving (1997) *Minuuden riistäjät. Tutkielma totaalisista laitoksista*. Helsinki: Mielenterveyden keskusliitto.
- Gubrium, Jaber F. (1991) *The Mosaic of Care: Frail Elderly and Their Families in the Real World*. New York: Springer Publishing Company.
- Gubrium, Jaber F. (1997) *Living and Dying at Murray Manor*. Charlottesville: The University Press of Virginia.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1994) Analyzing Talk and Interaction. Teoksessa: Jaber F. Gubrium & Andrea Sankar (eds.) *Qualitative Methods in Aging Research*. London: Sage, 173-188.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (1997) *The New Language of Qualitative Method*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A. (2003) Beyond Stereotypes. In: Jaber F. Gubrium & James A. Holstein (eds.) *Ways of Aging*. UK: Blackwell Publishing, 3-10.

Haakana, Markku (1996) Huumori ja vakava keskustelun kategorioina. Teoksessa: Auli Hakulinen (toim.) Suomalaisen keskustelun keinoja II. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki: Hakapaino Oy, 141-172.

Haakana, Markku (2001) Lääkäri, potilas ja nauru. Teoksessa: Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.) Keskustelu lääkärin vastaanotolla. Tampere: Vastapaino, 135-159.

Haarni, Tuukka & Karvinen, Marko & Koskela, Hille & Tani, Sirpa (1997) Johdatus nykymaantieteeseen. Teoksessa: Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela & Sirpa Tani (toim.) Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino: Tampere, 9-34.

Haavikko, Anna-Liisa (toim.) (1994) Naisten marssi. Rintamanaiset kertovat. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hakkarainen, Pirkko & Syrjänen, Kaisli (2003) Tukea ja mahdollisuuksia vapaaehtoistoiminnalle. Teoksessa: Pirkko Hakkarainen & Kaisli Syrjänen (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Helsinki: Kansalaisareena ry, 13-16.

Hakulinen, Auli (1997) Vuorottelujäsenyys. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) Keskustelunalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 32-55.

Hall, Stuart (1999) Identiteetti. (Suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herkman). Tampere: Vastapaino.

Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (2003) *Ethnography. Principles in Practice*. London and New York: Routledge.

Hammersley, Martyn (2006) *Ethnography: Problems and Prospects*. *Ethnography and Education* 1(1), 3-14.

Harju, Aaro (2003) Yhteisellä asialla. Kansalaistoiminta ja sen haasteet. Vantaa: Kansanvalistusseura.

Harju, Aaro (2005) Kansalaisyhteiskunta vapaaehtoistoiminnan innoittajana. Teoksessa: Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 58-80.

Hartikainen, Anne (1995) Vanhuuden päivät kotona ja vanhainkodissa. Vuorohoito vanhusten ja omaishoitajien arvioimana. Lisensiaatintutkimus. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Terveystieteiden ja -talouden laitos. Kuopion yliopisto. Julkaistu sarjassa: Ituja vanhustyöhön. Vanhustyön keskusliiton raportti nro 2/1995. Vanhustyön keskusliitto.

Hartikainen, Anne (2005) "Löytää se jokin, mikä koskettaa." Kohtaamisia vanhusten pitkäaikaishoidossa. Teoksessa: Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung (toim.) Vapaaehtoistoiminta – anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 143-166.

Hautamäki, Antti (2005) Poliitiikan paluu. Teoksessa: Antti Hautamäki, Tommi Lehtonen, Juha Sihvola, Ilkka Tuomi, Heli Vaaranen & Soile Veijola (toim.) Yhteisöllisyyden paluu. Helsinki: Gaudeamus, 31-59.

Heikkinen, Kaija (1997) Käsityöt naisten arjessa. Kulttuuriantropologinen tutkimus pohjoiskarjalaisten naisten käsityön tekemisestä. Hamina: Akatiimi Oy.

Heikkinen, Riitta-Liisa (2002). Mielen voimavarat vanhetessa. Teoksessa: Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) Vanhuuden voimavarat. Helsinki: Tammi, 207-232.

Heinonen, Jari (1999) Hyvinvointimalli murroksessa: aikamme sosiaalinen kysymys ja sen ratkaisuvaihtoehdot. Helsinki: TA-tieto.

Helander, Voitto (1998) Kolmas sektori. Helsinki: Gaudeamus.

- Helander, Voitto & Laaksonen, Harri (1999) Suomalainen kolmas sektori. Rakenteellinen erittely ja kansainvälinen vertailu. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Helander, Voitto (2000) Suomalainen kolmas sektori. Hyvinvointikatsaus 1, 2-7.
- Helander, Voitto (2001) "Ei oikeutta maassa saa..." Ikäihmiset poliittisina vaikuttajina. Vanhustyön keskusliitto. Jyväskylä: Gummerus.
- Helin, Satu (2002) Palvelujärjestelmä iäkkään ihmisen voimavarojen tukijana. Teoksessa: Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) Vanhuuden voimavarat. Helsinki: Tammi, 35-67.
- Henriksson, Lea & Wrede, Sirpa (2004) Hyvinvointityön ammattien tutkimus. Teoksessa: Lea Henriksson & Sirpa Wrede (toim.) Hyvinvointityön ammatit. Helsinki: Gaudeamus, 9-19.
- Heritage, John (1996) Harold Garfinkel ja etnometodologia. (Suom. Ilkka Arminen, Outi Paloposki, Anssi Peräkylä, Sanna Vehviläinen & Soile Veijola). Helsinki: Gaudeamus.
- Hervonen, Antti & Jylhä, Marja & Oinonen, Tuuli (1996) Tervaskannot. Kuinka selvitä hengissä ensimmäiset 90 vuotta? Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hess, Patricia (1990) Intimacy, Sexuality, and Aging. Teoksessa: Princilla Ebersole, Patricia Hess & Ann Schmidt Luggen (toim.) Towards Health Aging. Human Needs and Nursing Response. St. Louis: Mosby, 466-470.
- Hoad, Peter (2002) Drawing the Line: the Boundaries of Volunteering in the Community Care of Older People. Health and Social Care in the Community 10 (4), 239-246.
- Hohenthal-Antin, Leonie (2001) Luvan ottaminen – ikäihmiset teatterin tekijöinä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Hohenthal-Antin, Leonie (2003) Senioriteatteri. Teoksessa: Marjatta Marin & Sinikka Hakonen (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 161-172
- Hohenthal-Antin, Leonie (2006) Kutkuttavaa taidetta. Taidetoiminta seniori- ja vanhustyössä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hokkanen, Liisa & Kinnunen, Petri & Siisiäinen, Martti (1999). Haastava kolmas sektori. Alkusanat. Teoksessa: Liisa Hokkanen & Petri Kinnunen & Martti Siisiäinen (toim.) Poimintoja tutkimuksen ja toiminnan moninaisuudesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 7-8.
- Hokkanen, Liisa (2003a) Vapaaehtoisuus – pala elämää. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 6. Oulu: Pohjois-Suomen osaamiskeskus.
- Hokkanen, Liisa (2003b) Vapaaehtoinen ja vertainen auttaminen. Teoksessa: Merja Laitinen & Anneli Pohjola (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 254-274.
- Hubbard, Gill & Cook, Ailsa & Tester, Susan & Downs, Murna (2002) Beyond words. Older People with Dementia Using and Interpreting Nonverbal Behaviour. Journal of Aging Studies 16, 155-167.
- Iltanen, Sonja (2007) Minihameesta mummonmekkoon. Teollinen vaatesuunnittelu ja keski-ikäisten naisten vaatekäytännöt sosiaalista ikää rakentamassa. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 80. Helsinki: Gummerus.
- Jaffe, Dale J. & Miller, Eleonor M. (1994) Problematizing Meaning. Teoksessa: Jaber F. Gubrium & Andrea Sankar (eds.) Qualitative Methods in Aging Research. London: Sage, 51-64.
- Jenkins, Richard (2004) Social identity. Second edition. London and New York: Routledge.

Jeppsson Grassman, Eva (2005) På jakt efter den frivilliga sektorns roll inom nordisk äldresorg. Forskning, gestaltningar och perspektiv. Teoksessa: Marta Szebehely (red.) Äldreomsorgsforskning i Norden – En kunskapsöversikt. TemaNord 508, 281-320.
http://www.norden.org/pub/velfaerd/social_helse/sk/TN2005508.pdf (9.2.2006)

Johansson, Stina (2001) Den sociala omsorgens akademisering. Stockholm: Liber.

Jokinen, Arja & Suoninen, Eero & Wahlsröm, Jarl (2000) Miten tavoittaa auttamistyön ydintä? Teoksessa: Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Jyväskylä: Gummerus, 15-33.

Jokinen, Arja (2002) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa: Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empirisen tutkimuksen haasteina. Tampere: Vastapaino, 37-53.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2004) Diskursiivinen maailma. Teoreettiset lähtökohdat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa: Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino, 17-47.

Jokinen, Eeva (2003) Arjen kyseenalaisuus. Naistutkimus 1, 4-17.

Jokinen, Kimmo (1998) Elämää läpi musiikin. Teoksessa: Katariina Eskola (toim.) Elämysten jäljillä. Taide ja kirjallisuus suomalaisten omaelämäkertoissa. Tietolipas 152. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 468-508.

Juhila, Kirsi (2002) Tutkijan positiot. Teoksessa: Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 201-232.

Juhila, Kirsi (2004a) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. Janus 2, 155-183.

Juhila, Kirsi (2004b) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa: Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvotteluja kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20-32.

Jukkola, Risto (2003) Musiikin käyttö. Teoksessa: Marjatta Marin & Sinikka Hakonen (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 173-178.

Julkunen, Raija (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.

Jyrkämä, Jyrki (1995) "Rauhaisesti alas illan lepoon"? Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 449. Tampere: Tampereen yliopisto.

Jyrkämä, Jyrki (1997) Vanhainkotiarki – näkymiä tutkimukseen ja tutkimiseen. Gerontologia 11(3), 226-236.

Jyrkämä, Jyrki (2001a) Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa: Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä. (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 267-323.

Jyrkämä, Jyrki (2001b) Aika tutkimuksessa ja elämänkulussa. Teoksessa: Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä. (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 117-157.

Jyrkämä, Jyrki (2003a) Vanheneva yksilö, toimijuus ja toimintatilanteet. Teoksessa: Eino Heikkinen & Taina Rantanen (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim, 267-271.

Jyrkämä, Jyrki (2003b) Keskustelua kulttuurista, ikääntyvästä yhteiskunnasta ja kulttuurigerontologiasta. Gerontologia 17(4), 202-206.

- Jyrkämä, Jyrki (2005) Syntynyt 1947, kuollut...? Suuret ikäluokat ja elämänkulkutulevaisuus. Teoksessa: Antti Karisto (toim.) Suuret ikäluokat. Tampere: Vastapaino, 347-363.
- Jyrkämä, Jyrki (2007) Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa: Marjaana Seppänen, Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä: PS-kustannus, 195-218.
- Järviluoma, Helmi (1997) Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso. Acta Universitatis Tamperensis 555. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Järviluoma, Helmi & Koivumäki, Ari & Uimonen, Heikki (2006) Esipuhe. Teoksessa Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki & Heikki Uimonen (toim.) Sata suomalaista äänimaisemaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 6-9.
- Kalliola, Satu (2001) Herbert Blumer. Symbolinen interaktionismi. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjät. Tampere: Vastapaino, 325-346.
- Karisto, Antti (2002) Kolmannen iän käsitteestä ja sen käytöstä. Gerontologia 16 (3), 138-142.
- Karisto, Antti (2004a) Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön ikääntymiseen. Teoksessa: Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33, 91-103.
- Karisto Antti (2004b) Kenttätöissä Costa del Solilla. Teoksessa: Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) Kenttäkysymyksiä. Kalevala-seuran vuosikirja 83. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 301-335.
- Karisto, Antti & Konttinen, Riikka (2004) Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Kayser-Jones, Jeanie (2002) The Experience of Dying: An Ethnographic Nursing Home Study. The Gerontologist 42, 11-19.
- Kinnunen, Eeva-Liisa (1998) Women's Humour. Conceptions and Examples. Teoksessa: Satu Apo, Aili Nenola & Laura Stark-Arola (eds.) Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture. Helsinki: Finnish Literature Society, 403-427.
- Kinnunen, Petri (1998) Kolmannen sektorin mahdollisuus. Teoksessa: Petri Kinnunen & Raimo Laitinen (toim.) Näkymätön kolmas sektori. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto, 5-9
- Kirsi, Tapio (2004) Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksista. Acta Universitatis Tamperensis 1051. Tampere: Tampereen Yliopisto.
- Kleinman, Sherryl & Copp Martha (1993) Emotions and Fieldwork. Qualitative Research Methods. Volume 28. London: Sage.
- Klemola, Annukka (2006) Omasta kodista hoitokotiin. Etnografia keskipohjalaisten vanhusten siirtymävaiheesta. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 138. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Koistinen, Pertti (2003) Hoivan arvoitus. Tampere: Vastapaino.
- Koskiahho, Briitta (2001) Sosiaalipolitiikka ja vapaaehtoistyö. Teoksessa: Antti Eskola & Leena Kurki (toim.) Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Tampere: Vastapaino, 15-40.
- Kotkavirta, Jussi (2001) Luottamus instituutioihin ja yksilöllinen hyvinvointi. Teoksessa: Kaj Ilmonen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja luottamus. Jyväskylän yliopisto: SoPhi, 55-68.

- Kröger, Teppo (1997) Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana. Tampere: Tampereen yliopisto, 158-160.
- Kröger, Teppo (2005) Interplay between Formal and Informal Care for Older People: The State of the Nordic Research. In Marta Szebehely (ed.) *Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt. TemaNord 2005:508*.
[http://www.norden.org/pub/welfaerd/scial helse/sk/TN2005508.pdf](http://www.norden.org/pub/welfaerd/scial%20helse/sk/TN2005508.pdf) (9.2.2006)
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 1148. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kuronen, Tanja (2007) Vanhusten kotisiivous – hoivaa vai palvelua? Teoksessa: Marjaana Seppänen, Antti Karisto & Teppo Kröger (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 121-138.
- Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Anu & Pylvänäinen, Tuija (1999) Vapaaehtoista väestövastuutoimintaa Keravalla 1991–1998. Vapaaehtoisen Hyvinvointityön keskuksen historiikki. Kerava: Savion kirjapaino.
- Lallukka, Kirsi (2000) Lapsuus- ja vanhuustutkimuksen yhteiskuntatieteellisiä rinnakkainkulkujia ja kohtaamisia. *Gerontologia* 14(3), 166-177.
- Laslett, Peter (1996) *A Fresh Map of Life. The Emergence of the Third Age*. Second edition. London, Macmillan Press.
- Lawton, Julia (1998) Contemporary Hospice Care: the Sequestration of the Unbounded Body and "Dirty dying". *Sociology of Health & Illness*. 20 (2), 121-143.
- Lehtinen, Sini (1997) Vapaaehtoistyö kasvava voimavara? Näkökulmia ammattityöhön. Helsinki: Kansalaisareena.
- Lehtonen, Mikko (2004) Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Lehtovuori, Tuomo (1991) Keravan avoterveydenhuollon ja sairaalatoimen kehityksestä. Teoksessa: Taisto Saarentaus, Virva Myllyvirta & Esko Mattsson (toim.) *Kotikaupunkini Kerava*. Kerava-seura ry:n julkaisuja nro 9. Kerava: Savion kirjapaino Oy.
- Leinonen, Anu (2007) Tuottava ikääntyminen: käsitteestä käyttömahdollisuuksiin. *Yhteiskuntapolitiikka* 72(3), 295-308.
- Leira, Arnlaug (1994) Concepts of Caring: Loving, Thinking, and Doing. *Social Service Review* June, 185-201.
- Leira, Arnlaug & Saraceno, Chiara (2006) Care: Actors, Relationships, Contexts. *Sosiologi I dag* 36(3), 7-34.
- Levinas, Emmanuel (1996) Etiikka ja äärettömyys. Keskusteluja Philippe Nemon kanssa. Helsinki: Gaudeamus.
- Lieblich, Amia & Tuval-Mashiach, Rivka & Zilber, Tamar (1998) *Narrative Research. Reading, Analysis and Interpretation. Applied Social Research Methods Series. Volume 47*. Thousand Oaks-London-New Delhi: Sage.
- Liikanen, Hanna-Liisa (2003) Taide kohtaa elämän. Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.

- Linko, Maaria (1998) Aitojen elämysten kaipuu. Yleisön kuvataiteelle, kirjallisuudelle ja museoille antamat merkitykset. Kulttuurin tutkimusyksikkö. Jyväskylä: Jyväskylä yliopisto.
- Liukkonen, Arja (1990) Dementoituneen potilaan perushoito laitoksessa. Turun yliopiston julkaisuja sarja 81. Turku: Turun yliopisto.
- Lou, Meei-Fang (2001) The use of Music to Decrease Agitated Behaviour of the Demented Elderly: the State of the Science. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 15, 165-173.
- Marin, Marjatta (2003) Elämän paikallisuus ja paikat. Teoksessa: Marjatta Marin & Sinikka Hakonen: Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 22-43
- Matthies, Aila-Leena (1991) Valtion varjossa – katsaus epäviralliseen sektorin tutkimukseen. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Matthies, Aila-Leena (1996) Hyvinvoinnin sekatalous ja suomalaiset välittävät organisaatiot. Teoksessa Aila-Leena Matthies & Ulla Kotakari & Marianne Nylund (toim.) Välittävät verkostot. Tampere: Vastapaino, 11-29.
- Matthies, Aila-Leena (2000) The Need for Plurality of the Third Sector Research. In: Martti Siisiäinen, Petri Kinnunen & Päivi Hietanen (eds.) *The Third Sector in Finland. Review to Research of the Finnish Third Sector.* The Finnish Federation for Social Welfare and Health. University of Lapland. Helsinki, 207-220.
- Matthies, Aila-Leena (toim.) (2006) Nordic Civic Society Organisations and the Future of Welfare Services. A Model for Europe. Välfärdsforskningsprogrammet. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, TemaNord 2006.
- Miettinen, Sonja (2006) Eron aika. Tyttären kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 4/2000. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mikkola, Tuula (2009) Sinusta kiinni – Tutkimus puolisoahoivan arjesta ja toimijuuksista. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mellow, Muriel (2007) Hospital Volunteers and Carework. *Canadian Review of Sociology & Antropology*. November 1, 451-467.
- Moen, Phyllis (2001) The Gendered Life Course. Teoksessa: Robert H. Binstock & Linda K. George (eds.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. San Diego: Academic Press, 179-196.
- Molander, Gustav (1999) Työnä kuoleman kohtaaminen – Mistä voimavarat? Helsinki: Suomen Mielenterveysseura.
- Molander, Gustav (2001) Vanhuuttaan rappeutuva ruumis luonnon ja kulttuurin kohtaamispaikkana. *Gerontologia* 15(2), 125-135.
- Morrow-Howell, Nancy & Hinterlong, Jim & Rozario, Philip A. & Tang, Fengyan (2003) Effects of Volunteering on the Well-Being of Older Adults. *Journal of Gerontology: Social Sciences*. 58B (3), 137-145.
- Moss, Sidney Z. & Moss, Miriam S. (2007) Being a Man in Long Term Care. *Journal of Aging Studies* 21, 43-54.
- Murphy, Elizabeth & Dingwall, Robert (2005) The Ethics of Ethnography. Teoksessa: Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland (eds.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 339-351.

Murto, Lasse (2001) Sosiaali- ja terveysjärjestöt hyvinvointipalvelujen tuottajina. Teoksessa: Jorma Niemelä & Virpi Dufva (toim.) Hyvinvoinnin arjen asiantuntijat. Sosiaali- ja terveysjärjestöt uudella vuosituhannella. Jyväskylä: PS-kustannus, 64-85.

Mutchler, Jan E. & Burr, Jeffrey & Caro, Francis G. (2003) From Paid Worker to Volunteer: Leaving the Paid Workforce and Volunteering in Later Life. *Social Forces*, 81 (4), 1265-1293.

Mäkelä, Hannu (1999) Äiti. Helsinki: Otava.

Möttönen, Sakari & Niemelä, Jorma (2005) Kunta ja kolmas sektori. Yhteistyön uudet muodot. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Nores, Tuula (1993) Olemassaolokokemus. Naisvanhuspotilaan olemassaolokokemusta koskeva käsitteellinen ja empiirinen analyysi. Tutun yliopisto. Hoitotieteen laitos. Sairaanhoitajien koulutussäätiö, Turku.

Nylund, Marianne (1998) Vapaaehtoistoiminta rikastuttaja vai julkisen täydentäjä? *Futura* 2: 40-44.

Nylund, Marianne (1999) Action and Togetherness: Volunteers at Associations of Unemployed people. *Voluntary Action* 2(1), 51-64.

Nylund, Marianne (2000) Varieties of Mutual Support and Voluntary Action. A Study of Finnish Self-Help Groups and Volunteers. Helsinki: The Finnish Federation for Social Welfare and Health.

Nylund, Marianne (2004) Sosiaalisten verkostojen tutkimus ja sosiaalityön käytännöt. *Janus* 12 (2), 184-199

Nylund, Marianne (2005) Osallisuus ja osallistuminen kansalaistoiminnassa. Teoksessa: Timo Kopomaa & Tero Meltti. Kaupunki sosiaalityötä paikantamassa. Palmenia-sarja. Helsinki: Yliopistopaino, 141-156.

Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (2005a) Johdanto. Teoksessa: Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 13-38.

Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.) (2005b) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino.

Nyström, Anne E M. (1994) On Sources of Powerlessness in Nursing Home Life. *Journal of Advanced Nursing* 19, 124-133.

Oikeusministeriö (2005) Kohti aktiivista kansalaisuutta. Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportti. Helsinki: Oikeusministeriö.

Omoto, Allen M. & Snyder, Mark & Martino, Steven C. (2000) Volunteerism and the Life Course: Investigating Age-Related Agendas for Action. *Basic and Applied Social Psychology*, 22 (3), 181-197.

Paasivaara, Leena & Suhonen, Marjo & Nikkilä, Juhani (2004) Kolmas sektori -käsitteen ja tutkimuksen tematisointia Suomessa -kirjallisuuskatsaus. *Kunnallistieteen aikakauskirja* 2, 175-185.

Palomäki, Sirkka-Liisa (2004) Suhde vanhenemiseen. Iäkkäät naiset elämänsä kertojina ja rakentajina. *Studies in Sport, Physical Education and Health* 94. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.

Peräkylä, Anssi (1989) Appealing to the 'Experience' of the Patient in the Care of the Dying. *Sociology of Health & Illness* 11(2), 117-134.

Peräkylä, Anssi (1990) Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa. Tampere: Vastapaino.

Peräkylä, Anssi (1992) Toiminta, rakenne ja intersubjektiviteetti keskusteluanalyyseissä. *Sosiologia* 31(4), 264-276.

Peräkylä, Anssi (1998) Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) Keskusteluanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 177-203.

Peräkylä, Anssi (2001) Erving Goffman. Sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa: Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 347-364.

Peräkylä, Anssi & Eskola, Kari & Sorjonen, Marja-Leena (2001) Lääkärin ja potilaan vuorovaikutus tarkastelun kohteena. Teoksessa: Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.) Keskustelu lääkärin vastaanotolla. Jyväskylä: Gummerus, 7-26.

Petronio, Sandra & Kovach Samantha (1997) Managing Privacy Boundaries: Health Providers' Perceptions of Resident Care in Scottish Nursing Homes. *Journal of Communication Research* 25, 115-131.

Phillipson, Chris (1998) *Reconstructing Old Age. New Agendas in Social Theory and Practice*. London, California, New Delhi: Sage.

Pink, Sarah (2007) *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London; Sage.

Pohjola, Anneli (1999) Kansalaisten toiminta-areenat. Teoksessa: Liisa Hokkanen, Petri Kinnunen & Martti Siisiäinen. (toim.) Haastava kolmas sektori. Pohdintoja tutkimuksen ja toiminnan moninaisuudesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 62-77.

Pollner, Melvin & Emerson, Robert M. (2005) *Ethnomethodology and Ethnography*. Teoksessa: Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland (eds.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 118-135.

Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol 388*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Pösö, Tarja (2004) Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Sosiaali- ja terveystieteen tutkimus- ja kehittämiskeskus. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.

Quandt, Sara A & Arcury, Thomas A. & Bell, Ronny A. & McDonald, Juliana & Vitolins, Mara Z. (2001) The Social and Nutritional Meaning of Food Sharing among Older Rural Adults. *Journal of Aging Studies* 15, 145-162.

Raevaara, Liisa & Ruusuvaari, Johanna & Haakana, Markku (2001) Institutionaalinen vuorovaikutus ja sen tutkiminen. Teoksessa: Johanna Ruusuvaari, Markku Haakana & Liisa Raevaara (toim.) Institutionaalinen vuorovaikutus: keskusteluanalyttisia tutkimuksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11-38.

Rantala, Irma (1999) NVivo, grounded theory ja kvalitatiivinen tutkimus. Teoksessa: Jari Eskola (toim.) Hegelistä Harréen, narratiivista Nudistiin. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 10. Sosiaalitieteiden laitos. Kuopio: Kuopion yliopisto, 193-223.

Rantamaa, Paula (1996) Aktiivisuus vanhuudessa: katsaus "Aktiivinen vanhuus" -mielikuvien tuottamiseen. *Gerontologia* 10 (3), 164-170.

Rauhala, Pirkko-Liisa (1991) Sosiaalialan työn kehittäminen. Tutkimus sosiaalialan työn yhteiskunnallisista ehdoista ja työn sisällöstä. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Tampere: Tampereen yliopisto.

Rauhala, Pirkko-Liisa (1993) Havaintoja sosiaalialan työstä. Teoksessa: Anna Metteri & Pirkko-Liisa Rauhala (toim.) Sosiaalialan töissä. Tampere: Vastapaino, 9-27.

Rintala, Taina. (2005) Euroopan unionin sosiaalipoliittiset linjaukset ja suomalainen vanhuspolitiikka. *Yhteiskuntapolitiikka* 70(4), 396-410.

- Rissanen, Sari (1999) Omaishoito ja hoivayritykset vanhusten huolenpidon ratkaisuna? Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 73. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Rock, Paul (2005) Symbolic Interactionism and Ethnography. Teoksessa: Paul Atkinson, Amanda Coffey, Sara Delamont, John Lofland & Lyn Lofland (toim.) *Handbook of Ethnography*. London: Sage, 26-38.
- Roos, J.P. (1985) Elämisen laatu ja elämäntapa 70 –luvulla. Teoksessa: Keijo Rahkonen (toim.) J.P. Roos Elämäntapaa etsimässä. Helsinki: Tutkijaliitto, 23-30.
- Rosqvist, Eerika (2003) Potilaiden kokemukset henkilökohtaisesta tilastaan ja sen säilymisestä sisätautien vuodeosastolla. *Acta Universitas Ouluensis Medica D* 714. Oulu: Oulun yliopisto.
- Routasalo Pirkko (1990) Laitoshoidossa olevan pitkäaikaissairaana vanhuksen sosiaaliset tarpeet vanhuksen itsensä ja hänen omaisensa kokemina. *Hoitotiede* 2 (1), 113-117.
- Routasalo, Pirkko (1997a) Fyysinen kosketus iäkkäiden potilaiden kokemana. *Gerontologia* 11(4), 292-299.
- Routasalo, Pirkko (1997b) Touch in the Nursing Care of Elderly People. Department of Nursing. University of Turku: Turku: Turun yliopisto.
- Routasalo, Pirkko (1999) Physical Touch in Nursing Studies: a literature Review. *Journal of Advanced Nursing* 30(4), 843-850.
- Routasalo, Pirkko & Isola, Arja (1998) Touching by Skilled Nurses in Elderly Nursing Care. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 12, 170-178.
- Rowles, Graham D. & Chaudhury, Habib (2005) Leaving Home. Teoksessa: Graham D. Rowles & Habib Chaudhury (toim.) *Home and Identity in Late Life*. New York: Springer Publishing Company, 379-386.
- Ruohonen, Marita (2003) Järjestöt vapaaehtoistoiminnan areenoina ja mahdollistajina. Teoksessa: Jorma Niemelä & Virpi Dufva (toim.) *Hyvinvoinnin arjen asiantuntijat. Sosiaali- ja terveysjärjestöt uudella vuosituhannella*. Jyväskylä: PS-kustannus, 40-55
- Ruoppila Isto (2000) Onnistunut vanheneminen. Symposiumi 4.-5. kesäkuuta 1999. *Gerontologia* 1, 34-36.
- Ruoppila, Isto (2002) Psykkisen toimintakyvyn tukeminen. Teoksessa: Eino Heikkinen & Marjatta Marin (toim.) *Vanhuuden voimavarat*. Helsinki: Tammi, 119-150.
- Räsänen, Matti (1980) Ruoka ja juoma sosiokulttuurisena kuvastimena. Ruokakulttuurin tutkimuksen ongelmia, metodeja ja kehityksen suuntaviivoja. Jyväskylän yliopisto. Etnologian laitos. Tutkimuksia 11. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Saarenheimo, Marja (1997) Jos etsit kadonnutta aikaa – vanhuus ja oman elämän muisteleminen. Tampere: Vastapaino.
- Saarenheimo, Marja (2001) Näkökulmia ruumiilliseen vanhenemiseen. *Gerontologia* 15(4), 281-288.
- Saarikangas, Kirsi (2006) Eletyt tilat ja sukupuoli. Asiakkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salmi-Niklander, Kirsti (1989) Modernin paikallisjuhlan ulottuvuuksia. Teoksessa: Jyrki Pöysä (toim.) *Betoni kukkii. Kirjoituksia nykyperinteestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 170-196.
- Salmi-Niklander, Kirsti (1990) Pitäjäjuhlan kulttuuriset ja sosiaaliset merkitykset. Lisensiaattityö. Folkloristiikan laitos. Helsingin yliopisto: Helsinki.

- Salonen, Kari (2007) Haastava sosiaalinen vanhustyössä: Avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuodosta. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Sand, Hilkka. (2003) Sateenkaaren päästä löytyy kultaa. Acta Universitatis Tamperensis nro 191. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Semi, Taina (2004) Ihmetekoja kaapista löytyvillä aineksilla. Ilmaisullinen kuntoutusmenetelmä dementiatyössä. Espoo: Opri ja Oleksi Oy.
- Seppänen, Eeva-Leena (1995) Osallistumiskehikko. Teoksessa: Liisa Tainio (toim.) Keskusteluanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 156-176.
- Seppänen, Marjaana (2006) Gerontologinen sosiaalityö. Katsaus lähtökohtiin, nykytilaan ja tulevaisuuteen. Palmenia -sarja. Helsinki: Yliopistopaino.
- Shusterman, Richard (2004) Taide, elämä ja estetiikka. Pragmatistinen filosofia ja estetiikka. (Suom. Vesa Mujunen). Tampere: Gaudeamus.
- Siegrist, Johannes & von dem Knesebeck, Olaf & Pollack, Craig Evan (2004) Social Productivity and Well-being of Older People: A Sociological Exploration. Social Theory & Health 2, 1-17.
- Simmel, Georg (1984) Brucke und Tur. Teoksessa: Das Individuum und die Freiheit. Essais, 7-11. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach.
- Sillanpää, Merja (1999) Happamasta makeaan. Suomalaisen ruoka- ja tapakulttuurin kehitys. Vantaa: Hyvää Suomesta.
- Silverman, David (1999) Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction. London: Sage.
- Silverman, David (2002) Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction. Second Edition. London: Sage.
- Silverman, David (2005) Doing Qualitative Research. London: Sage.
- Sipilä, Jorma (2003) Hoivan organisointi: vaivaistalosta markkinatavaraksi. Janus 11(1), 23-38.
- Sixsmith, Andrew & Gibson, Grant (2007) Music and the Wellbeing of People with Dementia. Aging & Society 27, 127-145.
- Sorri, Hannu (1998) Vapaaehtoisuus ja elämänkulku. Palvelevan puhelimen päivystäjän näkökulma tehtävään ryhtymisestä. Kirkon tutkimuskeskus, Sarja B Nro 78.
- Strandell, Harriet. (1995) Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana. Tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. Tampere: Gaudeamus.
- Suoninen, Eero (1997) Miten tutkia moniäänistä ihmistä? Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Suoninen, Eero (2000) "Tanssilajit ja -tyylit asiakkaan kohtaamisessa. Teoksessa: Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö keskusteluna: Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino, 67-104.
- Suoninen, Eero (2001) Harold Garfinkel. Etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa: Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vastapaino: Tampere, 365-382.

Svedberg, Lars & Jeppsson Grassman, Eva (2001) Frivilliga insatser i svensk välfärd – med utblickar mot de nordiska grannländerna. Teoksessa: Lars Skov Henriksen & Bjarne In (red.) Frivillighedens udfordringer- nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer. Odense Universitetsforlag: Odense, 67-85.

Szebehely, Marta (toim.) (2005) Äldreomsorgsforskning i Norden. En kunskapsöversikt. TemaNord 2005:508.
[http://www.norden.org/pub/welfaerd/scial helse/sk/TN2005508.pdf](http://www.norden.org/pub/welfaerd/scial%20helse/sk/TN2005508.pdf) (9.2.2006)

Sydner, Ylva M. & Fjellström, C. (2005) Food Provision and the Meal Situation in Elderly Care – Outcomes in Different Social Contexts. *Journal of Human Nutrition & Dietetics* 18, 45-52.

Syrjäläinen, Erja (2003) Käsitön opettajan pedagogisen tiedon lähteeltä: Persoonalliset toimintatavat ja periaatteet käsitön opetuksen kontekstissa. Kotitalous- ja käsitieteilaitos. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Tainio, Liisa (1997) Mä muistan...mä en muista. Muisteluvaroista arkikeskustelussa. Teoksessa: Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.) Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Nykyluktuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 289-317.

Tainio, Liisa (2000) Ikääntyneiden pariskuntien identiteetit haastattelupuheessa. *Gerontologia* 14(3), 178-187.

Tainio, Liisa. (2001) Puhuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Takkinen, Sanna (2000) Elämän tarkoituksellisuuden tunne. Teoksessa: Eino Heikkinen & Taina Rantanen (toim.) *Gerontologia. Duodecim*. Tampere: Tammerpaino, 210- 219.

Tesch, Renata (1990) *Qualitative Research: Analysis Types and Software Tools*. New York, Philadelphia, London: The Falmer Press.

Tedre, Silva (1995) Julkinen auttaja yksityisessä kodissa. Teoksessa: Leena Eräsaari, Raija Julkunen & Harriet Silius (toim.) *Naiset yksityisen ja julkisen rajalla*. Tampere: Vastapaino, 150-170.

Tedre, Silva (1996) Välttämättömyyksiä ruumis vanhusten hoivassa. *Naistutkimus* 9 (4), 2-14.

Tedre, Silva (1998) Kodin ja julkisen avun muunnelmia. *Janus* 4, 404-418.

Tedre, Silva (1999) Hoivan sanattomat sopimukset. Tutkimus vanhusten kotipalvelun työntekijöiden työstä. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Nro 40. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Tedre, Silva (2000) Hoivaa jokapäiväisten toistojen maailmassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 65 (6), 520-526.

Tedre, Silva (2001) Hoiva ja ruumiillisuus. *Janus* 9 (3), 178-188.

Tedre, Silva (2003) Vanhusten avohuollon avaamattomat kysymykset. *Gerontologia* 17(2), 98-102.

Tedre, Silva (2004) Likainen työ ja virallinen hoiva. Teoksessa: Lea Henriksson & Sirpa Wrede (toim.) *Hyvinvointityön ammatit*. Helsinki: Gaudeamus, 63–83.

Tedre, Silva (2007) Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa: Marjaana Seppänen & Antti Karisto & Teppo Gröger (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 95-119.

Tenkanen, Raija (2003) Kotihoidon yhteistyömuotojen kehittäminen ja sen merkitys vanhusten elämänlaadun näkökulmasta. *Acta Universitatis Lapponiensis*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

- Tolonen, Tarja (2001) Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset. Helsinki: Gaudeamus.
- Topo, Päivi & Sormunen, Salla & Saarikalle, Kristiina & Räikkönen, Outi & Eloniemi-Sulkava, Ulla (2007) Kohtaamisia dementiahoidon arjessa. Havainnointitutkimus hoidon laadusta asiakkaan näkökulmasta. Tutkimuksia 162. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Turtiainen, Kati & Isola, Arja & Laitinen-Junkkari, Pirjo (1999) Laitoshoidossa olevien dementoituvien potilaiden ruokailusta kieltäytymistilanteet – hoitajien näkökulma. Gerontologia 13(4), 200-208.
- Twigg, Julia (2000) Bathing – the Body and Community Care. London: Routledge.
- Twigg, Julia (2004) The Body, Gender, and Age: Feminist insight in social gerontology. Journal of Aging Studies. 18 (1), 50 -73.
<http://sciencedirect.com/science/article/B6W51-49VC62H-1/2/53a5066ad8ef/e> (1.10.2004)
- Twigg, Julia (2007) Clothing, Age and the Body: a Critical Review. Aging & Society 27, 285-305.
- Törrönen, Maritta (1999) Lasten arki lastenkodissa ja sairaalassa – Elämistila lastenkodissa ja sairaalassa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Uimonen, Heikki (2006) Meluisat ja mieluisat – ääniympäristön veto ja vastenmielisyyt. Teoksessa: Helmi Järviluoma, Ari Koivumäki & Heikki Uimonen (toim.) Sata suomalaista äänimaisemaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55-67.
- Utriainen, Terhi (1999) Läsä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Utriainen, Terhi (2000) Kuolevat ruumiit ja läsnäolon vaatimus. Gerontologia 14(3), 155-165.
- Utriainen, Terhi (2006) Alaston ja puettu. Ruumiin ja uskonnon ääret. Tampere: Vastapaino.
- Vaininen, Minna & Routasalo, Pirkko & Virtanen Timo J. (1999) Rakkaat ja tarpeelliset tavarat – vanhainkodissa asuvan vanhuksen esineistö. Hoitotieteen laitoksen julkaisuja. Tutkimuksia ja raportteja Sarja A26. Turku: Turun yliopisto.
- Vakimo, Sinikka (2001) Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntähtäyksistä. SKST 818. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vapaaehtoiset vanhustyössä (1995) Kokemuksia Kauhavalta, Kiimingistä, Lahdesta, Loviisasta ja Nurmekselta. Suomen Kuntaliitto. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.
- Vapaaehtoistoiminta, vertaistuki ja kilpailuttaminen (2004). Vapaaehtoistoiminta, vertaistuki ja kilpailuttaminen -työryhmä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysjärjestöjen yhteistyöyhdistys YTY ry
- Varto, Juha (1992) Laadullisen tutkimuksen metodologia. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vaskin, Marja-Liisa (1996) Vapaaehtoistyöntekijä – kuka ja miksi. Tutkimus vapaaehtoistyöstä ja sen tekijöistä Keravan Talkoorenpaissa. Sosiaalipolitiikan pro gradu-työ: Helsingin yliopisto.
- Viitaniemi, Seija (2002) Elämän kirjosta elämäkertaa -ikäntyneiden elämäkertamuistelemisesta. Teoksessa: Juhani Ihanus (toim.) Koskettavat tarinat. Johdatusta kirjallisuusterapiaan. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu, 123-140.

- Viljaranta, Liisa (1991) Vanhainkotielämä ja yksilöllisyys. Työntekijät arjen vaihtoehtoja etsimässä. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Vilkko, Anni (1997) Ikääntyminen, muistot ja koti. Teoksessa: Antti Karisto (toim.) Vanhuus kaupungissa. Miina Sillanpään säätiö. Miina Sillanpään syntymän 130-vuotisjuhlakirja. Helsinki: WSOY, 168-183.
- Vilkko, Anni (1998) Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista. Teoksessa: Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim.) Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa. Tampere: Vastapaino, 27-72.
- Vilkko, Anni (2000) Riittävästi koti. Janus 3, 213-230.
- Virkkunen, Anne (2003) Ikäihmisten oma-apuryhmätoiminta. Helsinki: Vanhus- ja lähimmäispalvelujen liitto.
- Voutilainen, Päivi (2004) Hoitotyön laatu ikääntyneiden pitkäaikaisessa laitoshoidossa. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia 142. Helsinki: Stakes.
- Waerness, Kari (1996) Omsorgensrationalitetet. Teoksessa: Rosmari Elisasson (ed.) Omsorgens skitftingar. Begreppet, varvagen, politiken, forskningen. Lund: Studentlitteratur, 203-220.
- Warburton, Jeni & Terry, Deborah J. & Rosenman, Linda S. & Shapiro, Margaret (2001) Differences between Older Volunteers and Nonvolunteers: Attitudinal, Normative, and Control Beliefs. Research on Aging. 23. www. <http://roa.sagepub.com>, (3.4.2007)
- Westburg, Nancy G. (2003) Hope, Laughter, and Humor in Residents and Staff at an Assisted Living Facility. Journal of Mental Health Counseling 25(1), 16-32.
- Williams, Fiona (2004) Hoivan uudelleenarviointia sosiaalipolitiikassa. Janus 12(1), 6-24.
- Wilson, John. (2000) Volunteering. Annual Review of Sociology 26, 215-240.
- Zweigenhaft, Richard L., Armstrong, Jo & Quintis, Frances & Riddick, Annie (1996) The Motivations and Effectiveness of Hospital Volunteers. The Journal of Social Psychology 136 (1), 25-35.
- Yeung, Anne Birgitta (1999) Valmius vapaaehtoistyöhön. Tutkimus Pelastusarmeijan mainoskampanjan innoittamista vapaaehtoistyöntekijöistä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto.
- Yeung, Anne Birgitta (2002) Vapaaehtoistoiminta osana kansalaisyhteiskuntaa – ihanteita vai todellisuutta? Tutkimus suomalaisten asennoitumisesta ja osallistumisesta vapaaehtoistoimintaan. Helsinki: YTY ry.
- Yeung, Anne Birgitta (2004a) Individually Together. Volunteering in Late Modernity: Social Work in the Finnish Church. Helsinki: The Finnish Federation for Social Welfare and Health.
- Yeung, Anne Birgitta (2004b) The Octagon Model of Volunteer Motivation: Results of a Phenomenological Analysis. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations 15(1), 21-46.
- Yeung, Anne Birgitta (2005) Vapaaehtoistoiminnan timantti. Miten mallintaa motivaatiota? Teoksessa: Marianne Nylund & Anne Birgitta Yeung (toim.) Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Tampere: Vastapaino, 104-125.
- Yin, Robert K. (2003) Case Study Research: Design and Methods. Thousand Oaks: Sage.
- Young, F.W. & Glasgow, N. (1998) Voluntary Social Participation and Health. Research on Aging 20(3), 339-363.

Åsted-Kurki, Päivi & Isola, Arja (2001) Humour between Nurse and Patient, and among Staff: Snalysis of Nurses' Diaries. *Journal of Advanced Nursing* 35(3), 452-458.

VIRANOMAISLÄHTEET

Kansaneläkelaki 8.6.1956 (347/1956).

Laki sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista 3.8.1992 (1992/734).

Oikeusministeriö (2005) Kohti aktiivista kansalaisuutta. Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan raportti. Helsinki, Oikeusministeriö.

Sosiaali- ja terveysministeriön asetus 17.12.2002 (1241/2002).

HAASTATTELUT

Aho, Sulo (2003) Haastattelu 27.1.2003.

Helenius-Aaltio, Kirsti (2003) Haastattelu 10.2.2003.

SUULLINEN TIEDONANTO

Orlow, Tarja (2006) 21.11.2006.

SITOUMUS

Lupaen, että en ilmaise nyt tai myöhemmin kenellekään sivulliselle, jätä heidän saatavilleen tai muulla tavoin saada sivullisten tietoon mitään vaitiolovelvollisuuden alaista asiaa, jonka olen saanut tietooni Keravan kaupungin palveluksessa työskennellessäni.

Olen lukenut kääntöpuolella olevat ohjeet, minulle on selvitetty säännösten merkitystä ja annettu mahdollisuus tutustua tietosuojaohjeisiin.

_____/____/200
paikka ja aika

työntekijän allekirjoitus

nimen selvennys

selvityksen antaja

LIITE 3

VAPAAEHTOISTEN HAASTATTELUN RUNKO:

- Miten sinusta tuli vapaaehtoinen?
- Mitä teet Osastolla?
- Miksi teet vapaaehtoistyötä juuri vanhusten parissa?
- Mikä saa sinut edelleen pysymään mukana?
- Miten kauan aiot jatkaa vapaaehtoisena?

LIITE 4

HOITOHENKILÖKUNNAN HAASTATTELUN RUNKO:

- Millainen rooli vapaaehtoisilla on osaston hoitotyössä?
- Mikä merkitys vapaaehtoistoiminnalla on oman työsi näkökulmasta?
- Mikä merkitys vapaaehtoistoiminnalla on vanhusten näkökulmasta?
- Millaista yhteistyötä teet vapaaehtoisten kanssa?

TUTKIMUSLUVAN MYÖNTÄMINEN

Terveystieteiden lisensiaatti, erikoissairaanhoitaja Anne Hartikainen valmistelee väitöskirjaa aiheesta "ikäntyvät vapaaehtoistyöntekijöinä vanhustyön arjessa". Hän on anonut lupaa osallistua vapaaehtoistyöntekijöiden kanssa vierailuihin terveyskeskuksen osastoilla sekä keskusteluihin heidän työstään vapaaehtoistyöntekijöiden, vanhusten ja henkilöstön kanssa.

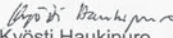
Aihe on sosiaali- ja terveystoimen näkökulmasta tärkeä ja soveltuu hyvin mm. vanhustenhuollon strategiaan linjauksiin.

Tutkimuslupahakemus ja tutkimussuunnitelma ovat päätöksen liitteenä.

Päätös

Myönnän Anne Hartikaiselle tutkimusluvan hänen hakemuksensa ja tutkimussuunnitelmansa mukaiseen tutkimukseen. Terveyskeskuksessa tutkimusta koskevista asioista toimii yhteyshenkilönä hoitotyön johtaja Lahja Havansi.

Päätöksen
allekirjoitus

Kyösti Haukipuro
Johtava lääkäri

Pöytäkirja nähtävillä

Terveyskeskus hallinto 15.1.2002

Tiedoksi

Asianosaiset: Hartikainen Anne
Tiedoksi: Havansi Lahja, sosiaali- ja terveyslautakunta

Tiedoksianto
asianosaiselle

Tämä päätös on
[x] lähetetty tiedoksi kirjeellä

[] luovutettu asianosaiselle Päiväys _7_/_1_ _2003_

Tiedoksiantaja

Aila Malmström, toimistonhoitaja

Asianosaisen allekirjoitus

ANNE
HARTIKAINEN

Mitä vapaaehtoiset tekevät pitkäaikaishoidon osastolla? Mitä vapaaehtoisten toiminta merkitsee vanhuksille ja vapaaehtoisille itselleen?

Kirjan tekijä on osallistunut pitkäaikaishoidon osaston arkeen ja koonnut tutkimusaineistoja havainnoinnin ja haastattelujen avulla. Päähenkilöitä ovat osastolla asuvat vanhukset ja vapaaehtoiset, jotka vie-railevat vanhusten luona. Kirjan koostavana lankana on vanhusten ja vapaaehtoisten kasvokkainen kohtaaminen.

Tekijä määrittelee vapaaehtoistyön vapaaehtoiseksi sosiaaliseksi hoivaksi, jonka kulmakiviä ovat osallisuus, tekeminen, luottamus ja läsnäolo. Vapaaehtoistyön onnistuminen edellyttää selkeitä sopimuksia vastuukysymyksistä sekä vapaaehtoisten asemasta ja roolista ammattilaisten rinnalla.

Vapaaehtoiset ovat ainutlaatuinen voimavara vanhustyössä. Päävastuu hoidon järjestämisessä on ammattilaisilla, mutta vapaaehtoiset voivat olla toiminnan rikastuttajia, jotka tuovat laitoksessa asumiseen oman kokemuksellisen osaamisensa.